

Irodalmi Szemle

2005. június

Szalay Zoltán

Képtelen valóság avagy a Kozmosz örökké zengő éneke*

A 100 éve született József Attila emlékére

*„Kiben zokogva bolyong heves hűség,
azt mondják, hogy az szeret.”*

A kiállítás, melyet barátom ajánlott figyelmembe egy hóeséses decemberi napon történt borozgatásunk alkalmával, területileg és népességileg kicsi, kulturálisan pedig kietlen városunk, Szentjózsef egyik lakosának saját házában került megrendezésre. Barátom is csak hallomásból tudott a kiállításról, s még azt sem tudta pontosan megmondani, mi a képzőművészeti tárlat tulajdonképpeni témája, csak a nevére emlékezett, Képtelen valóság, így nevezték el, s nekem ez a név már első hallásra felkeltette az érdeklődésemet. Talán mégsem megyek el azonban, ha alig két héttel később nem találkozom a kiállítás hirdetésével a városban egy kávéház bejárati ajtaján. Ott állt a tárlat címe, s még három szó: Költészet, Igazság, Szárnyalás. Tennivalók híján elhatároztam, megnézem.

Ritkán rendeztek efféle tárlatokat Szentjózsefen, olyanról pedig egyáltalán nem hallottam, hogy egy személynél otthon kerüljön sor hasonló rendezvényre. Ilyesmit nem szokás csinálni. Végül kiderült, nem teljesen úgy néz ki a dolog, mint feltételeztem, a kiállítás szervezője ugyanis birtokában volt egy különleges épületnek, mely családi háza mögött állt, gyakorlatilag a kertjében, s ez az épület adott otthont a Képtelen valóságnak is. A rendező a plakátokon és a bejáratnál látható tájékoztató táblán is csak „Közvetítő”-ként nevezte meg magát, valódi nevét mindvégig nem tudtam meg. Belépőt nem szedtek, de a szentjózsefiek így sem voltak túlságosan kiegészve a kultúrára, nem volt nagy tolongás odabent.

Az első terembe belépve meglehetősen furcsa látvány fogadott. A szoba üres volt, ahogy annak lennie is kell, s a falon tökéletesen üres, fehér festővásznak függöttek. Hát ez meg mi? Nem hittem, hogy itt valamiféle avantgárd fogásról van szó, de nem jutott semmi más az eszembe. Senki más nem volt a szobában, csak én, s döbentem kerestem valami értelmét az egésznek, mikor az egyik ajtón (kettő is nyílt a teremből) belépett egy férfi, akiről azonnal tudtam, csakis a Közvetítő lehet, bár még soha azelőtt nem láttam.

– Üdvözlöm – köszönt valamiféle távolságtartó nyájjassággal a férfi, akiben az volt a legkülönösebb, hogy hófehér orvosi köpenyt viselt. Egyébként ősz haja és dús

ősz szakállá volt, bár nem nézett ki különösebben idősnek.

– Tisztelem – köszöntem, választ váró tekintettel pillantva a jövevényre.

– Én vagyok a Közvetítő – mondta határozottan. – Én leszek az ön segítségére a kiállítás képeinek megtekintésénél.

– Ó, kiváló, köszönöm, ugye, a kiállítás a másik szobában kezdődik?

– Téved, uram, már itt, ebben a helyiségben.

Értetlenül néztem előbb a Közvetítőre, aztán a falakon függő üres vásznakra. Azt gyanítottam, olyasféle trükk lehet a dologban, ami talán a kiállítás elrendezésén alapulhat, talán teljesen egyszerű a dolog, annyira, hogy éppen egyszerűsége miatt nem veszem észre.

– Ezek a vásznak üresek – közöltem a Közvetítővel az egészen egyértelmű ténnyel.

– Megint csak azt kell mondanom, uram, hogy téved – mondta a Közvetítő. – Azért vagyok itt én, hogy elmondjam, mit kell látni ezeken a vásznanon. Nagyon is élő, eleven képekről van szó, látni fogja őket, ha figyel rám.

– Ez nekem egyáltalán nem világos.

– Akkor talán kezdenénk is – mondta, s odaállt az egyik vászon elé, mely tulajdonképpen semmiben nem különbözött a többitől. Legalábbis az én szememben. Volt azonban alatta egy felirat, s odalépve ezt el is olvastam: *Hideg*. – Ezen a képen hideg van. Legalább húsz fok hideg. Nem egyszerű hideg azonban, olyan hideg, amely elől menekülni lehet, menekülni a fűtött lakásba, a meleg kávéházba, a fűtőtest mellé vagy akár egy szerető ölelésbe. Ez a hideg mindig és mindenütt ott van. Az ég olyan, mint a megfagyott vér. Az emberek úgy fáznak, hogy egymást öldösik, hogy egymás testével takarózhassanak; csak arra nincs eszük, hogy a leölt ember teste vilámgyorsan kihűl. Mindenki vacog ezen a képen: a hóhányók, a rikkancsok, a kurvák, mind, akik odakint vannak az utcán. Jégcsapok hullanak le az ereszekről, s fűrődnek a gyanútlan járókelők koponyájába. Kővé fagynak a gondolataink. Pedig harcolhatunk: hiszen magunk is tüzek vagyunk. Mi nem vagyunk egyedek a hideggel, bennünk van ugyanis a láng. Mind azokban az emberekben a képen. Csak ki kell hányni magunkból. Fel kell gyűjtani a fagyott századok esztendőktől jégcsapos hodályát.

Nem néztem a Közvetítőre, a vásznat néztem, amely szemem előtt vált festménnyé. Működött a dolog. Szinte még a hideget is éreztem, amely a képről áradt. Talán emiatt is borzongtam meg egy pillanatra.

A Közvetítő rám pillantott.

– Láttá, amit a festmény ábrázol? – kérdezte, s én csak bólintottam. Továbbléphetünk.

A következő „alkotás” címe így szólt: Nyavalyások. Kíváncsian tekintettem a Közvetítőre, aki mintha megvárta volna, míg felkészülök a mű mondanivalójának befogadására, türelmesen szemlélte arcomat, aztán egyszer csak belefogott.

– Tudja, mi a legrémesebb csapás a csapások közül, melyekkel tán egy Istennek nevezett lény sújtja az embert, talán a mesebeli ördög? Ha az ifjúság a boldogtalansággal párosul. Ha a fiatalságból eleve eredő vakmerő csodavárás és életöröm el-

lobban a szenvedés és csalódottság tüzeiben, könnyed pernyéit pedig milliárd irányba szórja szét a tanácstalanság szellője. Ha gízgaz növi be az istenoltárokat. Látja-e ezt az ifjút, látja-e ezt az embert, aki azt zokogja, hogy az ifjúság varázsa megsemmisülően van, a kor vagy tán valami másfajta méreg – hiszen szinte mindegy, hogy mi – megöli, egyszer s mindenkorra? S látja-e, hallja-e a félelmet, mely zirrenő haraszttal sikong az erdőrengetegben?

– Látom – mormogtam –, de nem értem. Ki ez a fiú, és miért szenved ilyen keservesen ebben az esti erdőben, amit a kép ábrázol?

– Természetesen egy magyar fiú, mi más is lehetne? Ki másban tátonghatna ilyen reménytelenül a betöltetlen szomorúság? Ebben az erdőben nem nehéz eltévedni, barátom, hiszen láthatja, a fák és bokrok benövik az ösvényt, melyen az előző pillanatban még tapodtunk, medvék és farkasok takarítják el mögöttünk összes nyomaikat. Nincs szövetségesünk, ha csak az örök társaságot nyújtó szomorúságot annak nem vesszük. Reménytelenség? Talán inkább valamiféle megfeythetetlen titok, amit ez a fiú kutat itt a sűrűben sóhajtozva, mert csakis sóhajra tudja nyitni ajkát. Nem lehet ez másként soha, mert nem tudunk változtatni magunkon, nem tudunk élni.

– Mi nyavalyások – fejeztem be a Közvetítő gondolatmenetét.

– A kiállításunk azért kapta a Képtelen valóság címet, talán már megértheti, mert itt nincsenek igazi képek, mégis itt van a valóság.

– Soha nem hallottam még ilyesmiről – álmélkodtam.

– A Költő eszméiből táplálkozunk – mondta a Közvetítő –, s ő elmond nekünk mindent. Dala mindig időszerű és mindig igaz.

– Hát itt miről dalol? – kérdeztem a következő műhöz lépve, mely alatt a „Kezdetekben” felirat állt.

– Saját magáról, mint mindig – felelt a Közvetítő. – Arról az időről, amikor a világot megteremtette.

– Hát a mi Költőnk teremtette a világot? – kérdeztem kételkedve. – Ezt a síri, költőietlen világot?

– Nem, nem ezt, amit ön maga körül lát, barátom, hanem a *valódit*, amely van is, és nincs is egyszerre. Nagyon rég történt a dolog, nem volt még világ, nem volt hal, dal, asszony és istenek, csak ő, vagy tán még ő sem, csak szeretet volt. Ő mindent akart, bár nem volt kapzsi. Lehet, hogy csak unatkozott, habár az erők duzzadó robajlása le kellett hogy foglalja érdeklődését. Állapotok közötti állapot volt az: nem tudott még beszélni, de nem tudott már hallgatni sem, de gondolkodott s akart. Mindenekelőtt akart, s azt hiszem, mert én is csak felételezhetem, hogy így történt, ezzel indult el minden, a visszatarthatatlan akarattal. Belőle lépett ki a Tett.

– A teremtés?

– Vízbe lépett, s a víz felbőmbölt, elnyelte őt, s a feneketlen mélység fenekére süllyedt. Nem bírta vele a víz, felrobbant tőle az erő, mert győzhetetlen volt, harcolni ellene csakis pusztulást hozhatott. S létrejött az ég, felhőkbe szállt a víz a szíve fölé, jéghegyekké vált a háta mögött, hideg csillagok s meleg napok születtek, de ő még mindig egyedül volt, fájdalmas magányban, hiába lélegzett körülötte az anyag,

ő csak sivatagot látott, s szeretett, bár nem volt kit szeretnie.

– Csak a szeretet volt – mondtam.

– S csak a szeretet van ma is. De nincs kit szeretni.

– Tehát talán még a teremtés sem ment végbe igazán?

– Hisz látja a képet: látja a felhőket, a tengert, a jéghegyeket, a csillagokat és a napot. Mindez megszületett. A fájdalom megeremthetetlen és megsemmisíthetetlen.

– És lefesthetetlen és kimondhatatlan – egészítettem ki.

– Ó – emelte fel mutatóujját a Közvetítő. – Csak várjon, ne ítéljen, míg rontja látását a tudatlanság homálya!

– Talán a Költő mindent tud? – kérdeztem.

– Nem – felelt a Közvetítő. – Aki mindent tud, az egyedül az Isten. Kíváncsi ön a Költő imájára a Mindentudóhoz? Lépjen csak ide, s nézzen erre a festményre! Látja, itt van a Költő az Úr színe előtt, akiben nem hisz, s aki miatt szenved. Látja, itt van a kezében a lelke, s visszaadná az Úrnak, mert nehéz, oly nehéz, hogy testét megnyomorítja súlyával. Tudja, mitől szenved a Költő? A láthatatlantól, amely állandóan körülveszi, a kétségektől, melyek a gyilkos bizonytalanságba vezetnek. Ad-e vajon valamit az Isten, vagy csak mi hisszük, hogy amink van, tőle van, s neki kell visszaadnunk, ha nem kérünk belőle?

– Lázad a Költő, mi ebben az új? – akadémkoskodtam.

– Ön téved – javított ki a Közvetítő –, ő legfeljebb csak lázít, de most még azt sem. Most küzd a harc szellemével. Kell-e, tud-e még harcolni? Most itt áll az Úr előtt, s nem tudja, hihet-e benne, nem tudja, hihet-e magában. Csak a végét tudja: hogy elbukik.

– Van így értelme a harcnak?

– Csak így van értelme! A bukásért harcolunk!

– Mert így szokás ez magyar földön? – kérdeztem.

– Magyar föld? Hát van még olyan?

Áthívott a szomszédos terembe, s odavezetett egy újabb alkotáshoz. Magyarok – olvastam a feliratot.

– Hát itt vagyunk. S őrlődhetünk. A múlton, a jelenen. A jövőn? Esetleg azon is. Talán. De ezen a képen nem néz ki túl jól a jövő. Meghalunk. Csak a múlt marad, a régi dicsőség, melyet vizes, vak szemekkel olvasunk ki a rossz, messzi csillagokból, s átkozódunk meg reménykedünk. Pedig meghalhatnánk most, ebben a pillanatban, s akkor egyszerűbb lenne minden. Akadna, aki átvinné helyünket. Itt vannak mögöttünk a legények, akik vígan földbe szúrják ásójukat. S a rémület, mely égő holdfénybe zárt riadt baromként bög agyunkban? A szenvedés belénk rágta már magát.

– A Költő nem adhatja fel.

– Temetőnek is kicsi lett világunk, ezt mondja a Költő. Hiába kacsingatunk a nagyvilág felé, ők csak arra biztatnak, hogy a pusztulást hős bátorsággal s daccal kell kibírnunk; ezt mondja a Költő. De nem mondja a Költő, hogy tűrjünk! Nem mondja, hogy hallgassunk! Hisz ő ordít a lehangosabban, még ha hangját el is nyeli a vész dübörgése. Ő azt mondja, mégis azt mondja, sikoltani! Hogy minden búzatábla kipe-

regjen!

– Mégis megéri?

– Ha levegőtlen vihar a jajunk, akkor is csak sikoltani!

– S azt teszi a magyar?

– Hát nézze meg a képet. Látja őt? Amint ez a kis kopott ember búsan, árván énekelget bolondságról, szerelemről, kora ősről, illó nyárról? Mindene fáj, s nem tudja: feltámad-e. Ha tehetné, eliphenne mindörökre.

– S mért nem teszi azt?

– Mert segíteni akar, s ha hazáján segíthet, él mégis mindörökre.

Kezdem belejönni a különös kiállítás szemlélésének módjába. Ahogy a következő képhez léptünk, mely az Ember címet viselte, már azelőtt megéreztem valamit a mű hangulatából, hogy a Közvetítő beszélni kezdett. Egy hatalmas körtefát láttam, melynek a föld volt a gyökere, a magasság a dereka, az ég a lombja, körtéjét bogarak ették és madarak – az éhes csillagok. Aztán egy teljesen más képet is láttam: acélműhelyeket, vasat és szenet, hegyeket, melyek tűzben izzottak, s karcsú vonatokat, melyek versenyt futottak a halállal.

– Az ember egyszer csak megállt, szétnézett, és megváltozott – mondta a Közvetítő. – Először körtefa lett, a természet üde teremtménye, hatalmas és csodálatos, tiszteletre és tetszésre méltó. És tisztelték és tetszett mindenkinek és félték őt. De ő ezzel nem elégedett meg. Nagyobb, gyorsabb és erősebb akart lenni mindennél és mindenkinél. Azért dobta tűzre a nagy hegyeket, hogy megelőzze az új időket. Sikertült neki. Vadonatúj, hatalmas, dübörgő új világot hozott létre, s azt mondhatta: én vagyok a Hatalmas. Csak Ember nem akart lenni soha.

– S a Költő?

– Ő úgyis elpusztul, idő előtt és irgalom nélkül.

– Miért?

– Lépjen ide. Itt a költő. Aki kazánt súrolt, sarjat vágott, fát lopott és vizet árult, de csak gúnyos ítéleteket meg gyomorbajt kapott cserébe. Láttá és érezte: forró, gyulladáshozó gyomor a világ is és nyálkás, gyomorbeteg a szerelmünk, elménk, a vége pedig, a háború csak véres hányás. Ő látta ezt, s látott még egy csomó mást is; de nem elég, hogy látta mindezt: le is írta. Az igazságot, ahogy senki nem akarja ismerni, meztelenül, mocskosan. De talán van-e értelme az ilyesminek? Ő nem másért írt, csakis a reményért, a jobb jövőért, népéért, minden egyes tollvonása akár egy suhintás egy kiköszörült élű kaszával!

– Harcos volt!

– A legutolsó harcos!

– S hogy viseli mindezt a Költő? Szembe tud nézni saját sorsával?

– A Béka című képen, itt, ni, láthatja őt, a kétéltű Költőt. A zúgó egek fenekén lapul, a tengerben s az egekben él. Minden az övé, amire szüksége van s ami azzá teszi, aki. Ölelő karok meleg homályú, lágy világában él, az ésszel fölfogott emberiség világosságának egével a feje fölött.

– Övé az igazi világ – jegyeztem meg. – A képtelen valóság.

– A minden és a semmi. A világ mintha nem lenne semmi. Legyen, hogy ne legyen. A hajnal? Ég a város? Vagy egy izzadt óriásleány arcán olvad a festék? Meghatározhatatlan környezet, megfoghatósága fölöttébb csalóka. Egy goromba ház a sarkon: mint kisgyermek arcán az ótvar. Valamit elfelejtettem, mondja – talán ha azt kitalálnám. A lényeg: semmi.

– Nem is látok semmit – mondtam, a Semmi című képre mutatva.

A Közvetítő most először mosolyodott el igazán. – Huncutul van megszerkesztve a mi kis tárlatunk. Jöjjön, ha szembe akar nézni a valósággal. Mindennel, aminek birtokában volt a Költő. A Költő, aki maga kormányozza magát. Úgy is mondhatnánk, autonóm. S itt, látja ezen a képen őt? Igen, jól látja, vérben fürdik: gyilkolt. Probára tette a bűnt. Vagy talán a bűn által tette próbára az embereket. Vagy talán a feloldozást tette próbára – a bűn utóéletét. S habár gyilkolt, mégsem lehet bűnös.

– Ugyan miért nem? Miféle hatalommal bír ő?

– Meg kéne már értenie! – rivallt rám hirtelen a Közvetítő. – Maga szerint bűnös? Hát nem fogta fel még, hogyan lángol a lelke a tiszta fehérségben? Fehér ő, akár a teliholdas éjszaka.

– Még ezt a képet meg szeretném nézni – álltam oda egy vászon elé, mely a Téli éjszaka címet viselte.

A Közvetítő mellém lépett.

– A legszegényebb emberé is lehet az egész világ. Csak egy téli éjszakát kell szemügyre venni alaposan. Amikor ezüst sötétség némasága holdat lakatol a világra. Amikor összekoccannak a molekulák, s a csont hallgatja a csöndet. Lassúdad harangkondulás hozza a kék, vas éjszakát. A fagyra tört emel az ág, s a pusztaság fekete sóhaja lebben.

– Ezek ugye a Költő szavai? – kérdeztem.

– Igen – válaszolt a Közvetítő. – Az ő lelke futott a pusztai vágányokon együtt az éji fénnel. Az ő gondolatai csillogtak a csillagok mosolyában. Ő mérte meg a világot.

– És mondja, hogy lehet, hogy ön közvetíteni tud a Költő s a világ között? Hogy lehet, hogy ilyen közel áll hozzá?

– Ez tévedés. Nem én állok közel hozzá: ő áll közel mindnyájunkhoz. Vigyáz ránk, tanít minket, épít minket, fáradhatatlanul. Soha nem fejeződik be a munkája. Ő az egyik legszorgosabb munkás, aki vidékeinken élt az elmúlt időkben. Benne felcsillant az a valami, amit az emberek egyszer még réges-régen elveszítettek, s a hiánya azóta állandó fájdalom és rettegés forrása.

– De míg ő megvan nekünk, ez a hiányérzet némileg orvosolva van, igaz?

– Igaz – válaszolta a Közvetítő, és magamra hagyott.

Öllős Edit versei

Magány

Hogy oázis az örökkévalóság sivatagában,
azt már tudjuk.

Hogy depresszióval ölelkezik önfeledten,
és krónikája leírhatatlan,
az is rémlik.

De hogy a lélek kacsalábon forgó várát
téli naponta ostromolja sikertelenül,
és csak március idusa felé veszi be,
azt Isten súgja meg áprilisban,
mikor kiloccsan a pohár.

Tél végi feszültség

A lavina mindig elolvad, mire elindulna
a lejtőn.

Mindig sarokba vágjuk a Bibliát,
mielőtt kinyitnánk.

A szigor és a szabadság fordított
arányban elegyedik.

Mégis...

Ha tükörbe nézel, látod Istent
a hátad mögött...

Mégis...

Napirenden rakoncátlankodik a lélek.

Hidd el!

fogcsikorgatva libabőrös lesz a szerep
ellenségeid vére csak mosollyal ízletes

ha a csésze kiürül
az ember legyen tette kész

ha a hasonlat sántikál
a szigor verset fabrikál

Elhatározás

Felbecsülni a károkat.
Helyrehozni amit (nem) lehet.
Fokozatosan adagolni
a szavakat magadnak,
ha szerencséd van,
nyoma is marad.
Hiszen versben gondolkodni soha nem késő.
Beszélgetni Istennel és a világgal –
mindig van kitérő.

Türelem télen

délutánonként szeretem
hallgatni a csendet
és már nem is várom
hogy beleszóljon
a belül ketyegő bomba

Isten reggelenként
zsebembe csúsztatja
szétmállottnak hitt üzenetét
aztán mikor
cigarettaért keresve kezembe kerül
visszakacsintok rá és legyintek:
nem szabad
szappanbuborékká fújni
a sors szerpentinnel meghintett
tragikomédiának tűnő
ostorcsapásait

Sors

A világban részt venni anélkül,
hogy magával sodorna –
ez a feladatunk,

de nem szabad felednünk,
hogy pókhálóba kapaszkodva
naponta sodródunk.

Extrém hit

Isten reggelenként nem szól,
csak csóválja fejét.
Azon gondolkodik talán,
sugallataival ő okozza vesztét?
Ha az ember mosolyt vesz észre
szája szegletében,
nyugalmat lelhet tévedéseiben?!
Legyen magától értetődő,
amit agyonragozol, és nem idomul!
Addig pofozd lelkedet,
míg kisimul!

Semmi baj!

Akárcsak ha Gulliver Lilliputban
hozzátörpülne környezetéhez
– de ne feledd: a lélek ostromzár alatt is
magnánál tartja iránytűjét!
Ha a gondolat épp hajótörött az Óperenciás-tengeren,
kapaszkodj egy szalmaszálba!

Relativitás

nercbundába öltözve
retikült lóbálva
más a világ
mint ha
pucérra vetkőzve (sem)
nézel tükörbe

A szentség démona

Peter Bilý a legfiatalabb szlovák generációhoz tartozik, 1978-ban született Kassán. Két és fél évet Olaszországban élt, ahol egy szerzetesrendben végezte a tanulmányait. Azt otthagya, filozófiát tanult Rómában. 2000 októberétől Spanyolországban él, ahol La Corunában pszichológiát tanul.

Igen pozitív visszhangja volt első megjelent verseskötetének (Spomalené prítmie, 2001), amelyért Rudolf Sloboda-díjat és Ivan Krasko-díjat kapott. Ezzel a kötetével nyerte el a Rubato verspályázat fődíját is. Szlovák kritikusok szerint Bilý ezzel a kötetével megújította a kortárs szlovák lírát, s európai távlatokat nyitott. 2002-ben jelent meg a V zajati objatu című kötete, de nemcsak ír, hanem fordít is, szlovákra ültette Apollinaire, Federico Garcia Lorca, Octavio Paz, P. P. Pasoloni, G. Ungaretti, C. Pavese és E. Sanguinetti verseit. Dalszövegeket is ír.

A Szentség démona c. regénye a szlovák könyvpiac ez évi szenzációja. A művet akár a cölibátus posztmodern kritikájának is nevezhetnénk, igen merészen állítja szembe az ember lelkivilágát annak testiségével. Peter Bilý könyve egyfajta provokáció, amely a mai szlovák irodalom egyik legkiemelkedőbb teljesítménye, s bátran számíthat sikerre a magyar olvasók körében is.

1. RÉSZ

Szorongás

„Amikor az Isten elhagyta a helyet, ahol megteremtette a világot, elválasztotta a jót a rossztól és mindennek értelmet adott, don Quijote kijött a házából és többé nem ismert rá a világra.” (Milan Kundera)

Az utolsók között szállt fel a repülőgépre. Az ablak melletti ülés szabad volt, s titokban abban reménykedtem, hogy a helyjegye az én soromba szól majd. Nem mintha olyan különösen attraktív lett volna. Az utcán vagy a tömegben észre sem vettem volna. De a pillanatnyi helyzet szinte megkövetelte, hogy ő üljön mellettem.

Az óhajom teljesült, a jegye mellém szólt.

Hogy eljuthasson az ablakig, fel kellett állnom, így ezen a szűk helyen tesztünk akaratlanul is összeért, megcsapott a parfümje illata.

Amint leült, rögtön elkezdett matatni a kézításkájában. Tőle akár el is rabolhattak volna.

Felszólítottak, hogy kössük be magunkat. A légikisasszonyok részletesen elmagyarázták, hogy mit tegyünk, ha repülőgépünk netalán végveszélybe kerül. Erre ő is abbahagyta a kutakodást, s szétnézett maga körül. Mielőtt bekötötte volna magát, kedvesen rám mosolygott.

– Madridba? – kérdezte.

– Nem. Compostelába.

Megpróbáltam kitalálni a korát. Biztos túl van már a húszon, de nem lehet több huszonötnél. Rúzt nem használt, de a szemöldökét rendesen festette. Közélebről kívánatosabbnak tűnt.

– Madridban át kell szállnod, nem?

Helyeslőleg bólintottam. Talán túl lelkesen is.

– Igen, én Bilbaoba utazom.

– Voltál Rómában?

Valami zavart benne. Nem, nem az alig észrevehető spanyol akcentusára gondolok, hisz szinte tökéletesen beszélt olaszul. De mintha teljesen mást gondolta, s mintha fényévnyi távolságra lenne mindattól, ami körülötte történik. A mosolya, bármilyen kedvesnek és közvetlennek tűnt is, idegesítően hatott.

– Igen, nyolc hónapot. Először hála Erazmusnak, kaptam egy nyolc hónapos ösztöndíjat a Sapienzára, aztán a nyáron a barátnőm jóvoltából. S te?

– Ma voltam Rómában először. Öt hónapot dolgoztam Pesarában, s most egy ismerőshöz igyekszem Compostelába.

Tudtam, hogy ha nem is mondok igazat, de azért nem hazudok. Túl bonyolult lett volna neki elmesélnem, ami velem történt az utóbbi hónapokban. S kit érdekelne az én további sorsom?

Compostelában két barátnőm vár, a római filológia két hallgatója, Begona és Sonia. Munkát szereztek számomra, s náluk fogok lakni. Ők legalább tudják, hogy ki vagyok. Előttük nem kell újra és újra kitalálnom a múltamat. Az egykori barátság döntött. (Bár Sonia ezekben az ártatlan barátságokba beleérti a szexet is.)

– Bocsáss meg, de még be sem mutatkoztam. Carmen. Kecsesen, s mégis egy kissé idegesen nyújtotta a kezét.

– Peter. S elmosolyodtam.

– Te ugye nem vagy olasz? S a szőke hajamat bámulta. – Várj, kitalálom. Angol vagy amerikai nem lehetsz. Hmmm... Vagy német vagy osztrák lehetsz. Elég zárt a kiejtésed.

– Szlovák vagyok.

– Szlovén?

– Szlovák.

– Aha, csehszlovák! S melyik városból? Csak Prágát és Pozsonyt ismerem, de azt is csak az iskolából.

– Kassáról.

– Kassáról? S az hol van? Messze Prágától?

Nem értem, hogy minek tett fel ennyi kérdést. Az volt az érzésem, hogy egyáltalán nem érdekli a dolog, csak azért kérdez, mert erre kötelezi a jólneveltsége. Nem zavar ez a hivatalos udvariasság, de egy kicsit unom az egészet.

– A második legnagyobb szlovák város. Ott született Márai Sándor, ez volt az első, ami hirtelen eszembe jutott. Biztos nem tudja, hogy kiről van szó, de valamit mondanom kellett.

– Várj egy pillanatra. Leadod fentről a táskámat?

Felálltam, és kinyitottam a csomagszekrényt.

Kivettem egy igen nehéz táskát, s az ölébe nyomtam. Kinyitotta, s valamit keresett benne.

– Nézz ide, itt van: Eszter hagyatéka. Kezembe nyomta Márai regényét olasz kiadásban.

– Visszatennéd a táskámat?

Letettem a könyvet az ülésre, s a táskát visszatettem a szekrénybe. Sokkal könnyebbnek tűnt, holott egy alig félkilós könyvet vett ki belőle.

– Alig a felét olvastam még el, de igen tetszik. Olvastál tőle valamit?

Be kellett vallanom, hogy ennek a számára ismeretlen tájnak egyik legnagyobb szülöttétől még tíz sort sem olvastam el.

– Nem, de akartam.

– Most itt van a lehetőséged. Szinte letapad a szemem. Ha nem ébrednék fel, megkérnélek, hogy tíz perccel a landolás előtt költs fel. De még jobb lenne, ha ebédosztáskor.

Bólintottam.

Levette a szvetterét, az ablakra helyezte, s ráhajtotta a fejét.

Nem volt kedvem olvasni. A légikisasszonyok újságot hoztak be. A spanyol El Paist és az olasz La Republicát választottam ki, de még a címlapot sem néztem meg.

Különös érzés kerített hatalmába. Végre teljesen felszabadultnak éreztem magam a közelmúlt kötődéseitől, s még a jövő is teljesen szabadnak tűnt. A kolostorhoz már nincs semmi közöm, s ami vár rám, az még végtelenül távolinak tűnt. Köztes állapot két felvonás között, amikor végre leveheted a maszkot, s egy pillanatra megszabadulhatsz a színpadi kellékektől és a közönségtől. Nem nyom a színpad, s te élvezed a szabadság mámorát, amikor senki nem kötelez semmire, amikor azt csinálsz, amit akarsz. Szabad vagy, s nem érdekel sem a közönség sem a rendező.

Egyre kavarogtak a gondolatok a fejemben, egyre messzibb távlatok felé, míg lassan azon kaptam magam, hogy én is elalszom.

Carmen ébredt föl elsőnek, s rögtön felébresztett engem is.

– Lekéztük az ebédet – nevetett, ami engem felettébb feldühített.

Repülőtér. Egyre több spanyol, s egyre kevesebb olasz szó. A római utastársak eltűntek, s mi egyszeriben Don Quijote nyelvének a fogságában találtuk ma-

gunkat. Azon kaptam magam, hogy igyekeznem kell, ha nemcsak az írott, hanem a beszélt nyelvvel is boldogulni akarok.

A repülőgépből éhesen szálltunk ki, s persze elsőnek, ami csak akkor ugrott be, amikor beléptünk a reptéri bárba.

– Adsz egy cigit? – kérdezte.

Nem dohányzom.

Az átszállásig még több mint egy óránk volt.

– Mit iszunk?

– Nekem mindegy.

Akkor két melegszendvicset – intett a pincérnek.

Tudom, hogy mi vonzott benne annyira. A hátára omló fodros haja, s a részben fedetlen melle. Az az akaratlan mozdulata, ahogy a haját hátravetette. Az a hang elegancia, a nyílt gondolkozása. Szinte biztos, hogy tudatában volt fegyverkészletének. Bár nem tudom, hogy a tekintetéből ki lehetett-e olvasni a romlottságot vagy csak bebeszélem magamnak.

– Peter! – váratlanul felordított, és kérően rám nézett.

– Peter, kérlek! – kiáltott újra. Az arcán erős fájdalom tükröződött. A hasához kapott, s fájdalmasan felnyögött. Felugrottam a székről.

– Mi bajod?

– Mecagoendios, légy csöndben, és ne érints meg. Fuldokolva rám förmedt.

– Mondtam már, hogy hagyj békén!

A szeme megtelt könnyel. Tehetetlenül néztem rá. Az a néhány vendég, aki a bárban tartózkodott, megütközve nézett ránk. A pincér is állt mozdulatlanul, majd rám ordított.

– Mit állsz ott, te idióta, hívj azonnal orvost!

A combja belső oldalán a nadrágja elsötétedett. Lecsúszott a székről, s leült a padlóra.

– Semmilyen orvos nem kell, mecagoentuputamadre! – ordította újra. Jobb kezével a hasát fogta, ballal a földet támasztotta.

Láttam, hogy a pincér telefonál. Hárman a vendégek közül csendben felálltak, és kisomfordáltak a helyiségből, a többiek mozdulatlanul várták, hogy mi lesz.

Próbáltam megnyugtítani. A tenyeremmel végigsimítottam a nedves nadrágját.

– Nincs semmi baj – mondta a könnyein keresztül.

– Ez nem vér – állapítottam meg.

– Nem érted... Tehetetlenségében elbőgte magát.

Minden tiltakozása ellenére feltették a hordágyra. Már elmúltak az erős fájdalmai, de annyira kimerült, hogy nem volt képes tovább ellenállni.

– Isten veled, Carmen, nekem rohannom kell a repülőgépre – s megsimítottam a jéghideg ujjait. Az arca teljesen sápadt volt, az arcszíne teljesen egyezett a mentőkocsi színével. A szeme, mint két kialudt üszök a hóban.

– Az istenre kérek, gyere velem. Apatikusan, de elszántan nézett a szemembe.

– Carmen, nem tehetem...

– Döntse már el végre! – mordult fel a mentőkocsis. Olyan volt, mint egy megsebzett mészáros a vágóhídon.

– Peter, kérek, nem akarok egyedül menni oda, nem lehet, kérek szépen...

A mentőkocsi körül gyűltek a kíváncsiskodók. A fejemben már Sonia és Begona járt, ahogy várnak a repülőtéren Compostelában. A csomagom köröz a futószalagon, s nincs, aki levegye. Mindketten értetlenül kérdik a személyzettől, hogy mi történt velem. Én hülye, még a mobilszámuk sincs nálam.

– Jól van, veled megyek. Beugrottam a mentőkocsiba, s valaki rám vágta az ajtót.

Idegesen járkáltam fel s alá a helyiségben. Négy lépés a falig, négy az asztalig. Egy órája már, hogy megérkeztünk a kórházba. A sápadt és elgyengült Carmen rögtön elvitték, s engem itt hagytak a váróteremben. Arra gondoltam, hogy az egész húsz percig tart majd, megmondják, mi baja, elbúcsúzom tőle, taxit fogok, és talán még elérem a gépemet. A lelkiismeretem tiszta, s végre megszabadulok a nem várt kötöttségektől ehhez a vadidegen nőhöz. De fokozatosan kezdtem elveszíteni minden reményemet.

Percenként elismételtem magamban, hogy szarok Carmenre, semmi közöm hozzá, nyugodtan elmehetek, s nem kell kegyelmes szamaritánust játszanom. Anynyira szeretnék, de mégse tudok hideg fejjel gondolkodni. Túl könnyen belebonyolódtam ebbe a történetbe, ami most végzetesen fogva tart.

A váróterembe bejött az egészségügyi nővér.

– Te vagy Carmen Lopez vőlegénye?

– Nem, nem egészen...

– Gyere velem.

A lift felé mentünk.

– Megvárod őt a 213-as szobában a második emeleten. Veled megyek.

Megnyomta a gombot, hogy lehívja a liftet.

– Ez komoly?

Rántott egyet a vállán.

– Az orvos majd elmondja.

Kinyílt a lift ajtaja, s mi beszálltunk. Tehát én leszek a vőlegény, mondtam magamban. Stílusos. Carmen nyilván ugyanezt mondta az orvosoknak, amit a mentősnek, hogy hosszabb ideje együtt élünk, s most jöttünk vissza az olaszországi nyaralásról. Nem tudom, hogy mire volt jó ez az ártalmatlan hazugság, talán, hogy ne legyenek gondjai a kórházban. Nehezebb lenne ugyanis azt mondania, hogy rokonok vagyunk, főleg, hogy most vagyok Spanyolországban először.

– No, gyere – ébresztett fel gondolataimból a nővér, amikor a felvonó megállt.

Végigmentünk az üres folyosón. A folyosó elején a táblán ez állt: Nőgyógyá-

szati rendelő, s nekem csak most esett le a tantusz. De még így, jóval a történetek után sem értem, hogy miért voltam olyan béna.

– Itt van a szoba – állt meg a nővérke a 213-as előtt. Bementünk. Az első ágyon egy középkorú nő feküdt, a másik kettő üres volt.

– Az ő ágya az ablak melletti lesz. Neked ott van a szék az ablak és az ágya között. Ha akarod, szét is tudod szedni. Megmutassam?

Hálásan ránéztem, olyan bizonytalanul éreztem magam, mint a pacifista a háborús bordélyban.

A szék fölé hajolt.

– Megfogod ezt a gombot, erősen megnyomod, s magától szétterül. Igen egyszerű. Rám nézett.

– Rendben van?

– Köszönöm.

– Nekem mennem kell. Ha behozzák a szobába, és a személyzet kimegy, nyugodtan mellé fekhatsz az üres ágyra. De ne hogy bemocskold az ágyneműt a koszos cipőddel. Ha véletlenül elkapnának, ne áruld el, hogy én engedtem meg. Az ágyon azért mégis kellemesebben esik a fekvés. Ezen az éjszakán már úgysem tesszünk ide senkit. De kelj fel fél hét előtt, mielőtt a nővér behozza a lázmérőt. Érted?

Még egyszer megköszöntem neki mindent. Mielőtt kiment volna, a kezét nyújtotta.

– Eva.

Meglepdtem, hogy egy ilyen törekeny teremtésnek ilyen nagy keze van, nagyobb mint az enyém.

– Peter, örvendek.

Az életben nem kezdtem volna ki egy ilyen kezű nővel, bármilyen szép és kívánatos lett volna is.

Néhány lépés megtétele után visszanézett rám: – S ne félj, talán nem teljesen reménytelen. Talán mégis megmarad az a gyerek.

Mintha villám csapott volna belém. Elkaptam a vaságy korlátját. Egy pillanatra minden elsötétedett előttem. Eva energikus léptekkel kiment, s nem törődött velem.

A lány, amelyikkel ma megismerkedtem, a gyerekelem életéért küzd, amelyet nem is én csináltam. Milyen lesz egy frissen elmenekült huszonegy éves szerzetes éjszakája a nőgyógyászati osztályon? Hamarabb bedőlök a saját hülyeségeimnek, mint hogy másokkal el tudnám azt hitetni. Vagy csak ennyire kimerültem? Az idegekkel csinján kell bánni, az élet hosszú, mondta a prior a novíciátuson.

A forгатókönyv, amelyet nem is én írtam, lenyomott a székbe, s gyorsan elnyomott a buzgalom.

Zajra ébredtem, az egészségügyi nővér erősítette fel az állványra Carmen infúzióját. Nem tartott soká, amíg ráeszméltem, hogy ki vagyok, hol vagyok, hogyan kerültem ide, s mit keresek itt.

A kolostor. A repülőtér. A kórház.

Carmen az ágyon nem mozdult, de úgy tűnt, hogy nem alszik.

A nővéren kívül az orvos is a szobában volt.

– Alszik? – kérdeztem tőle.

– Nem. A beavatkozás során csak helyi érzéstelenítőt kapott. Velem tudna jönni egy pillanatra?– biccentett fejével az ajtó felé.

Feltápászkodtam a székből, s kimentem utána. Kellemetlen érzés lett rajtam úrrá. Nem tudom, hogy két lehetőség közül miért gondolok mindig a rosszabbikra.

Az orvos csendben bezárta az ajtót. Végignézett rajtam. Nem, ez nem egy civilizált gladiátor tekintete volt, aki esténként megsimogatja a gyerekeit, s utána frissen lezuhanyozva bedől a felesége mellé. Inkább azon morfondírozott, hogy hogyan szólítson meg.

– Te nem vagy spanyol, ugye?

– Nem – idegesen elmosolyogtam magam.

– Carmen elmondta nekem... – mondta, majd hirtelen elhallgatott.

– Figyelj ide, a legjobb lesz, ha minden kertelés nélkül elmondom. Mindent megtettünk, amit lehetett. A magzatot azonban már nem tudtuk megmenteni.

Torkomra forrt a szó, s ő egy kicsit nyugodtabban folytatta: – Carmen elmondott mindent, azt is, hogy ezt a gyereket már rég elterveztétek. De fel a fejjel, még fiatalok vagytok. Bár minden terhesség kockázatos lesz, minden esély megvan rá, hogy a következő gyereket sikerül kihordania.

Ezt már nem tudtam elviselni, s három év után először elbőgtem magam.

– Novemberben házasodunk össze! Úgy vágytunk azután a gyerek után!

– Az orvos együttérzően megveregette a vállamat. Hozzászókkott már a hasonló jelenetekhez, látszott rajta, hogy profi módon kezeli. Mindezek ellenére ki lehetett olvasni a szeméből a részvétet.

– Nos, azért fel a fejjel. Nyugalomra és támaszra van szüksége. Könnyebb depresszióba esett. Ez természetes reakció, később gyógyszerek segítségével túl lesz rajta, de ehhez te is kellesz.

– El se tudja képzelni, hogy mennyire örültünk neki. Van egy papírsebkenődje?

– Adott egyet, s folytatta: Különös. Mások ebben a korban, de még a sokkal idősebbek is inkább a vetélést választják, s nem engedik, hogy egy gyerek az életüket veszélyeztesse. Maguk pedig betervezték, s most ez... sajnálom, higye el, de még nagyon fiatalok. A kezét nyújtotta, erősen megszorította, s a bal kezével megveregette a vállamat.

– Mennem kell. Rengeteg a munkám. De azért fel a fejjel.

– Köszönöm. Viszontlátásra.

– Megfordult s lassú léptekkel otthagytam. Már csak a léptei hallatszottak a folyosóról. Tényleg sajnált vagy csak ez is egy volt a rutin kötelességei közül?

Kitöröltem a könnyeim, s kifújtam az orrom. Még egyszer megtöröltem az

arcom, ezúttal a szetterem kézfejjével, s egy nagyot sóhajtottam. Aztán beléptem a szobába.

Az első reggel a madridi nőgyógyászat. Spanyolországban a páciensnek joga van arra, hogy a hozzátartozója huszonnégy órát az ágya mellett legyen.

Az éjszaka Carmen nyugodtan aludt, én viszont az idegességtől alig hunytam le a szemem.

Elmentem lezuhanyozni, amíg még aludt.

Kiléptem a zuhany alól, s elkezdtem törölközni, amikor valaki bekopogott a fürdő ajtaján.

– Tessék!

– Peter, én vagyok az, Carmen. Nyisd ki az ajtót!

– Várj, míg felöltözöm!

– Ugyan minek, nyisd már ki!

Magam köré tekertem a törölközőt. Carmen szinte teljesen meztelenül belépett, mindössze egy fiútrikó volt rajta.

– Nem zavarok?

– Ha én nem zavarlak...

Bezárta maga mögött az ajtót, s leült a végécészére.

– Jobban vagy? – kérdeztem tőle.

– Igen, de azért...

– Honnan van ez a trikód?

– Nem akartam kincstári pizsamát, így ezt adták helyette. Egy kis privilégium a szófogadatlan kislánynak.

Elővettem egy egyszer használatos borotvakészletet, s bekentem magam habbal.

– S te honnan szerezted a borotvakészletet?

– A kizsitáskámban hordom.

– Észre sem vettem, hogy elhoztad magaddal. S az én retikulóm?

– Elhoztam azt is. Majdnem a bárban felejtettem. Ott van az éjjeliszekrényedben.

Csupasz térdei rám bámultak. Papírt tekert magának, s kitörölte a fenekét. Felállt. A megnyúlt trikó a combjára csúszott. Megmosta a kezét.

– Akkor minden a legnagyobb rendben. Egyáltalán nem hívtam fel a szüleit, hogy elmondjam, mi történt. Tegnap teljesen magamon kívül voltam.

– Vettem észre.

– Ne félj, Peter, tudom, hogy itt ültél mellettem egész éjjel. Jól felborítottam a programodat, mi?

– Hát...

– Ne, félj, lassan minden rendbe jön. De a legfontosabbal kell kezdenünk. Adnál egy zsilteppengét?

– Minek – kérdeztem óvatosan.

– Jaj, hogy te milyen vagy, a lábamat akarom leborotválni! – vágta hozzám dühösen.

Kinyitottam a táskát, s kivettem belőle egy pengét.

– Habot is kérhetek?

– Csak vegyél.

Elvette a spray-t a mosdóról, s letette a zuhanyozósarok mellé.

– Először is lezuhanyozom. Van itt szappan?

Mielőtt bármit is mondhattam volna, lehúzta magról a trikót s belépett a zuhany alá. Megengedte a vizet.

– A függönyt nem húzod be? – kérdeztem tőle megjátszott szemérmességgel, de közben le nem vettem a tekintetem a tükörről, s rácsodálkoztam gyönyörű meztelen testére s a ragyogó fekete háromszögre.

– Azok után, amit együtt átéltünk?

Bronzszínűre le volt sülvé, a bőre mindent elárult arról, hogy mennyit töltött a napon fürdőruha nélkül. Háttal állt hozzám, szétkente magán a tusfürdőt, s a szemem a tükörnek hála egyre ritkábban kacsintottak a zuhany felé. Az életben nem borotválkoztam ilyen lassan és pontosan. Abban a pillanatban, amikor legkevésbé vártam, megfordult, és tekintetünk találkozott a tükörben. Elvörösödtem. Carmen elnevette magát, jobban megengedte a vizet, az arcát a vízszög felé fordította, s legmosta magáról a sampont és a tusfürdőt.

Juhász Dósa János fordítása

Bodnár Éva versei

Számvetés a mindennapokkal

Nyugalomra, csendre vágyom.

Nem kérek földi kincseket.

A test pihenni vágy, csupán
a lélek húrjain pendülnek egyre
vadabb és gyorsabb ütemek

Ettől lett zajos a világ.

A belső kényszer leránt, meggyötör:
mely addig zúg, morajlik odabent,
míg izzó lávaként felszínre tör,
és mindent, mindent magába temet...

Ez volna hát a cél? A pusztulás?!

Óh, mi tudatlan emberek!

Eljátsszuk kisdéd játékainkat –

álmodunk újabb vágyakat –

de amit kapunk – nem tiszta tudás:

olcsó, régen lejárt lemez,

hiszékenyeknek való ámitás!

A tiszta forrást keresd, kutasd!

Ingyen kegyelem vár, ha rátalálsz...

Csitítsd le lelked kényszervágyait:

Mély alázattal úgy indulj tovább!

Emlékkönyvbe

Tapasztald meg a segítséget,

tapasztald meg a jót,

a tiszta és önzetlen, igaz baráti szót.

És becsüld meg, mi téged

hűs bársonyával ölel:

Ragadd meg a segítő kezet,

és már soha ne engedd el!

Optimista dal

Van még mit keresnünk.

Minden kis fűszálban
ott az életünk.

Van még titok, mi izgató:
ránk borul majd úgy,
mint egy takaró.

Van miért élni, szeretni,
s a reménytelent is
le lehet küzdeni.

Van jó a kudarcokban is:
magára talál a lélek,
erősödik a hit.

Van jó szándék, ha kell.
A szükségben az ember
másokért is felel.

S ha van benned alázat,
hitesd el, hogy ránk még
jobb idők is várnak.

Tisza-part

A folyóparton ülve gyakran ábrándozom,
míg az idő telik, azon gondolkodom,
miféle erő vonz ide minduntalan?
Miféle ősi vonzalom tart fogva itt,
az aranyhomokkal terített Tisza-parton?

Szeretlek, Tisza. Sima víztükrodet most
szelíd nyári szellő fodrozza, gyűri...
De szíved vajon még meddig túri
a rád osztott csúfos, kényszerszerepet:
hogyan megosztója lettél ősi földünknek?!

A túlparton is zöldülnek a fák,
szól a madárdal, illatos a virág.
Ugyanúgy csendül a dal, hangzik a szó,

ugyanúgy szólít imára a harangszó.
De az a föld, már nem lehet hazám!
Elszakítottak tőle – ó, Tisza,
s te lettél a választófal: a határ.

Ó, Istenem, mondd, miért nem vagyok madár?
Ki szabadon szállhat, kinek nincs határ!

Huszonöt év árvasága

A kislány arca áttetsző, hófehér.
Szelíd nyugalmat lát, ki őt figyel.
Pedig lelkében kavargó a düh,
oly erővel, hogy majd széjjelveti.

Alig tizennégy éves – gyerek még.
Nem érti, miért kell itt lennie.
Nem látja már a síró arcokat,
Nem hallja, hogyan búcsúzik a pap.

Nem érti, miért történik mindez,
s azt sem, hogy miért pont vele...
Játszana inkább odakinn: labdázna,
vígán énekelgetne... ha lehetne...

De a hely fogva tartja, elnémítja.
Pedig szívesen ordítana, üvöltene,
hogy ne bámulják sajnálkozó arccal...!
...szinte már alig bír a haraggal...

Sáros út vitt ki a temetőbe:
esőt hozott a decemberi tél.
És a kislány a sírgödörhöz állva,
döbrent rá keserű árvasorsára!

Felszakadtak szívében a gátak,
úgy, hogy belerendült ég és föld.

És megindult könnyeinek árja:
szívébe mart anyjának hiánya.

Nem tudott tovább a mélybe nézni,
elnézett hát a tömeg felett.
És látott ragyogni egy égi fényt,
és látott egy feléje nyújtott kezét.

Azóta is ez a kéz vezérli
minden gond és keserűség közt.
Mert az Isten az árvát el nem hagyja,
könnyeit örökre számon tartja!

Néma üzenet

Figyelem őket.
Egyikük észrevesz
és rám tekint.
Vizslató szemével
farkasszemet nézek,
s ezek a szemek most
azt üzenik: a szálmamból
köszönik – nem kérnek.
Pedig nem szájalom az,
amit most érzek.
Csupán érdeklődés – kíváncsiság...
Ő az erősebb. Kitartása rávesz,
hogy elfordítsam fejem.
Közömbös arccal a távolba nézek,
de titokban mégis őket lesem.
Furcsa pár ők. Odébb ülnek egy fapadon.
A fiú kócos, lehet vagy húszéves,
A lány: gyerek még – úgy gondolom.
De összhangban mozdulnak az ujjak,
lendül a kéz, formálódik a száj,
És értik egymást – szavak nélkül értik!
(Nekik ez oly természetes...)
Sokan miért vagyunk mégis
erre képtelenek?!
Bámulom őket kitágult szemekkel,
s a szégyen pírja szétömlik arcomon.
Bátrabbak ők, a számkivetettek,
mert kimondják, amit mi – bátrak –
elhallgatunk.

Évforduló

Anyám, te meleg fészket őrző
drága lény – titkokat feltáró
tünemény –, merre vagy?
Hiányod súlya oly nehéz!
Szorítja torkom, mint a gyilkos kéz...
Akárhogy igyekszem,
a távolság köztünk egyre nő.
Idő! Hozz megnyugvást!
Várom a feloldozást.

Esti meditáció

Csak egy szál gyertya világít,
szünetel az áramszolgáltatás.
Nem is érzem szükségét a fénynek,
nyugtatóan hat rám a félhomály.
Megnyúlnak az árnyak a falon.
úgy kúsznak, mint gyík az avaron.
Majd egy pontban úgyis összeérnek,
s a sötétben végleg elenyésznek.
Aztán lesznek újabb árnyak.
Egyre jönnek: részeként a sötétségnek.
A fejemben mégsincs sötét –
forog agyamban a kerék –
és alkotó fénnel a szoba megtelik...
Álmosan pislog a gyertya, majd
elalszik. Füstje mélán tovakúszik.
Ülök a sötét szobában,
hol a rég feledett gondolatoknak,
visszatérő fényei ragyognak.

Kettétört páncéltest

(Az 1944-es és 1945-ös újvári bombázás áldozatainak emlékére)

1

A zongorahangoló az első vonattal érkezett. A szolgáló engedte be a házba. Hosszú, szürke köpenyt viselt, kopaszodó fejét kopott barettsapka takarta, s a kezében egy jókora kofferszerű ládikát tartott. A szolgáló biztosítási ügynöknek nézte. Miután megtudta, hogy mi járatban van, bevezette a sötét szalonba és a szemközti sarokban álló koromfekete szárnyas zongorára mutatott:

– Itt volna a „nagy beteg”. El lehet kezdeni a munkát.

Aztán egy hosszú bambuszrúddal széthúzta a sötétítő függönyöket. Egyszeriben feléledt minden. A faragott karfás fotelokon és a kanapén felragyogott a lila csíkos huzat. A falakon végigsöpört egy puha fénysugár. Fokozatosan felélesztette a vastag, arany ráámájú keretekben szunnyadó Udvaros ősök képmásait. A hangoló el volt ragadtatva a látványtól. Olyan érzése támadt, mintha egy elbűvölő rondót hallana.

A szolgáló kitartha az ablakokat, hogy az éjszakai, kissé áporodott levegőt szabadon engedje, majd jó munkát kívánva kilibegett a szobából.

A hangolót a fekete zongoralakk csillogása egészen elkápráztatta. Letette szerszámos ládikáját a zongoraszékre, majd szemrevételezte a „nagy beteget”.

– Bösendorfer, jó márka – jegyezte meg.

A hangszer első látásra teljesen hibátlannak tűnt. Vigyázva felemelte a nagy szárnyat és alátámasztotta a rúddal. Egy kézilámpával bevilágított a hangszer belsejébe. Felfényllett az arany bevonatú páncéltest s a sűrű húrozás. Kiemelte a kottatartót és a billentyűzetet védő fedelet. Meggyőződött a kalapácsokat és a tompító szerkezetet borító nemez sértetlenségéről. Ellenőrizte a húrokat és a rögzítő csavarokat. Kivett a ládikából egy kulcsot s ráillesztette a szélső csavarra. Végül a billentyűzetet vette szemügyre s a pedálokat.

– Kissé poros a lelkem, de amúgy teljesen hibátlannak tűnik – dörmögte az orra alatt.

Mivel kissé korán érkezett, nem mert rögtön belefogni a hangolásba, nehogy felkeltse a háziakat. Ezért úgy gondolta, hogy előbb szétszedi a hangszert, portalanítja a belsejét s csak azután fog hozzá a hangoláshoz. Kivette a ládikából a szerszámokat: keféket, fogókat, kulcsokat, csavarhúzókat, hangvillát, metronómot és a kottákat. A kis sarokasztalkán gigöngyöltett egy foltos flaneldarabot s azon szép sorjában elrendezte azokat.

A szolgáló behozott neki is egy csésze kávé. Épp jókor jön, gondolta. Az

ablak elé tolta a zongoraszéket. Leült, és a kávéját iszogatva ki-kilesett az ablakon. Egy fiatalemberre lett figyelmes, aki éppen egy nagy fekete motorbiciklit tolt ki a garázból.

Nyolc körül köszöntötte őt a ház úrnője, egy harmincas éveit taposó elegáns asszony.

Amikor belefogott a munkába (persze a mély hangokkal kezdte, melyekhez csak egy húr illeszkedik), újból nyílt az ajtó s megjelent egy hófehér, földig érő hálóköntöst viselő, öt-hat éves kislány. Valószínűleg a szalonból kiszüremlő furcsa zajok vonzották oda, mint parányi lepkéket szokta a benti lámpafény.

A hangoló észrevette az aprócska csemetét. Enyhe fájdalmat érzett a szíve tájékán, mivel neki nem volt gyermeke. Alacsony termete, erősen kopaszodó feje és a háta közepén éktelenkedő púp miatt a nők lenézték, semmibe vették. Agglegényként éldegélt a közeli Komáromban, egy albérleti szobában.

– Csókolom! – mondta a kislány vékony cérnahangon.

– Szervusz – felelte a hangoló kissé nyersen. Ettől félt. Nem szerette, ha munka közben megzavarják.

A kislány kíváncsian settenkedett a zongora közelébe. – Mít csinálsz? – kérdezte.

A hangoló felegyenesedett és a kisgyermek felé fordult: – Hát – kicsit törté a fejét, hogy mit is feleljen – jobb kedvre derítem a zongorát.

– Jobb kedvre? – csodálkozott a kislány – azt meg már hogy?

– Tudod, a zongora éppen olyan, mint egy ember: idővel megöregszik, lehangolódik, a lelke elfárad. Ezért aztán jobb kedvre kell deríteni. Hogy megjöjjön az igazi hangja – mondta a hangoló, huncut mosollyal az arcán.

– Megnézhetem, hogy kell a zongorát jobb kedvre deríteni? – kérdezte a kislány ártatlan arccal.

– Na jó! Gyere kissé közelebb. Megmutatom.

A kislány odatolt egy párnázott széket a zongorához. Babáját letette a kanapéra és felkapaszkodott a székre. Fehér hálóköntösében, lobogó, kócos hajával épp olyan volt, mint egy földre szállt angyalka.

– Most jól figyelj! Ha leütök egy billentyűt, akkor annak a hátsó vége felemelkedik és megbillent egyet ezek közül a fakalapácsok közül. Látod? A kalapács pedig rákoppint a húrra. Hallod? Ez a c hang, ez a d, ez meg az e. Miután elvégezte feladatát, a kalapács szépen visszatér eredeti helyére. Ezt a kioldószerkezet teszi lehetővé. Mindezt egy firenzei hangszerkészítő bácsi találta ki, akit úgy hívnak hogy Bartolomeo Cristofori. Ő készítette a világon az első zongorát.

– Olyan okos bácsi lehetett, mint amilyen te vagy.

– Szerintem sokkal okosabb – mondta szerénységet mímelve a hangoló. – Most figyelj! Leütöm ugyanazt a hangot többször, gyors ütemben. Látod, hogy ugrrál a fakalapács? Úgy kopácsol, mint egy kis harkály. Na, hogy tetszik?

– Nagyon!

– De nekem nem tetszik, mert a hangnak alacsonyabb a fekvése, mint kellene. Ekkor fogom ezt a kulcsot és ráillesztem a csavarra. Látod? Egy kicsit megtekerem. Így ni! Ezzel jobban megfeszítem a húrt. Na, most hallgasd meg ezt a hangot! Ugye más lett? Szébb lett?

– Igen, szerintem sokkal – lelkesedett a kislány. – A mama szokott nekem zongorázni meg énekelni. De csak akkor, ha jó a kedve. Amióta nincs itthon a papa, azóta ritkán játszik. Pedig én nagyon szeretem a zenét. Ha felnövök, én is zongorista leszek. Úgy, mint a mama.

– S tudsz már valamit?

– Hát persze. A Boci-bocit.

– Ez szép. Csak így tovább! De most gyere le arról a székről. A bácsinak sok a dolga. Itt összesen 88 billentyű van, melyekhez ez a sok-sok húr tartozik. Több száz. Mire mindet jó kedvre derítem, öreg este lesz.

– Na jó, megyek már – mondta a kislány kissé sértődötten. – Elmondom a mamának, hogy mit láttam.

Erre a hóna alá fogta a babáját és kiszaladt a szobából.

2

Tíz körül becsukta a szolgálo az ablakokat. A szobában fokozatosan megrövidültek az árnyékok.

A hangoló délre már elvégezte a munka java részét. Egy-egy oktáv felhangolása után hármashangzatokat játszott, skálákat és tesztarabokat. Elmélyedve és egyre nagyobb megelégedéssel hallgatta a hangszer „vidámodó” hangját.

A hangoláshoz jó fül kell meg precíz, munkás kezek.

Pont délben ebédelni hívták. A szakácsnéval és a sofőrrel ült egy asztalhoz a konyhában. A háziak a tálalóban étkeztek. Az Udvaros családnak konzerv- és szalámigyára volt itt Érsekújvárbán.

Ebéd után a hangoló és a sofőr kiszellőztették a fejüket. Elszívtak egy-egy szivart kint a kertben. Az őszi langymeleg puhán omlott szét a sárguló gyümölcsfák ágain.

Mikor a szalonba lépett, látta, hogy a kislány a zongora alatt trónol és a pedálokat nyomkodja.

– Hát te? Mit csinálsz ott? – förmedt a gyerekre.

– Semmit. Arra várok, hogy játsszál nekem.

– De csak akkor, ha előbb kijössz onnan.

– Megígéred?

– Meg.

Erre a kislány kimászott a zongora alól és a kanapéra huppant. – Kérlek, játssz valami szépet!

– De előbb áruld el a nevedet!

– Erzsike.

– Ez épp jó, mert akkor eljátszom neked a *Für Elisét*, ami magyarul annyit jelent: Erzsikének.

És máris belefogott a játékba. Felcsendült Beethoven jól ismert dallama.

Egy-két taktus után a kislány felkiáltott: – Ezt ismerem! Ezt a mama is szokta játszani. Szeretném én is megtanulni.

– Szívesen megtanítanálak, de tudod, most éppen sok a munkám. Majd szólok édesanyádnak, hogy hívasson egy zongoratanárt. Az majd megtanít zongorázni.

– De jó lesz! Már úgy várom! – lelkesedett a kislány. Örömeiben ide-oda ficáncolt a kanapén.

Délutánba hajlott az idő.

Alig halt el a Beethoven-dallam, mikor valahonnan a végtelenből, fokozatosan erősödő, bűgő hangok lopakodtak a szobába.

– Jönnek a bombázók! – rikoltott a szolgálo. Berohant a szalonba, a kislányt az ölébe kapta és kiszaladt vele.

A hangszer fadoboza felerősítette a távoli, bűgő hangokat. A hangoló a zongora fölé hajolt és figyelmesen fülelt.

– Jöjjön gyorsan! – kiáltotta feléje az ajtóban álló úrnő. – Azonnal le kell mennünk a pincébe. Nem kell félni semmitől, mert a mi pincénk bombabiztos.

Erre a hangoló nehézkesen felegyenesedett és kelleetlenül követte az úrnőt.

A pincében megismerhette az egész háznépet. Ott volt az öreg Udvaros bácsi, a konzerv- és szalámigyár tulajdonosa, a felesége, Erzsébet, a lányuk (a ház úrnője), és a kis unokájuk, Erzsike (őt már volt szerencséje jobban megismerni). És ott voltak az alkalmazottak is. Csak az úrnő öccse nem volt velük (az a fiatalember, aki még hajnalban elrobogott motorbiciklijén a külváros irányába).

Úgy egy órát lehettek összezárva. Erre az egy órára eltűntek közöttük a nagy társadalmi különbségek, mert mindannyian ugyanannak a veszedelemnek voltak kitéve.

3

Délután, úgy három óra körül, csengettek. A szolgálo egy elegánsan öltözött, pehelykönnyű hörcsögbundát és tolldíszes kalapot viselő hölgyet kísért be a házba.

– Nem ismeresz meg?

– Nem én.

– Én vónék Fábriánffy Juli.

– Te vagy az, Júlia? De örülök, hogy látlak. Gyere, kerülj beljebb! – mondta a ház úrnője. Évekkel ezelőtt, a komáromi Bencés gimnáziumban eltöltött iskolaévek alatt nagyon jó barátnők voltak. Évekig ültek egy padban.

Kissé megilletődve borultak egymás nyakába.

– Ne haragudj, sajnos nem tudlak a szalonba vezetni, mert éppen hangoltatjuk a zongorát. Gyere, leülünk itt kint a teraszon a fonott karosszékekbe – mondta

a ház asszonya, majd a szolgálóhoz fordult: – Kérem, hozzon nekünk kávét és süteményt!

Alighogy leültek, megjelent az ajtóban egy kíváncsi képű kislány.

– Itt jön az én kincsem. Gyere ide, szívem. Bemutatom neked Júlia nénit, aki a legjobb barátóm volt annak idején, mikor még iskolába jártunk.

A kislány köszönt, kezét fogott a kalapos nénival és utána kiszaladt a kertbe.

– De aranyos gyerek. Hány éves?

– Idén lesz hat.

– Hogy szalad az idő! – mondta Júlia, majd kis szünet után hozzáfűzte: – Milyen szép ház! És a kert! Csodás! De jó lehet itt élni.

– Hát nem panaszkodhatom. Tudod, édesapám ezt a házat nekünk építtette. Nászajándékba kaptuk. Szüleim csak ritkán tartózkodnak nálunk. Ők Udvarnokon élnek.

– És a férjed? Ha szabad kérdezniem.

– Ne is kérdezd! Alig négy éve voltunk házasok, mikor Karcsinak be kellett vonulnia, én meg itthon maradtam a kicsivel. Orvos lévén, az egészségügyi alakulatoknál szolgál.

– Kíváncsivá teszel. Talán ismerem?

– Nem hiszem. Karcsi hét évvel idősebb nálam. Ő egy losonci bankigazgató fia és Pozsonyban végezte az orvosit.

– Ha nem titok, elmesélhetnéd, miként ismerkedtetek össze.

– Örömmel. Már éppen el akartam mondani.

Karcsi orvosi gyakorlatát a pozsonyi evangélikus kórházban kezdte. Majd körorvosi állást vállalt nálunk, Udvarnokon. Abban az időben édesapám gyakran betegeskedett. Lumbágója volt. Erős ágyéki fájdalmai miatt ki kellett hívni az orvost. Akkor találkoztam először Karcsival. A sötét folyosónkon áthaladva szolgálónak nézett és rám parancsolt, hogy hozzak a betegnek egy meleg takarót. Mikor megtudta, hogy tévedett, nagyon restellte és bocsánatot kért tőlem.

Már dolgozott bennünk a vágy, mikor újra találkoztunk. Persze még furcsább körülmények közt. Egy napon fertőző betegséget kaptam. Rázott a hideg. Magas lázam volt és bedagadt a torkom. Meleg teákkal öblögettem, de nem segített. Egyre fulladoztam. Szüleim orvosért küldtek. Karcsi meg is érkezett hamarjában. „Nagyon fáj! Itt.” – mondtam a torkomra mutatva. Erre kitátottam a szám. Karcsi leszorította a nyelvemet egy spatulával és belenézett a fájó torkomba. „Tályog”, mondta, „mielőbb meg kell műteni”.

Másnap reggel apám bevitt a rendelőjébe, gépkocsival. Egy fehér fityulás apáca felfektetett a műtőasztalra, szíjjakkal lekötözte a kezem, beadott egy injekciót és előkészítette a műszereket. A műtét alatt a kezemet szorongatta és jóságosan mosolygott rám. Mondta, hogy nem kell félni semmitől, mert semmiség az egész. Szóval nagyon jóságos volt hozzám. Ekkor jött a legnehezebbje. Karcsi egy számmal jól szétfeszítette a szám és felmetszette a tályogot. Ez egy amolyan geny-

nyel és kórokozókka telt daganatféle volt.

Utána napokig otthon, melegben kellett fekiidnöm, míg kifolyt a sok genny és le nem ment a lázam. Csak főtt ételeket ehettem, amik nem ingerelték annyira a torkom. Az evés így is nagy fájdalmat okozott. Édesanyám minden áldott nap meleg borsodót itatott velem. Ennek a sok törődésnek, kúrának aztán meg is lett az eredménye.

Karcsi egy álló héten át mindennap meglátogatott, hogy érdeklődjön a hogy-lételem felől. Pár nap múlva lement a lázam és egyre jobban éreztem magam. Nagyon hálás voltam a szüleimnek, hogy ennyire szívükön viselik a sorsom, és persze Karcsinak.

Előbb azt hittem, hogy csak kötelességtudatból jön. Mikor már teljesen felépültem, egy napon nagy virágcsokorral állított be hozzánk. Akkor már sejtettem, hogy másról van szó, hogy komolyak a szándékai. Örültem a közeledésének, mert nem volt senkim. Később nagyon megszerettem őt, és persze ő is fülig belém habarodott. Mikor láttuk, hogy nem tudunk meglenni egymás nélkül, összeházasodtunk.

Hát röviden ennyi. Nem akarlak untatni a részletekkel.

– Pedig nagyon szép történet – jegyezte meg Júlia, kis irigységgel a hangjában.

– Bizony már hét éve annak, hogy egybekeltünk. Hogy szalad az idő – mondta Erzsébet asszony nagyot sóhajtva... – Karcsi már annyira hiányzik nekünk. Olyan ritkán ír. A kislányom minden áldott nap megkérdi tőlem, hogy mikor jön már haza a papa. Mit tudnék neki mondani? – mikor ezeket mondta, kissé elérékenyült. Néhány könnycsepp jelent meg a szeme sarkában. – És te? Hogy vagy? Mondj valamit!

– A gimnázium elvégzése után Pesten tanultam tovább. Operaénekesnő lettem. Évekig jártam egy színésszel, de elhagyott. Amerikába emigrált. Néha azért ír. Sürget, hogy menjek utána. De én nem tudom rászánni magam. Szegény szüleimet mégsem hagyhatom magukra.

– Megértelek.

– Állandó szerződéselem ugyan nincs, de azért fellépek itt-ott. Kaszinókban és más zenés lokálokban. Valahogy megélek. S nektek, hogy megy a gyáratok?

– Hát tudod, háború lévén, rettentő sok a megrendelés. Szegény édesapám ki sem látszik a sok munkából. A sok konzervet, kolbászt majd mind a frontra szállítják. Persze nagy támogatást kapunk a magyar kormánytól.

– És mi van az öcséddel? Zsolt, ha jól emlékszem.

– Igen.

– Talán négy osztállyal járt lejjebb nálunk. Jóképű gyerek volt.

– Zsolti jogot végzett Debrecenben. Jelenleg a gyárunk jogi ügyeit intézi. Apám alkalmazza. Anyával nagyon aggódunk érte, mert a motorbiciklijén állandóan ide-oda futkos. Egyszer még baja esik. Elárulhatok neked egy nagy családi tit-

kot, de kérlek, ne mondd el senkinek. Zsoltika beleszeretett egy nincstelen paraszt lányába, név szerint Kún Rózsikába. A lány szép, dolgos és jóra való, de a szüleim semmi szín alatt nem engedik, hogy elvegye. Ha mégis elvinné, kitagadják.

– Hát ilyen kegyetlenek vele?

– Hiába szólok az érdekében. Szüleim meg se hallgatnak. Nagyon kemény-szívűek.

A beszélgetés úgy kanyargott, mint egy bő vizű folyó. Hol Júlia mondott el egy szaftos pesti sztorit, hol Erzsébet mesélt el egy vadonatúj pletykát. A lakásból kijövő különös hangok egyszer csak elnémultak.

– Jaj, a hangoló! – kapta fel a fejét Erzsébet asszony. – Úgy elbeszélgettük az időt. Teljesen megfeledkeztem róla. Júlia, ha nem haragszol, utána kell nézmem, hogy halad a munkával. Gyere el valamelyik nap, és majd együtt kipróbáljuk a felhangolt zongorát. Meg nagyon kíváncsi vagyok a hangodra.

– Szívesen eljövök és előadok neked meg a kislányodnak néhány áriát.

– Erzsike nagyon fog neki örülni. Persze ő most a swingért és a tangóért rajong. Most ez megy. Jut eszembe. Hozzál kottákat is, hogy kíséressenek.

Éppen a kinti kapuban puszkizkodtak, mikor újból felbúgtak a bombázók.

– Hát nem hagynak nekünk békét ezek az angolok. Júlia, nem engedhetlek el, mert még az úton bajod esik. Maradj nálunk. A házunk alatt van egy bombabiztos pince.

– Hát nem is tudom!

– Csak gyere! Semmi apelláta!

A kertben bóklászó kislány után szaladtak s a személyzettel együtt lementek a pincébe.

Már esteledett.

A nagy felfordulásban mindannyian megfeledkeztek a zongorahangolóról. Éppen szétszórt szerszámait, kottáit szedegette össze. Az járt a fejében, hogy ez is egy olyan alaptalan légiriadó lesz, mint az előző volt, mert úgysem történik semmi. Akkor meg minek lemenni az óvóhelyre. A feje még tele volt hangzatokkal. Fülében egyre zengtek a skálák, dúrban és mollban.

A kintről beszüremelő bűgő hang hirtelen óriási erejűre nőtt, és mikor megfordult, látta, hogy fentről új vendég érkezett a házba. A csillár helyén beszakadt a plafon és egy tojásszerű óriási fémtest tolakodott be a szobába.

A hangoló kővé dermedt a rettenettől. Nem volt menekvés.

„Ez már a vég! A finálé!”, villant az elméjébe. Aztán hirtelen óriási fájdalmat érzett... – és vége szakadt mindennek.

A hangoló, a felhangolt zongora, az Udvaros család őseinek portréi arany keretben, a lila csíkos huzatú fotelek, a faragott bútorok mind ezer darabra szakadtak szét. A ház kéményei, tetőzete, falai ledőltek, és a gerendák, bútorok lángra kaptak. A bombabiztos pince is bedőlt és maga alá temette a bennlévőket. Júlia kálapjáról egy kócsagtollat még percekig táncoltatott a felszálló porfelhő az átforró-

sodott levegőben.

Nem sokkal később egy másik lánzbomba telibe találta a közeli konzerv- és szalámigyárat és felfasírozta a munkásokat a tulajdonosokkal együtt. Szegény Udvaros bácsi és a felesége éppen a gyárban tartózkodtak. Csak Zsolt fiuk élte túl a nagy katasztrófát, aki a bombázások idején Rózsikáék házában időzött az alvásban.

4

Zsemlye Károly törzsorvost a fronton az a tudat tartotta életben, hogy otthon fiatal felesége forró csókjai és a kis Erzsike ölelő karjai várják. Boldogság és béke. A kislány azóta, hogy bevonult, bizonyára jól megnőtt, megszépült és megokosodott.

A fronton egyre puszkaporosabb lett a levegő. Károlyt nagyon aggasztotta, hogy már hónapok óta nem kapott semmi hírt szeretteiről. Ezért több mint kétévi katonai szolgálat után szabadságért folyamodott a feletteseihez, amit példás orvosi szolgálatáért meg is kapott.

Károly egyhetes viszontagságos utazás után ért haza. A partizánok sok helyen aláaknázták a vasúti pályát, ezért a mozdonyuk előtt néhány üres vagon toltak, hogy ne az emberekkel megpakolt szerelvény fusson rá az aknákra. Mikor kiszállt az érsekújvári állomásra befutó vonatból, látta, hogy az állomás épületét is találat érte. El sem akarta hinni, hogy hazaért. „Végre itthon! Végre itthon!”, ez motoszkált a fejében, mialatt a városba vivő úton kopott főhadnagyi egyenruhájában bandukolt. A lebombázott házak, romba dőlő gyárkémények látványa kissé nyugtalanította.

Mikor egykori otthonuk közelébe ért, megdöbbenve tapasztalta, hogy takaros házuk helyén, melyben egykor szeretteit hagyta, egy óriási bombatölcsér éktelekedik.

Beszédbe elegyedett egy arra kerekező helybeli lakossal, aki kissé nyersen adta a tudtára (mivel nem tudta, hogy kivel áll szemben), hogy az Udvaros család tagjai mind elpusztultak a bombázások során. Nem és nem akarta elhinni. Ő, aki megjárta a háború poklát, életben maradt, s szerettei a békés hátszágban mind elpusztultak.

Majdnem összeroskadt a súlyos felismerés terhe alatt.

Udvaros Zsolt nagyon igyekezett, hogy időben érjen ki az állomásra, hogy ő fogadhassa a frontról hazatérő sógorát és közölhesse vele a rettenetes hírt. Persze nem tudta pontosan, hogy melyik vonattal érkezik.

Motorbiciklijé gyújtásával volt egy kis gond, ezért megkésve érkezett a délutáni vonathoz. Sógorát a romba dőlő háznál érte utol. Nagyon restellte a dolgot.

Mikor odaért, Károly éppen a bombatölcsért szegélyező romok között kótorászott. Szegénynek reszketett minden porcikája a nagy megpróbáltatástól, melyet

a sors rá mért, és egyfolytában patakozottak a könnyei.

Cserepek, faltörmelékek, üszkös gerendák, fatuskók között feküdt a zongora kettétört páncélteste, melyet felborzolt húrok hálózata ölelt körül. A páncél aranyló felszínét fekete karcolások és zöld mohafoltok tarkították. Olyan látványt keltett, mint egy rég kihalt mélytengeri élőlény kövülete ezerszeres nagyításban.

Zsolt alig ismert rá sógorára, úgy lefogyott a fronton. Megölelte, megcsókolta és motorbiciklijén magával vitte új otthonába.

Az iszonyú, megmásíthatatlan valóság sokkoló hatása nagyon megviselte Károlyt. Idegileg összeomlott, agya elborult. Naphosszat magában beszélt, énekelgetett; egy elgörbült hangvillával babrált és görcsösen szorongatott egy kopott rongybabát. Sürgősen be kellett szállítani a lekéri idegszanatórium zárt osztályára.

Zsolt már régen átesett a mérhetetlen fájdalomon. Erős lévén, nem adta át magát egykönnyen a tétlenségnek, búbánatnak. Megújult erővel fogott hozzá a temérek munkához. Ügyvédi teendői mellett gyakran kijárt a temetőbe, hogy friss virágokat vigyen szerettei sírjára és elmondjon egy-egy imát drága szülei, néneje és a kis keresztlánya lelki üdvéért. Jegyesével úgy döntöttek, hogy a gyászév letelte után egybekelnek és örökre elhagyják ezt a várost, melyhez annyi fájó emlék köti őket.

Köszöntjük a 75 éves Duba Gyulát

Kortársunk, sorstársunk, küzdőtársunk Duba Gyula, az ötvenes évek közepétől, amióta a Fáklya (1954-ben) első (humoros) írását közölte. Ízes, egyéni, harsányságtól mentes humorával javítani akart az emberi gyarlóságokon, a társadalmi élet ellentmondásain. A hatvanas évektől a prózára váltott, az Ancsi és Jancsi című elbeszélése termékeny prózaírói korszakának kezdőfejezete. Eltérhetetlen szálak fűzik a való világhoz, így ahhoz a faluközösséghez is, ahonnan indult. A szülőföld, a felnevelő táj ihlető ereje végigkíséri egész életén át. Városlakóvá is úgy lesz, hogy a Garam menti táj benne van zsigereiben. Nincs nálánál jobb ismerője a felvidéki magyar falunak, s megjelenítője sem. Gazdag életműve során a változások erejével szakadnak fel belőle az élmények, a valóság megannyi arca meg a változások, s ezek között az emberi tragédiák nyomvonalai is. A megmaradásért vívott harc küzdelmei idéződnek fel a Garam menti parasztság sorsát megörökítő regényeiben, de számtalan arcát találhatjuk önéletrajzi vagy városi tematikájú regényeiben is

A stílusjegyek, a történelem vallatásának módszerei, a szinte azonos rendező elv élményei azonban a nagyarányú panorámák rajzolásakor is szinte változatlanok. Regénytechnikája változatlansága ellenére azonban nyelviségének gazdasága vagy a groteszk és az ábrázolás újszerű eszközeinek alkalmazása jelzi eszköztára megújításának folyamatos igényét, s egyben a korszerűség kézjegyeit is legújabb műveiben. Duba Gyula a művészi alkotás lényegét abban látja, hogy az élet olyan modelljét teremtsen meg, „mely áttekinthető és értelmes, a káosszal szemben a rendet testesíti meg és mintegy foglyul ejtve a kiszámíthatatlan véletlenek láncreakcióját”, értelmet adjon a látszólag céltalan jelenségeknek is. Mert az írónak mindig tudni kell, hogy mit akar... „Biztosan tudni valamit a tudomány feladata! De megsejteni a megismerhetetlen természetét és megérezni az emberi lélek és anyagi léte titkait továbbra is az irodalom, a művészetek küldetése lesz” – vallotta néhány évvel ezelőtt, egy beszélgetés alkalmával.

Tisztelettel és szeretettel köszöntjük a 75 éves Duba Gyulát, a (többszörös) Madách-díjas és Fábry-díjas író, barátot, aki tavaly (meglehetősen későn!), de megérdemelten vehette át a József Attila-díjat.

Erőt, egészséget, s az alkotómunka további sikereit kívánjuk a 75 éves írónak! És gyarapodó műveihez továbbra is hálás olvasóközönséget, az olvasók hűségét és ragaszkodását, melyre mindig büszke lehetett.

F. Z.

„A mozdulatlan anyag élővé bővülésével – magáévá szereti a világot”

Meghitt falusi fények, barna szántóföldek, káposztaszagú pozsonyi udvarok, egyszerre jelenlevő és letűnt világok között kanyarog Duba Gyula méltósággal hömpölygő epikája. Felszíne, akárcsak a tiszta vízű folyóké, a világ képét tükrözi, széles medrében kényelmesen görögnek tova a mondatok, s ha sodrása fel is gyorsul, ha áradó történetei ágakra is szakadnak néha, anyaga, az élet, mindig egy és ugyanaz. Novella, regény, vallomás, kritika és humoreszk egészíti ki vagy módosítja, írja tovább egymást Duba életművében. Elválaszthatatlan irodalom- és életszemlélete, a hit, hogy a világban lehetséges, sőt van is egyfajta rend, s az író feladata, hogy ezt megkeresse és megmutassa: a modernitásban gyökeredzik. Csakhogy az a világ, amiben Duba alkot, pont a rend pusztulásával, hiányával tüntet. Az ötvenes évek sematikus irodalmában az eredetiség, a stílus, a gondolat hiányát látja meg az induló szerző, s ebből a felismeréséből születnek első humoreszkjei, paródiái. Novelláiban, melyekhez az írás műhelytitkait fokozatosan elsajátítva, mintegy négyöt év alatt jut el, már a belső rend megtalálásának vágya munkál. Ezt egészíti ki regényeiben és irodalmi szociográfiájában, a Vajúdó parasztvilágban a falu pusztuló társadalmi, gazdasági és erkölcsi rendjének megmutatása.

Duba Gyula markáns kézjegyjű író, bármelyik művét nyitja ki az ember, a szerző nevének elolvasása nélkül is hamarosan felismeri. Alapkérdései: rend és erkölcs, egyén és társadalom, nemzetiségi és emberként való lét viszonya nem változtak az évek folyamán. Írói világa szülőfalujában gyökerezik – akárcsak az indulását döntően befolyásoló Veres Péteré. Szülőföldélménye végigkíséri írásait, nemcsak a Vajúdó parasztvilág vagy az Ívnek a csukákkal és az Örvénylő idővel trilógiát alkotó Halódó parasztvilág lapjain tárja elénk, hanem jóformán minden művében felmutatja, ha csak egy-egy utalás, néhány régebbiről már ismert történet vagy táj megidézésének erejéig is. A háború utáni visszatérést szülőfalujába, Harangozó Árpai, a halász- és vadászkirály alakját, a nyaranta a Füzes-árokban rekedő csukák történetét újra meg újra előveszi, regényben, vallomásban, esszében járja körül más eseményekkel, szereplőkkel egyetemben. A visszatérő motívumok csaknem mindig önéletrajzi jellegűek, sokszor szinte szó szerint, változtatás nélkül vándorolnak könyvről könyvre. Olyan történeteket is összekötve, amelyek eleinte nem álltak kapcsolatban egymással, az ismerősség érzését kölcsönzik a Duba-epikának, akárcsak a plasztikus és precíz tájleírások.

Duba gyakran és szívesen időz természeti jelenségeknél, tájaknál, utcarészleteknél. Tárgyát a festő szemével nézi, figyelme minden apró részletre kiterjed, líraivá hangolódó leírásaival pedig eléri, hogy az olvasó a sorokat követve nem is a szóban forgó erdőt, szántót, folyót látja, hanem ízek, színek, illatok kavalkádját érzé. S bár Duba ragaszkodik a valóságához, természetképei mégis túllépnak a

puszta leírásokon, hol a belső, lelki táj helyett nyílnak ki az olvasó előtt, mint első regényében, a Szabadesésben a falu és a város terei, hol a kikerülhetetlen sorsot jelzik előre, mint az árvíz, az aszály, a széljárás az Ívnek a csukákban. A szerző szemé a természet ragyogó színeihez szokott, csak lassan fedezi fel a város egyhangúnak tűnő, uniformizált aszfalt-, kő- és betonkulisszái mögött az egyediséget, de ahogy a falu az idő folyamán egyre inkább emlékképpé szépül, úgy válnak mind elevenebbé Pozsony, a város házai, utcái, történelme. Duba írásaiban szeletekre osztja a világot, paraszti, polgári, kisebbségi, rendszerváltáson inneni és túli, vagy egy másik relációban falu-, város-, természetdarabkákra töri szét, hogy aztán a részeket megismerve apránként fedezze fel a köztük levő kapcsolódási pontokat, s újra egészsé állítsa őket össze, de most már a saját művészi törvényei szerint. A mozdulatlan anyag élővé bővülésén követhető végig az a folyamat, ahogy a szerző magáévá szereti a világot.

Az aprólékos megfigyelésnek a pontos leírások lehetővé tételén kívül a megismerésben is szerepe van. Duba Gyula elbeszélője nem pusztán látja az őt körülvevő valóságot, hanem rácsodálkozik annak gazdagságára, s ez a képesség tör magának utat a részletező leírásban. Nem eleve adottként fogadja el a dolgokat, hanem úgy néz rájuk, mintha ő volna az első, aki látja, s ezért kell megneveznie, leírnia, értelmeznie maga és az olvasó számára.

Duba epikájában kimondatlanul kísért a gondolat, hogy a világ olyan mértékben ismerhető meg, amennyire néven tudom nevezni a dolgait, amennyire magamévá tudom sajátítani, s ez az elsajátítás csak a nyelven keresztül mehet végbe. Csak az az enyém, amit ismerek, s csak azt ismerem, amit meg tudok nevezni. Számomra, a gondolkodó ember számára csak az létezik, ami szavakba önthető. Ez a rámutató, megnevező, a birtokolt tudást újra meg újra átfogalmazni akaró attitűd a Szabadeséstől a Téli áradásig minden regényen érezhető, a belső monológok fontossága is ebből az elvből következik a Duba-hősöknél. A kommentár és az elemzés sokszor az elemzett esemény fölé nő, nem maga a cselekvés számít, hanem az elbeszélő belső világában való továbbélése. A mindenkor elbeszélő folyamatosan elemzi a mások és saját tetteit, állandó önmeghatározási kényszer hajtja, ami egyben a „másik”, az „idegen” meghatározását is maga után vonja, így kapnak személyek és tárgyak pontos körvonalat, jelenségek miniértekezésnek is beillő definíciót. Élet és gondolkodás Duba könyveiben szétválnak, a tudás és a cselekvés – ahogy azt több szereplője is megfogalmazza – nem fér meg egymással. A Duba-hős így általában lemond a tényleges cselekvésről, helyette a tudást választja, a cselekmény a művekben háttérbe szorul, helyét a megismerési folyamat történetének elbeszélése foglalja el. Pillantásával mindent magához ölel: ugyanazzal a feszültséggel figyel múltja pusztuló paraszti világára és arra az újra, amibe belekerült. A kettő az egyes műveken belül ellenpontoszza, kiegyensúlyozza egymást, de az egész életműben is megvan ez a szimmetria: míg az Ívnek a csukák a paraszti élet regényes enciklopédiája, a Téli áradás a Városé, Pozsony/Pressburg/Bratislava utcáin

pont azzal az otthonossággal bolyong az elbeszélő, mint egykor Füzesnyék határában, s ahogy akkor egy elmúlófélben levő világ értékeit próbálta átmenteni az íráson keresztül az életbe, úgy a Téli áradásban egy letűnt kor történeteit csempészi át a jelenbe. Csakhogy amíg a korábbi művekben a nyelv közvetítő erejébe vetett hit rendületlen, addig a Téli áradásban elhangzik a kétely: „a nyelv is erőtlen néha, nem képes kifejezni a mondanivalót”. Megkérdőjelezve, ironikus kontextusba ágyazva köszön ránk a jelen és a félmúlt, s a teljes emberi és kisebbségi lét is a könyv lapjairól, s amit eddigi regényeiben mindig visszafogott: ebben a műben szabadjárá engedti az abszurd és groteszk helyzetek iránti érzékét. S a jelenbe sejtelmesen, titokzatosan épül bele a város múltja: több száz éves házak és rég elporladt egykori pozsonyiak elevenednek meg a könyv lapjain, de a mű valódi hősei nem ők, és nem is a jelen, hanem maga A Város, melynek lustán hömpölygő idejében békésen megfér egymás mellett csaló király, tudós hóhér, Frauenhaus és bársonyos forradalom, a Város, mely – módosítva kissé a Duba által is használt Borges-idézetet – maga az idő.

Veres Péter a pálya elején, s most, a legutóbbi regényben Borges: két végletesen különböző szemlélet, két végletesen különböző írói világ. Köztük számtalan más név, más mester volna felsorolható, akiknek műveire tett hatásáról részint valómásaiban, részint regényeiben beszél Duba Gyula. Idézi esztétikai nézeteiket, kedvenc mondataikat, néha viszont csak nevükre vagy léteikre utal. Így lép be Duba világába Kosztolányi Dezső, E. E. Kisch, Hemingway és, hogy a legelemibb hatást említsem, akinek művei – az írot idézve – a releváció erejével hatottak az íróra: Fábry Zoltán. Tőle a felelősségtudatot, a nemzetiségi kultúra szolgálatát választotta örökéül Duba. Az írást, akárcsak Fábry, nem öncélú tevékenységként értelmezi, hisz a szó erejében, abban, hogy a könyv képes megmutatni a – nyelven túli – valóságot. A realizmus valóságélménye és az igazság stílusokon, korokon átívelő örök keresése általában kiegészítik, néha viszont ellentétekként egymást nála. A Duba-írásokban – híven a realizmus hagyományaihoz – a világ rendjét a mindentudó elbeszélő közvetíti. Mindentudása azonban – még ha a teljességre vonatkozik is – elbizonytalanodó, közli ugyan mások gondolatait, érzéseit, de közléseiben sok a „mintha”, a „talán”, ezzel is jelezve, hogy a dolgok sosem tudhatók teljes bizonyossággal, hogy a valóság bár egy és oszthatatlanként létezik, azért még sokszínű, és igazság is többféle akad, szemléletmódtól függően. Mást lát a ki- és mást a betelepített, mást az újságíró és a főszerkesztő, mást a besúgó és a forradalmár, mást a gazda és mást a szövetkezetesítő. Ezekből a személyes részletigazságokból rakja ki Duba szépirodalmi műveiben a szlovákiai magyarság történetét, s bár mindig van domináns nézőpont, a szerző apró részletekre is kiterjedő figyelme, a szenvedélyes megismerésvágy nem engedi egypólusú, egyedül lehetséges változáttá merevedni az elbeszélteket. A többféle igazság metszéspontjában, olyankor, mikor az ütköztetett nézőpontok nem pusztán eltérőek, hanem egyenesen kizárják egymást, meg-megcsillan a szerző abszurd iránti fogékonysága. Ez azonban

Dubánál nem jelent szembefordulást a realizmussal, sőt pont olyankor jelentkezik az abszurd a legfelismerhetőbben, amikor a szerző ragaszkodik a társadalmi valóság bemutatásához, annak groteszk, ellentmondásos volta feloldása nélkül.

Van azonban a világnak egy szebb, ellentmondásmentes arculata is Duba műveiben, mégpedig a természet. Olyan nyugvópont, ahol elcsitul az önmarcangoló kétely, a nyugtalanító megismerésvágy, ahol az ember a tájba olvadva, fűvel, röggel, virággal azonosulva válik önmagává. Itt születik meg a legtisztább harmónia, a tájról írva Duba számára megszűnnek a nyelv szabta kifejezésbeli korlátok, s az olvasó elől is eltakarja a megidézett táj az őt megidéző nyelvet. Regényei egyre bővülő során át Duba nemcsak a szlovákiai magyarság történetét írja meg, hanem elmondja azt is, amit a földről, vízről, szélről, az emberi szándékoknak fittyet hányó, öntörvényei szerint működő világról kell tudni – s így megteremti a Garam menti táj mítoszát.

Eb ura fakó

Ha másként nem, hát akkor így:
Káromlással és fokossal,
Nem sírva, alázkodva, de
Keményen, faltörő kossal.

És nem bajuszba dűnnyögőn,
Vigyázva ó, nehogy sértsen,
Sosem volt bűnökért mindig
Csúszva, örökké csak térden.

Mint kinek lábát Trianon
Úgy vágta ketté, hogy vére
Felfröccsent, fel, pironkodni
Fel, fel a csillagos égre.

Hát mért nem mondunk már egyszer
Egy nagyot, „Eb ura fakót”?!
Hogy lenne miért várni a
Méltó büntetést, a bakót!

Fázom

Fázom, rakjunk egy nagy tüzet,
boglyas kandallóban, nagyot,
hadd melegedjen a világ,
nyissunk ki minden ablakot,

Fűtözzünk meg, add a kezed.
A jégmezők nem olvadnak,
csonttá fagy bennem a lélek,
ha nem leszünk boldogabbak.

Csak te és én. Korcs kuvaszok
hada szívünk tépi, marja,

hátunk mögött súgnak-búgnak,
mind, mind csak veszünk akarja.

Válik a lisztől a korpa!
Hát így állunk? No de ilyet?!
Lassan öröl, kő közt darál,
lám, isten malma nem siet.

Nincs sok időnk harcra-bajra,
ha összedől is az oltár,
sok a bámész a robajra,
de velem vagy, velem voltál.

Összeforrt sziámi ikrek.
Villog az éles pengeág,
turkál, vágkál a holt szike,
és fájó elevenbe vág.

Az én időm lassan lejár,
mondhatnék még egy-két szépet,
de jön a fekete batár,
ne sírj, takard le a képet.

Kapos felé

Kapos felé a Mélyúton
homokba vágott a kerék,
nyekergett, felsírt, jajongott,
áradt a selymes keverék.

Lovak patáján porfelhő,
hordja, tereli vörös szél.
Lassan! – szólt nagyapám. Hóha!
No, ugorj! Kereket kössél!

Küllők közt folyt, forró láva,
parázs kemencetűz, pokol
kínja lángolt a szembogár
alatt, s a torok fuldokolt.

Kapos, a vágyak városa,

gyermeki álom, szép mese,
hetivásár, nyüzsgő népség,
sátor-erdő, világ ménese.

Ám mit szem látni nem képes,
túl por-pagodák rakta égen
vitt magával föl, egyenest
vitt magasodni, hogy égjen

a szív e sodrásban, és mert
a képzelet könnyen szárnyal,
épít egy új világot, hol
a mesék valóra válnak.

S más képe van e világnak.
A király igazságot oszt,
megbüntetik a hazugot,
a hitvány csalót, a gonoszt.

De a királyt koronásan
sehol nem leltem én akkor,
s az árus körtéje sem más:
keserű, éretlen vackor.

Nálunk mindig

Nálunk mindig kedden sült a kenyér s a lángos.
Hétfőn már nagyapó fát aprított, íziket
gyűjtött, készített tüzelőt és vágta a dücsköt,
gonddal rakta tetézve a máglyát bent a kemence
téglából kirakott talajára, előbb a gyújtóst,
tengerikórót, ölnyi szilácsot, tört venyigét
és azután szép rendben fára a fát kupacolva.
És mire feltetszett a bíbor hajnal az égen,
megtelt liszttel az új tekenő, s bele elmorzsolva,
vízzel eresztve az egyheti kis kaparékat, a kovászt.
Fejkendősen anyám, hogy szál haja hullna a lisztbe,
úgy dagasztott feltúrt ingben, s nem danolászott,
mint ahogy írják fűzfa poéták, mert a dagasztás
nem csecse munka, erős kar, szív és lélek mind-mind
kell oda, másra se futja erőből. El ne sózza,

lány-e a tészta, önteni kell-e belé egy cseppnyi
langy víz. Cuppan a markon, válik-e, vagy tapadós még.
Tégy bele egy-két főtt krumplit, mert attól foszlós.
Hát a kemence hogy áll? És ég-e a tűz, ahogy illik?
Szénonóval húzni tüzet, parazsat, hogy jól melegedjen,
egyformán a kemence, mert ha hideg, nem sült a kenyér,
és szalonnás akkor a héja alatt, de ha forró,
gyorsan kapja, megég, és jaj, oda minden munkád.
Ott sorjázik már a szakajtó, duzzad benne a tészta,
húzz hamar össze tűzparazsat és vedd a lapátot,
fordítsd rá a szakajtóból a szép kerek tésztát,
tedd a kemence tűzta alá, de ott csússzon le
épp a lapátról, ott, hol hely van, előbb jól hátul,
mert a többi mint fér el majd, csínja van annak.
Hát te leányka, nézd meg, és védj jól az eszedbe,
mert ha menyecske leszel, bíz ez lesz első próbád,
és az anyósod ölbe téve kezét, és nézi
munkád árgus szemmel, míg kiszedted a forró
új kenyeret és törlöd tollsöprűvel, s szórod
szemnyi vízzel, mint aki mást se tehet, pedig arcod
kéne törölnöd, és kitapintani édes terhed,
mert már mozdult – istenem –, érzed a szíved alatt.

Értékkeremtő közeg

(Az irodalmi regionalizmus kérdéséhez)

IDENTITÁS- ÉS MAGATARTÁSFORMÁK

A magyar irodalmi regionalizmus keretében (kissé leegyszerűsítve) Magyarország határain belüli és határon túli formákról beszélhetünk. S bár közzismert, hogy a magyar kultúrán és irodalmon belül a történelem során kevésbé alakultak ki a regionális decentralizációnak olyan meghatározó intézményei és tradíciói, amelyek Európa fejlettebb nyugati és déli részén található, magyar vonatkozásban is létrejöttek sajátos jegyeket hordozó kulturális régiók. Az ország határain belül például a dunántúli, az alföldi, az ország határain kívül például az erdélyi, a felvidéki szellemiséget meg lehetett és meg lehet ma is különböztetni sajátos jellegénél fogva. Ezek a sajátos jegyek jelen vannak közvetett vagy közvetlen módon az irodalomban, a művészetekben és többek között abban a „közkultúrában” is, amely a mindennapi életben, az egyes társadalmi rétegek és csoportok gondolkodásmódjában, ízlésében, értékszemléletében, egész mentalitásában megfigyelhetők.

Az európai kultúrában és irodalmi közegben létrejövő regionális irányzatok („Heimatchichtung”, „régionalisme” ...) főként német és francia körben mindig valamilyen hagyományos tájegység szellemiségét, történelmi, illetve kulturális identitását kívánták tudatosan kifejezni (Bajorország, Poroszország a németeknél, Breton, Provence stb. a franciáknál).

A magyar irodalom története során – eltérően a német és francia közegtől – szokatlan az írók és az irodalmi művek regionális aspektusú szemlélete és vizsgálata, bár el kell ismerni, hogy a fejlődés során szokás volt megkülönböztetni „helyi színeket”, a történelmi és kulturális hagyományokat és sajátosságokat. Bizonyára a magyar viszonyok elmaradottsága is közrejátszott ebben, a fejlettebb és polgárosultabb nyugattal szemben. Megjegyezzük, hogy magyar vonatkozásban voltak különböző szintű „megkülönböztetések” már a 19. században, s egy Vahot Imre-tanulmányban a magyar irodalom három regionális hagyománya, karaktere lett elkülönítve, melynek értelmében a „dunai” költők inkább epikusak, a „tiszaiak” drámaiak, a „felvidékiek” viszont lírai jellegzetességükkel tűnnek ki (Dunai és tiszai költők és Kazinczy Ferenc műiskolája).

Az ún. erdélyi gondolat eszméjét, a transzszilvanista történelemfelfogást egyrészt értekezésekben és publicisztikában, másrészt szépirodalmi alkotásokban már a két világháború közti időben főként Kós Károly adta közre, fejtette ki (Er-

dély – Kultúrtörténeti vázlat). Erdély ennek értelmében úgy jelenik meg, mint sajátos földrajzi, történelmi és kulturális egység, melynek népei (a magyarok, a románok és a szászok) egyrészt saját „anyanemzeteikkel” tartottak fenn szoros kapcsolatot, másrészt pedig az együttélés folytán élénk és ható kulturális és művelődési kapcsolatba is kerültek egymással. Ebben az esetben az említett népcsoportok viszonylagos egyensúlya alakította ki a regionális (autonóm) kulturális fejlődés lehetőségét.

Általános értelemben elmondható, hogy a legjelentősebb magyar kulturális régiók valójában történelmi adottságnak tekintették és tekintik jelenünkben is sajátos helyzetüket, elfogadva azt, nem is törekedtek annak bizonygatására és külön definiálására. Ilyen értelemben nem váltak semilyen ideológia részévé, s inkább erkölcsi és magatartáseszmenyt jelentettek a nemzet és az emberek tuadatában. Ehhez kapcsolódott a szellemi, az irodalmi és művészi formában való regionális sajátosságok megfogalmazása és megjelenítése.

ÉRTÉK A REGIONALIZMUSBAN

Az irodalmi regionalizmus és sajátosság értékei részben megegyeznek az ún. nem regionális értékek rendszerével, másrészt részben különböznek attól. Az esetek túlnyomó többségében egy regionális közegben képződő, létrejött irodalmi és művészi értékélmény egyúttal közösségteremtő energiával és hatásértékkel bír. Ez egyik alapvető jellemző sajátossága. További ismertetőjegye, hogy (részben eltérően a modern művészetek értelmezésétől) a regionális műérték bizonyos szinten és mértékben levezethető a korábbiakhoz való viszonyából, sajátosságai révén kapcsolatban áll az előzményekkel. A regionális közegben létrejött műérték – akárcsak általános értelemben – nem vezethető le a műfaji előírások és formák teljesítéséből (vagy tagadásából). Hangsúlyozottan érvényes ebben a közegben is, hogy minden egyes mű magának teremti meg formaelveit, amelyeket „önerőből” kell beteljesítenie. Eleget kell tennie annak az igénynek, hogy önmagát konstituálja a befogadóban.

A leginkább hagyományokból megszülető regionális érték az új történelmi és társadalmi változások és kihívások következtében dialektikusan kapcsolódik a fejlődés, majd a perspektíva azonosítható vonalaihoz és irányzataihoz. Mondhatnánk azt is, hogy a regionális érték létrejöttét elősegítő (irodalmi) hagyományok az idő előrehaladtával meghatározzák azok fejlődési, változási irányait, legfontosabb nembeli orientáltságát. Ebben az esetben figyelembe kell venniük a genesis által adott sajátosságokat, valamint a jelen, illetve a későbbiek számára jelentőséget és értelmet biztosító perspektivikus lehetőségeket. Ebbe ugyanúgy beletartozik a regionális tájékozódáson túl (pl. a szülőföld közösségi tapasztalatainak és élményeinek a világa) mint az egyetemes szintű tájékozódás (pl. a kisebbségi magyar irodalmak esetében az összmagyar irodalomba való integrálódás iránya). Nyilvánvalóan ez a történetileg kialakult többirányú orientáltság genetikusan is kódolt, s a magyar iro-

dalom kontextusán belül meghatározó jelentőségű a regionális irodalmi érték kialakulásában.

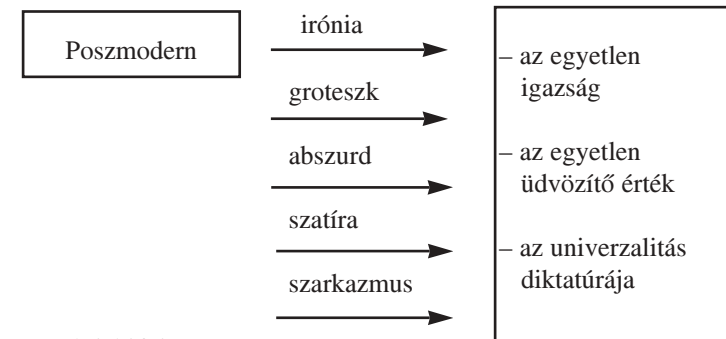
Az irodalmi alkotásban levő érték feltételezi a szerzőhöz (alkotóhoz) fűződő genetikus viszonyt, s az értéket képviselő sajátosság helyzeténél fogva is érintett helyzete által és részese az alkotó gondolati-emocionális viszonylatának és dimenzióinak. A regionális érték célközönsége elsősorban saját regionális (kisebbségi) közege, s azon keresztül az azonos nyelvű és kultúrájú befogadói réteg, magyar kontextusban beleértve az összmagyar irodalom befogadó közönségét, egy további szinten pedig, minden magyarul olvasó befogadót. A műalkotás értéke és hitelessége is függ a szerző (alkotó) kompetenciájától, s attól, hogy az mennyire képes saját élményeit esztétikailag értékesé tenni. Ez a sajátos viszony egyik meghatározó jellemzője az alkotói autentikusság, melynek segítségével definiálható a regionális szerző műve, s melynek létrejötté az alkotói attitűd, az alapeszme és érzelmi töltet valójában egy forrásból fakad. Az alkotó és műve a regionális közegben így tehát már genezisének fogva sajátos szimbiózist alkot, minden külön- és kívülállási viszonyt felszámol és egyúttal egyedi kommunikációs módot és nyelvi stílusközeget hoz létre. A regionális írói és költői magatartás elkülönítő jegye az is, hogy nem elsősorban a szövegközpontú és kísérletező motiváción alapszik, hanem jóval inkább ún. tapasztalati indíttatású, mely kedveli a mimetikus értékteremtést. Ennélfogva nagyrészt üzenetközvetítő szándékot és gondolatot hordoz, amit hitelesen akkor képes kiteljesíteni, ha kevésbé kísérletezik és leginkább a szokványosnak tartott narratív technikákat alkalmazza. Talán azért is valószínű, hogy az irodalmi formákkal való kísérletezés regionális kontextusban kevésbé gyakori, minek következtében a kritika körében figyelmet vált ki. S ez igaz azokban az esetekben is, ha a kísérletezés nem több más nemzeti irodalmokból átmentett szövegalkotási módnál, kollázsnál vagy montáznál.

A regionális irodalmakra általában jellemző még az az elbeszélői és asszociatív stílus, annak sajátos gondolkodási jellegzetességeivel és hangsúlyaival, sémáival és érzékenységi területeivel. A szövegen túlmenően a nyelviileg ki nem fejezett jelentéstartalom, kommunikációs mód is árnyalja a regionális szövegkontextust. A regionális kultúráknak az ismertetője továbbá azoknak a nonverbális utalásoknak és gesztusoknak a sora, amelynek természetes használata jellemzője a regionális szövegeknek. Ennek egyik fontos eleme és összetevője lehet a multikulturalizmus, melynek szintén megvannak a vizsgálódási eljárásai és a maga esztétikája.

AZ IRÓNIA REGIONÁLIS SAJÁTOSÁGAI

Az irónia mint nyelvi játék a fenntartás és egyben az elutasítás közös nyelve. Korunk és régióink minden racionalizmusának ellenében a groteszk és az abszurd, ritkább esetben a szatíra és a szarkazmus mellett közvetlenül hat és funkcionál. Tradicionális és sajátos kifejezési formaként van jelen, mely megkérdőjelez

minden fetisizált értéket:

A nyelvi kifejezőeszközök és nyelvi játékok közül nem véletlenül az irónia hatását emeljük ki, amely hatására általában nevetségessé válik az, amit túl komolyan állítunk, mivel valójában kértértelmű beszédmód. Az irónia, mely lényegében az alkotó és az olvasó közti térben formálódik, a befogadói értelmezés nélkül nem tud kibontakozni. Az iróniának joggal beszélhetünk közép-európai válfajáról, sajátos változatáról, amely teret kapott a kisebbségi irodalmi kifejezőeszközök sorában is. Az irónia ebben a térben az elmúlt politikai rendszer egyetlen értéke és egyetlen igazsága elleni burkolt lázadást is jelentett, a kommunista rendszer elutasításának hatásos nyelvi játéka volt. A közép-európai irónia sajátossága egy olyan kvázi-titkos, értelmiségi nyelv létezése, amelyet csak a beavatottak szűkebb köre értett. Ezt a nyelvet használva – mivel a hatalmi szféra ellenőrei nem értik (vagy nem akarják érteni) – kritizálhatóvá válik a hatalom, a társadalom és a politika. Az irónia Közép-Európában mint kód működik, s aki ezt a kódot nem érti, nem tudja, az ki van zárva a mű másodlagos értelméből.

Közép-Európában az irónia a túlélés biztatása volt a kommunista rendszerben, annak bizonyítása, hogy létezik egy olyan kommunikációs modell, ami ki tudja játszani a hatalom ellenőrzését, cenzúráját és üldözését. Egyfajta szabadságot is biztosított tehát, s még ennél is többet: a kódolt kritika nyelve lett. A kisebbségi magyar irodalom közegében is ugyanezt a motívumot jelentette.

A közép-európai diktatúrák összeomlása után sok irodalomkutató számára úgy tűnt, hogy az ironikus látásmód fölöslegessé válik, mivel elveszítette talaját. A politikai rendszerváltás után minden komoly lett, a kezdődő demokráciában nem illett sem viccelődni, sem ironizálni a gondokon, s egyúttal nem lehetett pártatlan lenni az átalakulásban. A szellemi klíma változása Közép-Európában ekkor – és a kisebbségi viszonyok között sem – nem volt alkalmas az irónia számára, de ebben a közegben – a régió mentalitását és helyzetét ismerve – ez a szellemi „önmegtartóztatás” nem sokáig tartotta magát. Ennek oka pedig a sajátos köztes lét, a

mely tradicionálisan jellemezte az irónia szemtelen blazírtságát is. Ebben a régióban az irodalom és a szellem valójában nem lehet meg irónia nélkül, s még a politikai rendszerváltás sem tudja az iróniát megszüntetni. A kérdőjelek már most is megjelentek, célozva a művészetek és a politika manipulálhatóságát, aminek ebben a régióban megvan a hagyománya. Az irónia itt és most már nem rejtőzködés a diktatúra elől, nem védettséget keres a stílus áthatolhatatlan maszkja mögött, felfedezést készít elő, amikor szemtelenül megkérdőjelez minden lapos közhelyet, butaságot, törvényteleniséget, illúziót, de úgy, hogy ezzel az új helyzet történetfilozófiai újragondolására készítet. Az irónia fókuszja a rendszerkritikáról a közép-európai ember és helyzetének önironikus feltérképezésére és a lehetséges mozgásirányok – nem kevésbé ironikus – szemlélésére tevődik át. A művek szövege a keresés hangján kezd szólni. Túl a napi politikán, túl az ideológiákon és túl a próza hagyományos beszédmódján: az elbeszélés a maga metaironikus stílusában át- meg áttűnik az intellektuális helyzetmeghatározás filozófiai kíséretébe. Anélkül, hogy mint novella, elbeszélés és regény elveszítené formakereteit és érdekességét. Úgy tűnik, hogy a játékos-rejtőzködő, paternalizmust és diktatúrát kijátszó iróniát ez a nem kevésbé szemtelen, de a jelen és a jövő lényeges kérdéseit láthatóvá tevő iróniatípus kér szót Közép-Európában, sokféle megközelítésben. Ennek példái láthatók már az utóbbi két évtizedben (beleértve az irányváltást is) Mrožek újabb darabjaiban, Hrabal, Kundera vagy Okudzsava regényeiben, Bereményi műveiben, Kusturica, Robert Altman vagy Benini mozijaiban.

A jelek szerint a posztmodern látásmód fokozatosan elhalványodik, nemcsak Nyugat-Európában, egyre több elemet vesz át a részben megtagadott modernizmustól. Az irónia azonban nem halványodik a posztmodern letűnésével. S bár Közép-Európában (így a magyar, a szlovák és a kisebbségi irodalmakban is) aránylag hosszú időn át csak részben lépett rá a modernizálódás útjára (ezt szokás nevezni „kvázi modernség”-nek), az adott életanyagból olyan képletet tudott produkálni, mellyel a gondot és a mosolyt össze tudta kapcsolni. Az irónia a régi és a posztmodern beszédmód között saját hangjára találva ezt a rész vagy kvázi modernséget is bírálja, a politikai rendszerváltások után is megmaradt és vált ható- és mozgatóerőként, egyúttal a jövőbe vetett reményként.

SZAKIRODALOM

- Alabán Ferenc: Irodalmi érték és sajátosság, FiF UMB, Banská Bystrica, 2003
 Almási Miklós: Anti-esztétika, Helikon, Budapest, 2003
 Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban, Osiris, Budapest, 1997
 Kulcsár Szabó Ernő: Irodalom és hermeneutika, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000
 Miko, František: Aspekty literárneho textu, Pedagogická fakulta, Nitra, 1989
 Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000
 Ricoeur, Paul: Nyelv, szimbólum és interpretáció, Műhely, Győr, 1970

Fellinger Károly versei

Keringő

Sötét kastélyban ébredek,
 gyertyát gyújtok hát magamnak,
 mint Salome, a láng árnya
 lefogja szemét a falnak.

Eltakarva a lényeket,
 ami maradt az örömből,
 hull a vakolat, fáj belé,
 befalazott csönd dörömböl.

Életre kelti a halál
 mint Csipkerózsikát egykor,
 életre kelti az időt,
 a már rég elmúlt gyerekkor.

Életre kelti a halál
 a nappalt és az éjszakát,
 hajánál fogva húzza ki,
 kiráncigálja önmagát.

A kutya ugat, a karaván halad

Mintha magát gyűjtaná fel,
 a csipkebokor lángra kap,
 ég a hegyoldal, úgy ragyog,
 napernyője egy füstkalap.

Bajuszán hófehér a dér,
 fázik a nap az ég alatt,
 pihenő tevék a dombok itt,
 alvó kutya a kődarab.

A fény alagútja

Már látni az alagút végét,
és minden már oly reménytelen,
időm a ködbe vész el úgyis,
mint tékozló fiú érkezem.

Mint csipkebokornak hamuja,
hullok elébe, s száll a lelkem,
pattog a tűz, parazsa szót kér,
részesülök a kegyelemben.

Akár egy .égő csipkebokor,
vár rám az Isten, szólni kíván,
mint a gyújtogató kiskamasz,
átjutok a fény alagútján.

Bújócska

Parafa dugócska
az én kicsi bolygóm,
lelógatom lábam,
mint a fény a holdról.

Csintalan az Isten,
az is a jó benne,
úgy eltűnik néha,
mintha nem is lenne.

Aich Péter

Az elbeszélés

Mielőtt bármibe bonyolódnánk, tisztázzuk előbb a fogalmakat. Az elbeszélésről, illetve a novelláról van szó. E két fogalom tartalma eléggé összefonódik. Mi bennük a közös, és főleg miben térnek el egymástól? Az egyetlen lényeges megkülönböztető mutató, amely a szakirodalomban fölmerül, tulajdonképpen a kvantitásra, a terjedelemre utal, egyébként meglehetősen eltérőek a vélemények, illetve meghatározások. Magyarán: e két epikai műfaj meghatározása eléggé különbözik, ugyanakkor tartalmát illetően eléggé hasonlít is egymásra, sőt van forrás, amely szinonimaként kezeli. Így hát tulajdonképpen kár idézgetni, hivatkozni, bölcs okfejtéssel foglalkozni, idegen lábakon taposni, lelkiismereti, műveltségi, etimológiai vagy tájékozottsági kérdést csinálni ebből, úgyis mindenki a maga módján értelmezi. Többnyire a novellát rövidebb műfajnak tekintik, egyszerűbb történettel, amelyben a hős nem fejlődik, csak bemutat egy helyzetet, míg az elbeszélés ennek enyhe ellentéte, de az indoklás egyáltalán nem meggyőző és egyértelmű, a határokról, határesetekről nem is szólva, amelyek külön fejezetet igényelnének, gyakorlatilag azonban nem sokra mennénk vele.

Az alábbiakban az elbeszéléssel foglalkozom, s értem alatta azt az írásművet, amelynek valóban egy rövid, egyszerű, helyzetföltáró történet az alapja, kevés benne a szereplő, a főhős lényegében nem változik, s az egész esemény bizonyos adott körülmények keretében játszódik. Mindezt persze, részletezni is lehetne, csak az a baj, hogy akkor újabb bonyodalmakba keverednénk. Például a háttér, a társadalomrajz, a fejlődés, a fejlemény, s a változás kérdése, illetve mit tekint(het)ünk annak, továbbá a mellékalakok szerepe, a kitérők és azok szerepe – sok minden befolyásolhatja a műfaji kérdés meghatározásának szemszögét. Nyilván ezért annyira divergensek a vélemények (megfogalmazások), attól függően, mit tartunk fontosnak, alapvetőnek, meghatározónak. Végső soron azonban mindez inkább elméleti kérdés, melyet a gyakorlat általában sikeresen megcáfol. A percepció (tehát az olvasó) szempontjából nem is az a fontos, vajon elbeszélésnek vagy másnak nevezjük az írást, hanem az, mitől jó, mi a minőségi jellemzője, mi ennek a kritériuma, s nem utolsósorban attól is, milyenek egy kor (adott esetben a jelenkor) minőségi elvárásai – s itt nem divathóbortra vagy kiáltványokra kell gondolni, hanem a kor-szellem percepciók adottságaira.

Az elbeszélés tehát rövid, „egyproblémájú” epikai mű. Hogy ez mennyire vitatható meghatározás, már a kezdetekben mutatja az idézőjeles jelző. Talán inkább egyetlen eseményre szorítkozó, rövid(ebb), szépirodalmi eszközökkel megírt

műről kellene beszélni. Még az „egysíkú” jelző is idekíváncozna, kéretlenül, de ez is csalóka és félrevezető, ráadásul ez már minőségi meghatározás. S az előbbi „esemény” kifejezés is vitatható lehet, attól függően, mit értünk alatta, hiszen, mint látni fogjuk, vannak szép számmal „eseménytelen” elbeszélések is.

Gabriel García Márquez a *Tizenkét vándor novella* előszavában azt írja, hogy „egy rövid novella (azaz ennek az írásnak az értelmezésében elbeszélés) megírása olyan erőfeszítésbe kerül, mint egy regény első sorai. A regény első bekezdésében ugyanis mindent meg kell határozni: a szerkezetet, a hangot, a stílust, a ritmust, a terjedelmet...” Vagyis: az elbeszélésnek legyen a szerkezetéhez fogható hangja, stílusának megfelelő ritmusa, ritmusához alkalmazkodó szerkezete stb. Legyen, mint egy tiszta, erőteljes lélegzet, s nem zilált-kusza szuszogás. Mint a szív dobbanása, s ne szívritmuszavart imitáló összevisszaság. Továbbá pedig: ami Márquez szerint a regény első bekezdésére vonatkozik, ugyanaz elmondható az elbeszélés első bekezdéséről is. Egy jó elbeszélés első bekezdésében benne van a folytatás és a vég is, bármilyen furcsa, váratlan vagy rendhagyó legyen maga az írás és annak kicsengése. Mert nem csak a klasszikus bevezetés értelmében lehet egy jó elbeszélést elkezdni, helyzetföltáró igyekezettel. A hang a fontos, amely megadja a stílust és a ritmust, a stílus, amelytől a hang és a ritmus függ, s a ritmus, amely meghatározza a hangot és a stílust. E hármas akkord harmóniája dönti el az elbeszélés hogyanját, föltéve, ha az író végigviszi a megadott hangnemet, netán fokozni is tudja azt. („Nem idevaló” példát idézve figyeljük csak meg, e hármas akkord milyen remek összhangban találkozott Kertész Imre Sorstalanságának témájával!)

Mielőtt tovább lépünk, le kell szögezni, hogy a harmónia is óvatosan kezelendő kifejezés. Ha összhangot, kiegyensúlyozottságot keresünk, barokk muzsikát hallgat(hat)unk. Bach (és a többi barokk mester) zenéjéből a mai ember számára is hihetetlen béke, hit és alázat sugárzik, mert abból a korból származik e zene, amely még ilyen volt: szintetikus, kiegyensúlyozott. A mai kor ezzel szemben analitikus, mindent szétboncol, előre rohan, visszanézni nincs is idő – s a gondolat gyakran kiszorul. Ez a diszharmonikus zűrzavar természetesen a művészetben is megjelenik, kitapintható nyoma van. Az irodalomban persze másként, mint a zenében, hadd idézzek azonban mégis zenei példát. Krzysztof Penderecki, a neves kortárs lengyel zeneszerző csakúgy, mint Bach, mélyen hívó ember, számos műve példázza ezt. Nála is megjelenik a kor tükröképeként az analitikus diszharmonia, egyúttal azonban a harmónia felé történő, sokat mondó igyekezet is, a kettő ütközése eredményezi mondanivalóját, nyilván éppen azért, hogy (miként azt a Brockhaus–Riemann-féle Zenei lexikon megállapítja) „a kísérletező kompozíciós technikát hagyományos zenei műfajokban valósította meg”. (Fontos, lényeges ez a meghatározás, főleg a kontinuitás szempontjából, hiszen múltunkról nem vagyunk „levághatók” mint egy darab papiros vagy a fölös cérna vége.)

A modern irodalomban (tehát az elbeszélésben is) hasonló a helyzet: nem e-

lég csak a jelenben élni (létezni!), az ember nem gyökértelen, s ha nem is tudatosan, de tudatalattijában visszacseng a hagyomány, s ha pedig ez hiányzik, megszó-laltathatja ugyan a lényegünkéből fakadó érzelemszükségletet, mégis üres marad. Márpedig gyakran találkozunk ilyennel. Azt szokták mondani, az élet oly gazdag és változatos, annyi a sztori, a téma az utcán hever, csak föl kell emelni. Csakhogy nem ettől lesz egy érdekes(nek tűnő) – az újságírási fölfogás számára inkább elfogatható – történetből jó elbeszélés. Még akkor sem, ha megtaláltuk hozzá a kellő, megfelelő hangot, stílust, ritmust.

Az előbb azt írtam, hogy az elbeszélés „egysíkú” jelzője csalóka és félrevezető. Ami azonban magát a történetet illeti, valóban egy síkban mozog – ne tévesz-szük össze ugyanis a mondanivalóval, mert az más dolog. A rengeteg sztori, amelyekkel a modern kommunikációs eszközök manapság elárasztanak bennünket, többnyire mondanivalójában is egysíkú – gondolok itt elsősorban a számtalan tévécsatornán sugárzott olcsóbbnál olcsóbb, tömegfogyasztásra szánt filmre (a végtelen szappanoperákról nem is szólva, hiszen azok nem is igénylik a művészi jelzőt), vagy akár a magazinok „mondd el a saját történetedet” típusú írásaira. Ezek alapja „egyproblémájú”, „egysíkú” történet (a film, ill. a próza eszközeivel elmondva). Ha többet látott-olvasott belőlük az ember, csakhamar rém unalmassá válnak, mivel valóban egysíkúan elmondott (többnyire pseudo)problémáról van szó, a modernséget a jelen idővel tévesztik össze, s ennél fogva a múlt és a jövő távoli árnyként sem jelenik meg, ráadásul feltűnően hasonlítanak egymásra, csak a borzalmak és az effektusok lesznek egyre vadabbak és harsányabbak, ami egyúttal annak beismerése, hogy ha már semmi újat nem tudnak mondani, legalább a technikai eszközökkel elért hatás vagy a rémület legyen nagyobb. Közérthető szóval ezt giccsnek nevezik, az irodalomban ponyvának. Érzelgős hatásvadászat „nagy” érzelmekbe és mai környezetbe csomagolva, csak sajnos üresen, gondolatok híján. (Werther és Fanni hagyományai révén már ismerjük ezt a hangvételt – azzal a különbséggel, hogy Goethe és Kármán sokkal jobban írták meg, ráadásul jó kétszáz évvel ezelőtt; nem is az összehasonlítás végett említettem a két klasszikust a „poszt-szientimentális” tömegcikkek margóján, ez valóban csak zárójeles széljegyzet.)

Az egysíkú elbeszéléssel is ez a baj. Hacsak nem rendkívül jól van megírva, ha tehát nem is a téma bővöl el, sokkal inkább a hang, a stílus, a ritmus, különben könnyen és gyorsan elfelejtjük, mert nem hagy hátra egyebet, csak űrt, amelyben semmi sincs. Hasonló a helyzet az úgynevezett fantasy-irodalommal is. A kiapadhatatlannak tűnő képzelőerővel megírt művek paradox módon úgy produkálják az űrt, hogy mindent kitöltenek, saját gondolatainkat nem hogy kiszorítják, de abszolút semmi helyet sem hagynak számukra, meg sem szülehetnek. Az olyan próza tehát, amely mindent megold, végiggondol, kimerít stb., nem hogy nem hagy hátra semmit (legjobb esetben kellemes olvasással töltött időt), hanem ellenkezőleg, ellopja saját fantáziámat, éppen azért, hogy nem hagy teret neki, s ellopja álmaimat, mert nem készletet gondolkodni. De micsoda élet az, amelyben nincs miről ál-

modni? Ez is egysíkú megoldás, mivel öncélúan csak a külső, idegen képzelőerő számára van hely, nem keletkezhet tehát párbeszéd, s a végtelen, csak önmagára figyelő monológ előbb-utóbb törvényszerűen érdektelenné válik. Ráadásul veszélyes is, mert – amennyire egysíkú marad – művilágot teremt, s nem teszi föl a kérdéseket, amelyekre az olvasónak kellene válaszolnia, saját élettapasztalataival összevetve, a mindennapi kérdésekre. Igaz, hogy a köznapi gondoktól menekülni, megszabadulni igyekvő olvasó számára ez a kényelmesebb variáns, de nem hiszem, hogy a konzumtársadalom kiszolgálása lenne a művészet feladata.

Másként fogalmazva: egy jó elbeszélés (hasonlóan, mint minden jó művészi alkotás) – többek között – minimum visszhangot vált ki, s elegendő teret hagy arra, hogy e visszhang realizálódhasson (föltételezve persze, hogy a percepció alanyában létezik e tér kialakulásának a lehetősége; a klasszikus példa erre Mona Lisa rejtélyes mosolya, s annak értelmezése). Ez utóbbi föltétel azonban szintén félreértésre adhat okot, ha mechanikusan próbáljuk érvényesíteni. Ilyen fölfogás értelmében ugyanis önműködően érvényesülne a mű (s a műalkotás minősége szívderítő könnyűséggel volna megállapítható), márpedig nem ez történik. Egy művészi alkotás csak akkor vált ki visszhangot, ha – miként mondani szoktuk – a mű megszólít: tapasztalatunk, tudásunk, s nem utolsósorban kedélyállapotunktól is függően. S hát ez volna az író feladata: megteremtteni a vázat, amely rezonál bennem, amelyben fölismerem saját sztorimat. Végző soron a művészet mégiscsak mentálhigiéniai gyakorlat, és éppen ezért van rá szükség: kimondani, kifejezni, szavakba foglalni fájdalmunkat, örömünket, lidércnyomásainkat, megemészthetetlen élményeinket, áttételesen, nem föltétlenül önmagunkról, hanem másról szólva, képekben, hasonlatokban, parabolákban. Jó példa erre ismét Penderecki, nevezetesen annak fuvolára és kamarazenekearra írt koncertje. Csupa diszsonáns hang, szinte hátborzongató. Lányom fogalmazása szerint olyan, mintha színpadi kísérőzene volna egy horrorhoz. S igaza van: korunk, ez a már-már megemészthetetlenül rohanó világ valószínűtlenül idézi a horrort. Penderecki zenéjéből viszont egyértelműen a párbeszéd igyekezete szól, csak nem kerül(het) rá sor, mivel „félrebeszélünk”: dialógus helyett monológok zajlanak. Csak az utolsó akkord harmonikus – de micsoda harc, mennyi belső vívódás után! Persze, maga a zene Penderecki műve, az ő fantáziájának műve, a probléma nem, azt a kor produkálta, s mindnyájan jól ismerjük.

Maga a fantázia, akárhogy forogtunk, a realitás elemeiből áll össze, a kérdés csupán az, mennyire tudja az író szubjektív élményeit objektív szinten kifejezni úgy, hogy az olvasó saját gondjait, gondolatait, érzelmeit stb. is fölismerni vélje benne. Így keletkezik az, amit a művészi alkotás (és persze irodalmi mű) többsíkú mondanivalójának nevezünk, s az, ami ezt a hatást előidézi, az allegória, az analógia, a szimbólumok rendszere. Ez tulajdonképpen lélektani tényező, hiszen az ember természeténél fogva ösztönösen egoista, önmagára figyel elsősorban, s az érdeklő igazán, amit önmagával, élményeivel, érzelmeivel, eszméivel, nézetével kapcsolatba hozhat. És így logikus, hiszen csak így váltható ki a visszhang effektusa,

így érhető el az egyetemesség. Jellegzetes példa erre talán **Khalil Dzsabrá**n (Dzsibrán) libanoni író sajátos írása. Hadd idézzem itt *A proféta* című könyvének egyik írását (csehből szabadon fordítva): *A ruha – Egyszer a Szép és a Rút a tengerparton találkoztak. Azt mondták: „Fűrödjünk egyet.” / S leveleköztek, és úsztak egyet a vízben. Egy idő múlva a Rút visszatért a partra, fölvette a Szép ruháját és elment. / A Szép is kijött a tengerből, nem találta ruháját, de nagyon szegyenkezett meztelenül, ezért fölvette Rút ruháját. Aztán ő is elment. / Azóta a férfiak és a nők összetévesztik a kettőt. / Ennek ellenére vannak, akik meglátják a Szép arcát, és fölismerik őt ruhája ellenére. És vannak, akik fölismerik a Rútát, és ruhája nem takarja el őt szemük elől.* Ennyi az egész. Ez már nem is elbeszélés, inkább Rabindranáth Thákur prózaverseire emlékeztet, fölé egy regény mondanivalójával, benne van az egész világegyetem, s magyarázhatja ki-ki a maga módján, belátása szerint.

Ez nem azt jelenti, hogy a művészet értékelése kizárólag szubjektív alapon áll. Mert a szubjektív visszhang is objektív tényező csakúgy, mint az elbeszélés többsíkú mondanivalója. S ez az, amit Márquez valahogy figyelmen kívül hagyott a *Tizenkét vándor novellájában*. Már az előszó is gyanús; ha egy író magyarázkodik, az nem jó jel. Szó se róla, kiválóan megírt próza ez, de hát a „csak” szépen, jól megírt mű kevés. Érdekes, különleges sztorik ezek, még *Rémtörténet* is akad köztük, de a szimpla-olcsó, gagszerű poén zavarba hozza az olvasót. Van jó írás is, amelyben benne van egy egész emberi élet, s amelynek nincs adomaizú csattanója, no de Márqueztől többet vár az ember. Nyilvánvaló: regényíró ő a javából, a rövid írás nem igazán a műfaja. Egyébként maga a poén is megérne egy misét, hiszen rengeteg függ attól, milyen egy elbeszélés vége, vajon (hogy csupán két véglelet említek) csak a logikus, tömegelvárásnak megfelelő végkifejletet fejezi-e ki, vagy váratlan fordulatot hoz-e – és persze mindennek még számtalan változata létezik. A poén nagymestere különben **O. Henry**. Az ő lineáris elbeszélései szinte kivétel nélkül ilyenek, csakhogy a váratlan csattanó nemcsak egyszerűen „helyre rakja”, megmagyarázza az egész sztoritörténetet, hanem valójában új megvilágításba helyezi a történetet, így ejti gondolkodóba az olvasót.

Az elbeszéléseknek sajnos túl gyakran éppen az a hibájuk, hogy szerzőjük abban a hitben, hogy ízesen el tud mondani egy történetet, „elfelejti” művét az egyetemességgel tetézni. A szubjektív élményből még nem lesz irodalmi alkotás, ha nem megfelelő hangnemben, stílusban, ritmusban, szerkezetben írják meg, s többsíkú értelemben. Márquez egy érdekes gondolatot is említ: *„A jó író nem azon lehet lemérni, hogy mit tesz közzé, hanem inkább azon, hogy mit tép össze.”* (Vagy – tegyük hozzá – amit meg sem ír.) Szigorú ítélet ez, bár végző soron az idő dönti el az értékek maradandóságát (jóllehet koronként ez is változó). Ezzel szemben **Márai Sándor** ítélete *Mágia* című elbeszélésében talán még szigorúbb, de elnézőbb is egyúttal: *„Csak a műkedvelők írnak gondosan és hibátlanul remeket. Az író, az igazi, úgy árad, mint a vad folyamok Dél-Amerikában: rengeteg törmelék*

és kacatot is szodor ez az áradás...”

Amikor arról van szó, hogy az elbeszélés alapja egy egységes, rövid történet, azt is tudomásul kell venni, hogy e történet valahol elkezdődik, s céltudatosan véget ér (ami természetesen nem azt jelenti, hogy klasszikus értelemben vett lineáris történetnek kell lennie, amelynek klasszikus vége is kell legyen, amikor mindenre fény derül, s nyugodtan aludni mehetünk; az „egységes” jelző követelménye sem azt jelenti, hogy nem lehet elkalandozni a témától – mindent lehet, ha ez indokolt és megvan az apropója és főleg a funkciója). Amint azonban a történetben több elem egyenlőtlenül vegyül, elszakad a fonál, kusza lesz, szétesik, mivel a lényeg elveszik a részletekben.

A nem tisztázott vonalvezetés mindig zavart kelt. A motívumok összefügghetnek ugyan, de ehhez megfelelő arány is kell, s ha ez nincsen meg, nyilvánvaló szerkezeti problémákról van szó. Ezen belül a megkezdett hangnemet következetesen végig kell vinni, különben az egyes részletek funkciótlaná válnak, s az elbeszélésben nem a mondanivaló lesz a lényeg, hanem maga a történet: olyan ez, mint egy félbemaradt hasonlat, amelynek nincs hasonlító párja.

A műfaj iránti igények – utaltam már erre – természetesen koronként változnak. A szecesszió óta azonban nem tudunk világos, egyértelmű irányzatot kimutatni, azonosítani, az univerzalitásról nem is beszélve, ahogy ezt mondjuk még a realizmusról el lehetett mondani (bár a szecesszió nem is annyira irodalmi, sokkal inkább képzőművészeti fogalom). Jobb híján még mindig realizmusról beszélünk, esetleg modernizmusról vagy posztmodernizmusról, ami lényegében az itt-ott jelentkező különböző irányzatok egyvelegéből áll össze. A mai realizmusnak nevezett irodalomban is kimutatható a szürrealizmus, a szimbolizmus, expresszionizmus stb. (csakúgy, mint a barokkban vagy akár a romantizmusban a realizmus). Van irodalmi alkotás, amelyben a líra és az epika közti határ is bizonytalan. Ha tehát egy-egy ilyen elem hiányzik, az nem azt jelenti, hogy a mű rossz, legföljebb azt, hogy nem időszerű (holott ez sem egyértelmű, hiszen például Boccacciót ma is szívesen elolvassuk, nem a reneszánsz külsőségek miatt, hanem a téma s a problematika időszerűsége miatt, ráadásul valóban élvezetes, friss olvasmány), bár sokkal inkább stiláris fölfogásról van szó, ami önmagában nem minősít. Másrészt fontos az is, hogyan van megírva, mennyire használja az író a poétikai elemeket, mennyire olvasmányos a műve, mennyire világos a szerkezet, mennyire áttetsző a hang, bár ez csak a kérdés egyik része. A mondanivaló univerzalitása az (lásd Boccacciót), amely végül (az előbbi elemekkel karöltve) eldönti, jó elbeszélésről van-e szó, vagy sem.

Ennek több „titka” van. Nem valószínű, hogy Márquez olvasta **Márait**, ezt a ma még mindig kellően nem méltatott tüneményes író, de az általa fölvetett követelmény az első bekezdésről Márainál tökéletesen érvényesül, sőt túl is tesz rajta: ő már a címbe rejti a lényegét. Tanítani lehetne, milyen bámulatosan tökéletes címekeket ad Márai az elbeszéléseinek. Többnyire egyszavas címekek ezek, ám a szó-

nak az íze, zamata, hangulata máris előrevetíti a mondanivalót. Márai címadása egyébként is külön tanulmányt érdemelne: szűkszavú, rejtélyes, mégis a lényegre adja. S az a feszültség, amely az első bekezdésben van, a végére kiteljesedik, annak a „bacilusnak” a hordozója, amely megfertőzi az olvasót. Néha már az első mondat az, amelyben minden benne van. Minden író vágyát, a különöst, az egyszerűt ígéri, sejteti, s még abban az első mondatban kiderül, hogy mégsem így van, mert egy teljesen közönséges dologról van szó csupán, tehát semmi különösről. Tulajdonképpen egyszerű történetek ezek, köznapi események, semmi lényeges, semmi eget verő nincsen bennük. Mert Márainál sosem történik valami. Megértette ugyanis, hogy az életben sem történik semmi: semmi lényeges, semmi különös, semmi olyan, ami már nem történt volna meg – egyébként ezt már az ókoriak is tudták: semmi új a nap alatt. Márai tehát nem a nagy görög konfliktusok tárát igyekszik bővíteni, hiszen ezek már lényegében kimerültek, csak ismételni lehetne őket. Az írók mégis ilyet akarnak mindenáron produkálni, „nagy” témákat feszegetnek, a bonyodalommal és a feszültséggel próbálják elérni az effektust, semmiségekből igyekeznek sorsfordító tragédiát gyártani, s ez gyakran eléggé kellemetlen szájíz hagy maga után. De mert Márainál nem történik semmi, éppen azért van jelen minden elbeszélésében az egész univerzum. A valóság. Sőt: az élet, ha nem volna ez a kifejezés olyan dagályos. Csak rajtunk múlik, hogyan értelmezzük, hogyan érezzük ebben magunkat. Például *A könyv* c. elbeszélése (a *Mágia* c. kötetből), tulajdonképpen egy teljesen süket történet, az égvilágon semmi sem történik benne, csak egy könyvet keresnek. De közben tele van szimbólumokkal, analógiával, akár metaforának is minősíthetem az egészet, tele van feszültséggel, s nem is **egy** élet van benne, hanem **az** élet – az egész. Mellékesen még az is kiderül, talán nem is létezik az a könyv, talán csak fikció, s valószínűleg nem a könyv az, amit keresnek, mert a könyv föltehetően szintén „csak” jelkép. S a szimbólumok, akár a felhők, vonulnak, tornyosulnak, paralel egymás fölött, mellett, egy világ születik és omlik össze a képben, miközben mintha megállt volna az idő, ahogy Goethe Faustja kívánta, mégis rohan tovább megállíthatatlanul. A történet Márainál csak keret, nem pedig cél, hogy párhuzamos gondolatait, tépelődését elmondja vagy inkább sejttesse. Mert csak sejtteni lehet, s bármit belemagyarázni: Márai a cseppről szól, amely az egész tengert mutatja. S aztán van elbeszélése, amelyben mindez a káprázatos poénból derül ki, holott a poén tulajdonképpen már maga a cím (*Halálos sebesülés*). S ha már itt tartunk: Márainál tulajdonképpen renthagyó a poén. Valójában csak az derül ki, amiről már volt szó, hogy ugyanis nem történt semmi. Mert az esemény valóban nem a jó próza föltétele, az esemény bennem, az olvasóban zajlik, ez a jó próza ismertetőjele. Dominik Tatarka késői prózájában is alig történik valami, mégis dinamikus, tele van gondolattal, érzelmekkel, fordulattal, sejtéssel. Ilyen a kezdet és a vég is: csalóka. Nem történt semmi, s nem is fog történni, ahogy Beckett-nél sem a *Godot-ra várva* című színművében, a rejtély titok marad, a feszültség nem oldódik föl, s nem is oldódhat föl, mert nem az írón múlik a

kor analitikus lényegének megváltoztatása, hiszen ő „csak” ábrázol – de éppen erről van szó: fölvázolni egy helyzetet, többdimenziósággal hatványozni, te meg, nyájas olvasó, boldogulj vele, ahogy tudsz, gondold tovább, s oldd meg, ha képes vagy rá, a lehetőségek nyitottak. Mert (Márai szavával) „*ha akarod, egy reggel te is meglátod a tengert*”.

A mondanivaló ilyen többsíkú, többrétegű, bonyolult szerkezete, a beépített analógia az, ami lelket önt az elbeszélésbe – és tulajdonképpen minden művészi alkotásba. Ilyen például a reneszánsz és a barokk festészete (bár nemcsak az), amelyet az ókori mitológia ismerete nélkül aligha érthetünk meg és értékelhetünk kellően. Ám az elbeszélésnek épp az a sajátossága, s ez rokonítja a költészettel, hogy (cselekménye) nem bonyolódik tágabb összefüggésekbe (története tehát egysíkú), mégis az egésze szóról (tehát többszintű). Itt minden szónak súlya van, minden jelző, hasonlat, utalás jól meggondolt, leleményes egységet alkot, itt minden téves vonás csődbe vezethet. Hiszen az írás, ahogy Márai mondja ars poeticájának nevezhető címadó írásában – mágia: „*Keverék szóból, álomból, jelképből, érzésből, keverék, bűvös jegyek egyvelege, melynek visszaható ereje van az életre...*” (Ez a visszaható erő viszont, sajnos, sokkal inkább jámbor óhaj, mint realitás, de ez más lapra tartozik.)

Az egység követelménye nem csupán a mondanivalóra vonatkozik, hanem a stílári jegyekre is. Utaltam már erre: a hangnemet végig kell vinni, csakúgy, mint a ritmust, a szerkezetet. Különben szétesik az egész. Ám ugyanez vonatkoztatható egy egész kötetre is. Ha egy író egy korszakából állít össze elbeszéléskötetet, stílári szempontból ez nem szokott probléma lenni. Annál gyakrabban történik meg, hogy tematikailag túl különbözőek az írások. Ezek valójában hevenyészett kötetek, „ami éppen van”. Többre szokták értékelni a témájában és stílusában is egységes kötetet. Egy-egy elbeszélés, akármilyen tökéletes, akármennyire az egész univerzumot csillantja meg a csöppben, mégis csak egy szeletet mutat az egészből. Ezt az univerzumot a kötet egészéből is jó meglátni, megsejteni. Ilyen szempontból még Márai sem tökéletes, eléggé meglepően. A fülszöveg szerint Mágia című kötetét a szerző maga válogatta s adta ki 1941-ben (második kiadása 2001-ben a Helikon Kiadónál). Minden elbeszélése egy-egy remekmű, kész csoda. S mégis egyenetlen a kötet; vannak benne olyan írások, amelyek nem oda valók. Maga a címadó elbeszélés, bár nem a legsikerültebb, különkiadást érdemelne, hiszen ez a nagy író ars poeticája. Ebben a kötetben azonban némileg kilóg a sorból. Tulajdonképpen ugyanaz a szerepe, mint Márqueznál a Tizenkét vándor novella bevezetőjének. Azzal a különbséggel, hogy Márai nem magyaráz: költői vízióban vázolja az alkotás vajúadását, s vonja meg elképzelésének határait. Más kategóriát képeznek a „történelmi” tárgyú elbeszélések. Azért teszem idézőjelbe, mert igaz ugyan, hogy például Napóleonnól van szó, a mondanivaló mégis teljesen más. (Egyébként hasonló típusú a Vendéjáték Bolzanóban című regénye, amely látszólag Casanováról szól, s amelyet inkább nevezhetnénk hosszabb elbeszélésnek, mint regénynek, hiszen –

többek között – nincsen sztorija: – a sztori ugyanis bennem, az olvasóban zajlik, a könyv utóéleteként, s a korrajz csupán szükséges díszlet.) A jellegzetes Márai-féle cím (*A fürdő*) is arról árulkodik, hogy póttevékenység a lényeg, hogy stresszes helyzetben valami teljesen mást és lényegtelenet cselekszünk, s az idő kiszökik ujjaink közül. Még Danton, Fülöp, a spanyol király, Shakespeare meg Kazinczy is föltűnik, de sosem róluk, hanem egészen másról van szó, a történelmi távlat csak egy a több dimenzió közül. Kár, hogy nincs több ilyen, érdekes kötet lehetett volna. Mondanivalójuk, jellegük szempontjából viszont teljesen homogén elbeszélések ezek, ugyanaz a rejtély s mágia árad belőlük, mint az elbeszélések javából. Akad azonban olyan is, amely „csak” elmond egy „mindennapi” történetet, amelyekből hiányzik az előbbiekből megszokott többszólamúság. Ilyen a *Párbaj*, *A találka*, *A jóslat*. Még az is előfordul, hogy Márai túlírja elbeszéléseit (*A hang*, *Hófűvás*, *A magány*), amelyekben a végén még odabiggyeszt valamit, ami már fölösleges, ami már csak hígítja a mondanivalót. Hát istenem, Márai vétke az, hogy elkenyetzeti az embert remekeivel, s amit, engesztelésképpen, olyan gyönyörűen indokolt meg a már említett idézettel: „*Csak a műkedvelők írnak gondosan és hibátlanul remeket.*” Egy igazi nagy író megbocsátható vétke.

Egy jó elbeszélés „titka” talán épp az a többszólamúság, amely rejtélyességből fakad, s amit Márai oly magas színvonalon művelt. Nem egyedülálló ez a magyar irodalomban, Mikszáth anekdotázgató stílusba rejtette, s Krúdytól sem volt idegen, korunk irodalmában pedig gyakran intellektualista módszerekkel párosul (aminek az a hátránya, hogy túlbonyolítja az eseményt, s nehezen emészthetővé válik). Maga az elbeszélés eseménye azonban valóban lényegtelen, miként az esemény korától függő kulissza is. Az ember a történelmi idők óta (s nyilván azelőtt is) ugyanazokkal a problémákkal küszködik (lásd például a sumer költészetet, vagy akár a Bibliát), csupán a tartozékok változnak. Ezért ami megfog, ami értéket ad, az az időfölköttség, az egyetemes emberi gondot tükröző, időálló formába öntött gondolat, a lélek rezzenéseit esztétikumba emelő tömör, világos ábrázolás, ahol minden szó, minden kép a lényegre összpontosít, ahol nincsen sallang, mert nincsen benne olyan, ami kihagyható volna, ami funkciótlan.

Ha megkésve is, ezúton köszöntjük szép kerek születésnapja alkalmából az irodalompedagógus, drámaelméleti és módszertani szakíró!

Az Éden kristályfái

(Sütő András Káin és Ábel című drámájának interpretációja)

Ah! Ábel faja, a te hullád
Trágyázza meg ezt a talajt!

Kain faja, nehéz a munkád
Még küzd, de célját éri majd;
(Charles Baudlaire)¹

A mai magyar irodalom kiemelkedő alkotója, Sütő András életművének jelentős darabját alkotta meg tetralógiájának harmadik részével a „Káin és Ábel” című filozofikus vitadrámával (1977). Az Egy lócsiszár virágvasárnapja (1973) s a Csillag a máglyán (1974) kifejezetten történelmi témájú vitadrámák. Az utánuk következő jelentős művek eszmerendszerében is, a Káin és Ábelben is a hatalom diktátumával kerülnek összeütközésbe az olykor hétköznapi, máskor fennkölt igazságot képviselő hősök. A drámasorozat negyedik részében, a Szuzai mennyegzőben (1980) újra a történelem a legfontosabb háttértényező. A Káin és Ábel című darab csupán áttételesen kaphatja meg a történelmi attribútumot, merthogy e mű cselekménye az egyetemes időben, a történelem előtti időkben játszódik, ugyanakkor a történelem utáni idők azonos karakterű problémáit is asszociálja. Sütő András esetében ez a sötét Ceaucescu-korszak ember- és társadalomromboló tetteire értendő. A bibliai emberölés témáját felvető mű többek szerint a nagy emberiségkölteményeket is eszünkbe juttatja nem egy oknál fogva. Gondolhatunk tehát Milton Elveszett paradicsomára, Goethe Faustjára, Byron Káinjára, de a magyar irodalom remekein nevelődőknek Az ember tragédiája című Madách-alkotás jut eszébe legfőképp. A dráma motivációjára maga az író hívja fel a figyelmünket. A Káin és Ábel tulajdonképpeni forrásvidéke a héber mítoszok világa.² Az olvasóban azonban az irodalmi allúziók sorából lehangsúlyosabban a bibliai történet idéződik fel még akkor is, ha a Sütő-drámában a karakterek etikai minősítése gyökeresen megváltozik.

„Egy idő múlva Káin áldozatot vitt az Úrnak a föld gyümölcséből. Ábel is vitt az elsőszülött bárányokból, a kövérjükből. Az Úr rátekintett Ábelre és áldozatára, de Káinra és áldozatára nem tekintett. Emiatt Káin nagy haragra gerjedt, és le-

horgaszotta a fejét.

Ekkor azt kérdezte Káintól az Úr: Miért gerjedtél haragra, és miért horgaszto-
tod le a fejed? Hiszen ha jól cselekszel, emelt fővel járhatasz. Ha pedig nem jól cse-
lekszel, a vétek az ajtó előtt leselkedik, és rád vágyódik, de te uralkodhatsz rajta.”³

A drámaolvasóban s a színháznézőben valóban feltétlenül felidéződnek Az ember tragédiája színei, amelyek minden befogadó számára – az eltérő szemléletű elemzések ellenére és mellett – valamiféle dramaturgiai etalonként kezelhetők nem egy 20. századi dráma megítélésekor. A történelmi, teológiai, filozófiai, irodalmi, továbbá valós és fiktív motívumok műalkotásbeli megjelenési formái az ismétlődések által is újabb és újabb értéket eredményeznek. A Paradicsomból való kiűzetés mitológémiája, s a következmények, azaz hogy miként viszonyul az ember Istenhez, az Édenhez, a földi világhoz, a körülötte lévőkhöz s legfőképpen önmagához, rokonítják a sütői Káin–Ábel történetet a madáchi Ádám–Éva történettel. Pontosabban mondva, az egyik akár a másiknak asszociatív folytatásaként értelmezhető. „Káin és Ábel című munkámban a felemelt fő örömét és drámáját próbáltam – akár valami emberiségnevesztő szellemet – megidézni.”⁴ – vall az író a művel kapcsolatos gondolatairól.

Több drámakötet jegyzeteiben találkozunk Sütő vallomásaival, a lehorgaszto-
tott fej s az emelt fő szimbolikus evidenciáival. A kolozsvári, a sepsiszentgyörgyi,
a marosvásárhelyi, a nagyváradi és a komáromi bemutatóval kapcsolatosan is nyil-
latkozott a drámaíró. Az alábbi mondatai különösen érintenek bennünket, szlová-
kiai magyarokat: „Kmeczkó Mihály jóvoltából értesültem arról, hogy a Káin és Á-
bel című drámámat viszik színre (...). Arra gondolok, hogy talán-talán megtörténik
a csoda, minek folytán itt és amott, vagyis a marosvásárhelyi és Komáromban élő
magyarok egyazon gondolat és emberi törekvés jegyében fordulnak közös álmunk
felé: a felemelt fő eszményéhez, amely kisebbségi létünkben is a kollektív fennmar-
adás sine qua non-ja (...). A Magyar Területi Színház művészei éppenséggel azt
cselekszik, amit elvár tőlük az idő és a helyzet: a felemelt fő gondolatát erősítik fel
személyes képességeik varázslatával.”⁵

Káin és Ábel története az ember küzdelmének története, önsorsa méltóságá-
ért, a felemeltfejűségért, az isteni szférából kiűzött, de oda mindig visszatörekvő
önérzetes, emberi magatartásért. Amivel ellenállásba ütköznek a hősök – ahogy
a Sütő-drámákban gyakran látjuk –, ezúttal is a hatalom, s annak valamely képvi-
selője. A hatalom fogalma kulcsszóként volt jelen a Kolhaas- és a Szervét-drámá-
ban is. Míg azokban az uralkodó erők megtestesítői „valós” történelmi helyzetek-
ben konkretizálódnak, addig a Káin-dráma valamely elvonatkoztatás által kötődik
a hatalom szóciikkhez. Ebben a műben ugyanis Isten testesíti meg a hatalmi erőt és
reakciókat, s az ő világába konstituálódik az illuzórikus cél, azaz visszajutni az
Édenbe, visszaszerezni vagy önerőből megteremtteni azt. Mindahány hős cselekvé-
si dinamizmusai e felé az intenció felé mutatnak. Ádám és Éva az elveszett Édent,
a már megélt, megtapasztalt biztonságot sóvárogja vissza, tekintetük a jelenből

a múltba fordul. Ők az „édentolvajok”, mondja a dráma egyik replikája. Ádám a csalódott férj/férfi makacs féltékenységében nem hajlandó feldolgozni Éva hűtlenségét, aki a kígyó, Szamáel művi csábításai által lett bűnös. Sütő Ádámja alig törődik gyermekei sorsával, állandóan a saját bánatával van elfoglalva, az alkoholba menekül, s vádaskodásaival, támadásaival folytonosan kisebbiti Éva biztonságérzetét s jövőbe vetett hitét. Éva a sorsát megszenvedő ősszöny, békéltető magatartásával újra meg újra felvállalja a múltat, annak szépségeit márcsak azért is, hogy ezzel jó értelemben befolyásolja fiainak jövőbe mutató döntéseit.

Káinnak és Ábelnek a „valósághoz”, az élethez való viszonyulásában két elmentéses magatartás ütközik. Ábel a lehorgasztott fejű beletörődésével, az ellenvetés nélküli parancsteljesítéssel, állandó áldozathozattal szolgálja a legfőbb hatalom, az Isten elvárásait, csupán azért, hogy kegyelmébe jusson, s életben maradjon. A lázadó, felütött fejű Káin a Sütő-dráma pozitív hőse, olyan értékek megtestesítője, amelyeket Prométheuszról, Sziszüphosztól örökölt. Ő ismeri fel az emberi igazság érvényesítésének lehetőségét, azt, hogy az ember világát az Édenhez kell igazítani, s az is, hogy az Édent az embernek önmagának kell megtalálnia, megteremtenie. E tény lesz motivációja lázadásának, önképfarmálásának, édentolvajló, édentermető szándékainak. Így teljesebbé be önsorsa, s ilyenfajta tetszozattal tudja egyben szolgálni az isteni princípiumot is.

A dráma élettartalmihoz zseniális dramaturgiai megoldással igazodik a múlt és a jelen, a mítosz és a valóság ötvözete. A mű nyelvezetére a lírai kifejezőmód s a bölcséleti-morális ideál drámai retorikája jellemző. A Káin és Ábel c. drámáról az író naplójában is említést tesz: „Talán az isteni Jó és Rossz sémájának emberibb – mert megértőbb – megközelítése? Sejtelmem szerint mindenben minden együtt van, egyértelműen tehát igen-igen ritkán mondhatjuk: ez *ezt*, amaz *azt* jelenti. Meg kell értenem azokat is, akik a Káin-motívumot a Legelső Rossz, s azóta sem fékezhető Gyilkos metaforájaként értelmezik. Az ábeli alázatosság ellen viszont már Arisztophanész is föllázadt Felhőkakukkvárában. Mikor a Káin és Ábelt írtam, ...lehetséges, hogy tudat alatt hatott rám a nagy görög mester. Hozzá hasonló óriásokkal »büntetlenül« nem lehet találkozni.”⁶

„Hajnal-emberek, hajnal-szerelmek és hajnal-szenvedések – az idők hajnalán”⁷ – foglalja össze az alkotó tágan értelmezve a dráma témáját. A két főszereplő nevével fémjelzett cím is a testvérgyilkosság élettényét evidálja, s ezzel együtt a Paradicsomból kirekesztett ember első szerelmét, első gyilkosságát, első halálát – a legsúlyosabb tragikumhordozókat. Az író műnemspecifikus eljárásai nyilván az eredendő drámai élettények felismerésében manifesztálódtak. Ugyanakkor az adekvát kompozíció elvárásainak is gondosan eleget tett a kollízió lehetőségeinek bővítésével. Nem csupán az evidenciaként értelmezhető Isten–Ember, Ádám–Éva, Káin–Ábel oppozíciók dialogizált felépítése e mű, hanem egy váratlan írói gesztus, a mítoszból vett figura bevitele által is. A távoli csillagról jött nőnek, Arabelának a szerelmi háromszögbe építésével rajzolódik meg a drámabeli emberölés

motivációja. Arabella sorsfordító eleme a dráma immanens világának, a drámai jelen idejű viszonyváltozást természetéből adódóan is evokálja, s erős motívumként uralja a legmeghatározóbb drámai szituációt. Az emberölés életténye olyan drámai létmozzanat, amely elkerülhetetlen, és végig befolyásolja az írói látásmódot.

A nő ősi predesztinációja az élet továbbvitele, a jövő biztosítása. Káin legnagyobb szándéka, az Édentermetés az előző gondolat eredője – s furcsa paradoxon –, hogy a drámában ugyanez a magatartási jegy szolgáltat indokot testvére megölésére is. Ide tartozónak véljük József Tischner vonatkozó érdekes okfejtését, miszerint: „Az ölés és a gyilkosság közötti különbség a motivációban rejlik. Az ölés olyan aktus, amelyet meg lehet magyarázni, és amelyet – legalábbis részben – igazolni is lehet, a gyilkosság azonban nem igazolható; az előbbi oka valamilyen »érdek«, az utóbbi érdek nélküli. Következésképp elmondhatjuk, hogy a gyilkosság kevésbé »állati«, mondhatnánk »emberi«, ugyanis az érdek nélküli tevékenység csak az emberre jellemző.”⁸ Tehát a bibliai legenda bünténye: a gyilkosság, mert nincs a tettben ráció, vagy legalábbis az nem kielégítő. Azaz Isten és Ábel, mint az Úr és kiválasztottja kapcsolatára vonatkoztatott féltékenységet sem tartja Tischner elfogadhatónak az ölésre, mivelhogy a féltékenység szerinte irracionális jelenség. Sütő András Arabella figurájának drámabeli funkcionáltatásával nemcsak az emberölés pszichikai indoklását adta meg, hanem kivitelezte a műnem diktálta cselekménymozgatás effektívebb megoldását is. A vitadráma műfaji jegyei ugyanis – általában véve – határozott elmozdulást mutatnak a statikus viszonyrendszerek rögzítése felé, gyakran célzatosan is epizálódik egy-egy adott mű. Ezt támogatják a spontánnak tűnő epikai narrációk is, merthogy az író intenzívebben jelen akar lenni a drámabeszédben. A drámai műnem azonban csak részben tűri mind az epizálást, mind a lírizálást, az „igazi” dráma tudniillik ragaszkodik műnemi kritériumaihoz, amelyeknek alapvető tartozéka többek közt a hármas nyelvi formáció érvényesítése: az alakok, a dialógus s az instrukció funkcionáltatása. Ennek függvényében az alakrendszer dimenzióit s a cselekmény dinamizmusait a dialógusban oldja meg az író. A dráma szervesen részének mondott instrukciók pedig az olvasó mentális és emotív ismereteinek paramétereit bővítik. Arabella megjelenítése, ahogy már említettük, a drámai attribútumok megerősítését is szolgálja, általában véve is, de az eleve drámáinak tartott szerelmi háromszög szituációban is. Mintegy provokátora ő – azaz kulcsfigurája egy teljesebb drámai életkép felmutatásának, s ezáltal a vitadráma epikus súlypontjait – még ha lírai töltettel is – átsegíti a drámai szférába.

Műnemi határokra rendre átlépnek az esztétikai minőségek, mégis hangsúlyozzuk, hogy a jelen dráma élettényei a tragikusság kategóriájába tartoznak. A befogadó katartikus élménye várhatóan e minőség jegyében juthat érvényre. A képtelen helyzetek gyarapodásával, az irónia nyílt és rejtettebb beépítésével a Sütő-dráma esztétikai értékrendje azonban helyenként átkúszik az abszurdba. Az író tehát nem a Kolhaas- és Szervét-drámák hagyományosan értelmezett tragikumérté-

keit viszi tovább, hanem – mondhatni – a megreformált esztétikai minőségekkel; a paradoxon, az irónia, a vágy leírásának megerősített jelenlétével, s a szándékok szituációba helyezésével a posztmodern gondolkodás felé tesz egy-egy lépést.⁹

Maga az alapvető léteény: Ábel megölése, a cselekmény során véghez vitt ellentettek, negatív magatartások, Ábelnek Káinra vonatkozó megölési kísérletei, Arabella szándékolt feláldozása a tragikum értékszféráit viszik tovább. Sütő András kitűnő leleménnyel oldja meg a drámabeli értékvtás nagy kérdését: a Káin-bélyeg feloldását, hiszen a katartikus élményt nála – a Bibliával ellentétben – Ábel elmarasztalása s Káin elfogadása/elfogadtatása evokálja. Lássuk az egyik vonatkozó dialógust:

„Káin: a félelem nem szövetség.

Ábel: a hűség nem félelem.

Káin: a rettegés: csupa hűség.

Ábel: az alázat nem félelem.

Káin: az alázat: gyalázat.”(18.)¹⁰

A káini utolsó mondat előfeltételezi a lázadás, a küzdés, az emberi méltóság győzelmének megcélzását, s végső soron az ember jogát az alkotásra, a teremtésre. A főhős eszmerendszerének egyértelmű győzelme azonban erejét veszti a dráma végén, miután megöli testvérét, még ha körülmények diktálta helyzetben is, még ha látszólag valamely igazságtétel jegyében is.

A vitadráma műfaji szempontból a hitvitázó drámák rokona. Tartalma mindig is az ellentétes eszmék és elvek ütköztetése, olyan történelmi, filozófiai, hittudományi kérdések megvitatása a témája, amelyek az emberi kommunikáció síkján drámabeli viszonyrendszerbe ágyazhatók. Tárgya lehet közérdekű: a hit, a politikai meggyőződés, valamely szellemi érték megvitatása, ugyanakkor a magánéleti kapcsolatok (szerelmi érzés, baráti rivalizálás) ellentétezett manifesztációja. Ezek rendszerint azonos vagy eltérő hatalmi/morális pozícióban lévő távolodások, közeledések, amikor is a drámaszöveg nem az akciókat, nem a cselekvést tartja elsődlegesnek, hanem a retorikai-stilisztikai kivitelezést: a beszédet, a dikciót. Sütő több drámája, az Egy lócsiszár virágvasárnapja, a Csillag a máglyán is ezt a műfajt képviseli, konkrét történelmi háttérrel, eszmeiségében legalább olyan erővel, mint a mitológiai hátterű Káin és Ábel.

A Bécsy Tamás¹¹ által kidolgozott drámamodell-elmélet szerint a Káin-dráma egyértelmű műfaji besorolása nem könnyű feladat. Ha a kétszintes dráma-modellhez közelítjük a művet, azt elsősorban a vitadráma dramaturgiája teszi lehetővé. A mitológiai történet feldolgozása nem csupán történelmi, hanem áttételesen értelmezendő, immár modern, mához és holnaphoz kötődő beszélő szöveg. A vitadráma túri a kettősséget, hiszen rendszerint valamely bölcséleti, morális, világnézeti egyetemes kérdés köré rendezi a replikákat. A dráma feszültségócinak világosan kontrasztolt rendszere, amely inkább a középpontos drámát sejteti, sem zárja ki a két szint értékbeli másságának felismerését vagy éppen azok elhatárolódá-

sát. Esetünkben az alsó szintet a földi élet, az ember valós világa képviseli, amelynek pontos térmegjelölését és temporális behatárolását sajátosan – választott céljának vonzása szerint – oldja meg az író. Erről az alsó szintről elvágjuk minden hős, meggyőződése szerint értékesebb célokat választva.

A felső szintet képviselő transzcendens világ, az Isten világa, az Éden, ha úgy tetszik, a megcélzott Végtelen, olykor a Lehetetlen, mind egyenlő a pozitív értékrenddel – noha elvonatkoztatott –, de következetesen és principálisan is értékadó szint. Úgy véljük, a kétszintes dráma viseli el leginkább a mítosz, az utópia, a reminiscenciák intenzív uralmát a valóságelv fölött. A reális léteények s az illúziók kettős, ellentétes világát leginkább ez a műfaj fogja be a dráma immanens eszközeivel. A felső szint – par excellence – minden szereplőre húzó hatást gyakorol, ezért azt ezúttal nevezhetjük akár az örömev tengelyének vagy boldogságnak is, amelyre a szándék, a vágyakozás irányul. Ez a vágyakozás nem minden alak esetében kapcsolódik aztán cselekvésre, pontosabban olyan cselekvésre, amely a vágy beteljesülésekor fellépő örömet, boldogságot eredményezi, illetve a jelen drámában pusztán eredményezhetné. Következésképp az elveszett Paradicsom miatt érzett fájdalom, nosztalgia mintegy okként, a vágyott Éden pedig mint cél jelenítődik meg közös készletként a dráma felső szintjének aurájában. A közbülső változók, az egymástól nagyban különböző karakterekben és cselekedeteikben rejlenek. Egyikük csupán a szándékig, másikuk az elhatározás megfogalmazásáig, harmadikuk már a tettekig eljutva közelíti meg a célt.

Ádám és Éva a múlt emlékei miatt sóvárogja a Paradicsomba való visszatérést. Azt remélik, hogy megszabadulnak a kígyó csábítása által okozott bűntől és csalódástól. Ábel Isten kiválasztottjaként szolgálja a felső szint, azaz a hatalom elvárásait. Megalázkodása, a kegyvesztettségtől való félelme és az életszeretete, pontosabban a saját életéért való rettegése irányítja élete minden percét. „El nem tudom neked mondani, milyen nagyon szeretem azt, hogy élek. Élünk. Az óceán kelles közepén, talpalatnyi korallszigeten, fél lábon állva vulkánkődarabon, töviskosárban összecsbombolyítva, étlen, szomjan, bénán, vakon, pálma ágáról fejjel lefelé lógatva, denevérként az ajtóra szögezve, kagylóhéjban, cethal gyomrában, medúzáként a víz alatt, vakondok-állapotban a föld alatt, gyümölcsparatkányként a banán belsejében, pondróként egy állati hullában, akárhogyan, akárhhol vállalom az életet, csak élhessek. Meg ne haljak.”(14–15.)

Káin nem kiszolgáltattotta akar lenni a sorsnak, hanem annak jobbítására szánja minden emberi lehetőségét, alkotóerejét, egész életét. Végső nagy indulatában Arabellát, az egyetlen fiatal nőt, s egyben a jövőt menti meg, mert őnélküle nincs jövő s nincs értelme a Paradicsomba jutásnak: „Arabella nem lesz Ábel füstje! Ábel füstjének árán semmi se legyen! Csak a fekete Semmi. A megígért minden helyén: a Semmi.”(90.) Tragikus, katartikus tettét azonban nagy fájdalommal viseli, tudniillik tudatában van annak, hogy testvérét ölte meg, s ezek után elengedhetetlen a vezeklése, a magában hordozandó fájdalom. „Én jó test-

vérem. Nem akartalak megölni. A szándékainkat szerettem volna közös ágba fonni. Azt akartam: együtt pereljük vissza jogos tulajdonunkat, Hebron völgyének illatát, az Éden kristályfáit. Egymásnak létrafokai lehettünk volna a nagy falak alatt. Nem akartalak sohase megölni. Nem akartalak. Miért nem döfted szívembe a dárdát?”(91.)

Ha a középpontos drámamodellhez soroljuk be a Káin és Ábelt, sok tekintetben megfelel e műfaj elvárásainak is. A dráma középpontjában ugyanis egy eszme, egy idea áll: az Isten világa, az Édennek nevezett illuzórikus cél, amelyhez minden drámabeli alak sajátosan viszonyul. Van, aki a megtapasztalt múlt tartozékaént sóvárogja vissza, s inkább csak emlékképnek tartogatja az elveszett Paradicsomot, visszaszerzésében már alig vagy végképp nem hisz (Ádám, Éva). Leginkább a szavak, a beszéd mentén fejtik ki elkülönböző összetett viszonyulásukat, hiszen egyikük a megcsalatozott férfi féltékenységgel, irracionális, emotív hozzáállásával, alkoholba fojtott bánatában, gyűlölködve emlegeti a kiűzetést megelőző életüket, másikuk a Kígyónak (Szamáelnek) elcsábulva, múlt s jelen összebékítésével próbálkozik, hogy anyaként fiai jövőjét alapozza.

Ábel nevének jelentése: „Szomorúság”. Istennek rendszeresen bemutatott áldozataival enyhíti félelmét, rettegését azért, hogy életben maradhasson, hogy kegyeltje, szolgálja lehessen a legfőbb hatalomnak. A bibliai allúzióval együtt is erős paradoxon, hogy eszközei: az aranycsészék, a véres kő, a kés a priori a gyilkolást, a vérontást asszociálják az olvasóban. Áldozatai kezdetben legkövőbb jukai, legszebb állatai, végül a vélt/valós Isten-akarattal miatt Arabella következne.

Káin nevének jelentése: „Búzakalász”. Az ábeli bűnt akadályozza meg saját bűnével kiváltva, amikor a véres kővel megöli testvérét. Káin tettével áttételesen lázad Isten képtelen elvárásai, igazságtalanságai ellen, nem tud hízelegni annak a hatalomnak, amely szolgálatába vette testvére minden rezdülését, lázad szülei miatt, a kiűzetés miatt, a jelen állapot ellen, lázad az Éva elbeszéléseiből megismert Édenért, annak kristályfáiért és illatáért mindaddig, míg Éva meg nem erősíti abban a meggyőződésben, hogy: „Az Éden kristályfái bennünk vannak”.(78.) Káin egész drámabeli magatartása a felemelt fejű embert, az önerőből emelkedni akaró embert asszociálja, aki távoli csillagról ideszakadt társsal, Arabellával kívánja folytatni az életet, s jövőt akar teremteni.

Arabellát az Úr küldte egy csillagról a földre. Szépségénél csak a tudatlansága nagyobb, jellemzi őt Éva, aki főnixmadárnak őrizné meg, sejtve párválasztása tragikus következményét. Arabella nem tud dönteni: Ábel vagy Káin legyen-e a párja. Ábel arca szelíd, tekintete mint a gazelláé, Káin fejtartása az oroszlánkölyöké – külseje alapján mindkettő tetszik a csillaglányoknak. Miután Ábelt választja, s megismeri valamelyest, máris csalódik.

Az alakoknak a középpontra vonatkozó viszonyulásait, s az interperszonális viszonyulásokat¹² a dialógusok/a monológok egyaránt felmutatják. A karakterek megnyilvánulásai a cselekménysorban biztosítják a kontrasztfeszültségeket, ame-

lyek nem csupán emocionális, hanem mentális szinten is intenzíven hatnak a befogóra.

A darab kisszámú alakrendszere is sejteti a dráma-beszéd várhatóan eltúlzott bőséget. Éva, Ádám, Káin, Ábel, Arabella s az Úr hangja nevekre kötődik a dráma szövege. A három felvonásba – a poétikai szépséggel megfogalmazott – három „jajkiáltásba” szerkesztett dráma arányosan struktúrálja a nyelvi formációk anyagát. Az instrukciók száma és terjedelme igen visszafogott. A felvonások kezdetén rendszeresen megkapjuk az információkat a drámai szituációk és akciók vonatkozó színtereire nézve. Mintegy lírai helyzetjelentésben láthatjuk a kezdő színt, amely egy trópusi táj, trópusi hangulattal, hatalmas áldozati oltárral, tövében véres kővel s a kunyhójából kilépő első szereplővel, Ábellel. Sütő András ironikus közbeszólása már kódértékű ezekben az eligazító mondatokban is: „Csönd, madárhang, a tenger lélegzete, s felhőtlen ég, hogy aki megérdemli, láthassa az Istent.”(7.) A csendet hamarosan oroszlánhang, mennydörgés töri meg, azaz haragszik az Isten. Ábel áldást kérő, könyörgő imába fog, majd a mellé térdeplő Káin igazságokat és tényeket „imádkozik” Isten szemébe. Retorikai, stilisztikai szempontból következetesen kauzális tartalmú, hasonlatokkal megtűzdelt, fokozással, kontrasztokkal, metaforákkal dúsított kérdései máris konstituálják lázadását, nyugtalanságát Isten magatartása miatt:

„– Miért töröd össze belenyugvásunk szándékát is, mint a cserépedényt?

– Miért teszed próbára naponként, óránként, percenként hűségünket?

– Avagy nem a szeretet jegyében teremtettél minket?... Miért vagy hát örökön haragos?

Eget, földet, óceánokat és csodás lényeket alkottál, mosoly helyett mégis rosszálló pillantást vetsz saját művedre. Megbántad, Uram, amit cselekedtél? Anyánk, apánk bűne miatt a fiakból is kiábrándultál? Narancsligeteimet a földre botoltad, szőlőmet jégeső pusztítja, búzaföldemre a tengert uszítod, és ha elunod játékaidat, sáskahadat eregetsz ránk az ujjaid közül...?” (8.)

Káin bocsánatkérése után kitisztul az ég, ezzel is demonstrálja erejét és elvárását a hatalom. „Az Éden ostromáról is le kellene mondanod már” – figyelmezteti őt Ábel.

„Arról nem mondok le. Látni akarom, látni fogom az elvesztett Paradicsomunkat – belülről. Az Éden illata kiszívja belőled a félelem érzését, az Éden Fájának tövében még tej, méz, bor és olaj folyik a négy szurokfolyóból...”

„– A falakon kívül az áldás átokká válik. Mi okból? Mi céllal? (...) – Tiltott gyümölcs. A kinyílt csipáé, az esetleges bebeszólásé, valahol valamibe, valamiért, ami nem kedvére való (...).

– Minek alkotott olyan gyümölcsöt, ha nem volt szabad hozzányúlni? S a tiltott almával miért ébresztette föl bennünk a Vágyat, mikor az oly rettentő bűn szemében?” (9–12.)

Káin számonkérő mondatai, miéjtjei, megingathatalan, makacs magatartá-

sát illusztrálják a drámaszöveg egyéb szakaszaiban is.

A drámai tér leírása a mítoszi/mesei helyleírás logikáját követi, hiszen csupán annyit tudunk meg, hogy valahol az Édentől nem túl messze, ahol is olykor Ádám éppen a közelében jár kígyóvadászati közben. Ilyenkor valós és áttételes sziszifuszi igyekezetét cserjepálinka fogyasztásával teszi elviselhetővé. Egy napon az Éden közelében találja meg Arabellát, a csillagról küldött lányt. Káin is eljár az Éden közelébe, anyja elbeszélése alapján föltétlenül meg akarja ismerni a kristályfákat, a négy folyót s az Éden illatát. Skorpiók, kígyók, szakadékok, sziklafalak, tövisbokrok ellenében újra meg újra megközelíti szülei „ékszergyümölcsösét”. A lávahegy, s az óceán ad támpontot a menekülni, elbujdosni vágyóknak ebben a történelem előtti, mesei/mítoszi időt ugyancsak asszociáló térben. Az események láncolatát pedig a sasnak háromszori jajkiáltása rendezi makrostruktúrába.

A drámaszövegen belüli instrukciók meglepően egysíkúak, a már említett színhelyleíráson túl zömében az alakok fizikai mozgására, illetve a velük történő eseményekre vonatkoznak, amelyek némely esetben, határozottan kinyilvánítják az eseménylánc gradációját. Nézzünk erre példát:

- Besiet a konyhába, hat aranycsészével tér vissza. Leteszi a hetedik mellé.
- Kiveszi kezéből a csészét.
- Másik csészébe tölt.
- Kiragadja kezéből a csészét.
- A harmadikba tölt.
- Kiveri kezéből a csészét.
- Kést vesz elő.
- Inni akar.
- Kiüti kezéből.
- Ráveti magát.
- Állon üti.
- Újabb ütés.
- Birkóznak.(15–18.)

Hozzá kell tennünk, hogy az alakok belső, pusztán pszichológiai állapotára és az ezeket jelző gesztusok leírására vonatkozó, valamint a meg nem szólaló alakok jelenlétét, létezését jelző instrukciók viszonylag kis számban fordulnak elő. A vonatkozó példák: kacag, megrezzen, magába roskad, egyre szenvedélyesebben, később indulatosan, hosszan küszködik a szóval, mosolyogva stb.

Hangeffektusokban sem bővelkedik a drámai instrukciósor, néhánnyal azonban szembesülünk, s megtapasztaljuk ezek funkcionáltatásának hangsúlyos voltát: oroszlánhang, saskiáltás, az őserdő hangjai, a tenger lélegzete, furulyaszó, mennydörgés.

Sütő András szemléletében a bibliai, a mitológiai téma feldolgozása a karakterek megváltoztatásában tér el leginkább a fent említettektől. Ábel közismert alázatossága, szelídsége sokkal bonyolultabb jellemet mutat a drámában, mint a bib-

liai szövegben. A drámai műben Istenhez való kapcsolata olykor neki is meginog, ő is sokallja az áldozatokat. A katartikus élethelyzetekben azonban alapérzése a következő: „Alázat nélkül megöl a félelem.”(61.) Azt is bevallja, hogy irigyli Káint az oroszlánkölyök magatartásáért, s éppen emiatt dühében nemegyszer majdnem megöli őt. Testvére feltételezett elveszésekor, vagy vélt halálakor mindig vállalja a káini magatartást is. Arabellával való kapcsolatára nem annyira a szerelemérzés jellemző, mint inkább a férfi birtoklásvágya. Alibizmus, hogy mindent Isten parancsaival magyaráz meg, a legkevésbé teszi őt szimpatikus figurává. Rosszul van a vér látványától is, de napirenden vért folytat, véres kő van a kezében, s az Úr parancsára bárkit megölne.

Arabella még „csillagporos” helyzetében – amikor lehetne akár fénymadár is, azaz halhatatlan maradhatna – választásra kényszerül. Ábel és Káin közül, akiket nem ismer – férjet kell választania. Ábel nógatására, s elbűvölő szavai miatt is őt választja s vele egyben a visszavonhatatlan halandóságot. Később a lány rájön, hogy Káin az igazi férfi számára, s beleszeret. Az újra meg újra bekövetkező saskiáltások jelzik, az emberi döntések következményei tragikusak lesznek. Arabella végül teljesen elfogadja Káin eszméit, és egyszer s mindenkorra a férfi mellé áll.

Éva szavaiból, viszonyulásából is sokszor kiejlik, hogy Káin a kedvence, hogy álmaik is hasonlóak. Neki meséli el a múlt titkait, vele, azaz „csillagjáró, égben gyalogló fiával” vállalkozna a nagy útra még egyszer életében, hogy bejusson az Édenbe.

Ádám férfibánatával van leginkább elfoglalva, de Káin vélt elvesztésekor lelke legmélyéről tesz vallomást, bizonyítva emberi méltóságát is: „Nem kellett volna elvenned őt, Uram.(...) Az én fiam nem óhajtott helyedbe ülni. Nem a létedre tört: önmagát akarta megőrizni. Saját akaratát, személyes felfogását az ember állapotáról és kötelességéről, Terólad is, aki csak gazdagabb, tán erősebb is lehetnél az ő különvéleményével. (...) Lázadó, összeesküvő, ellened fölkelő, harsogtad bizonyára, mikor megölted őt. Pedig azt is mondhattad volna: más, mint amilyennek elképzelted. (...) Káin fiam elunta, meg is gyűlölte a füstölést, a térdeplést a véres oltárkő előtt. Ha élne, megfeddeném ezért, de mivel porba sújtottad, mint ellenségedet, bátorkodtam tőled megkérdezni: mire szántad az emberi térdeket? Térdeplésre vajon? Mire szántad az emberi nyelvet? Könyörgésre vajon? Mire szántad a fejünket? Hogy lehajtvá hordjuk? (...) Magam is ettem a tudás fájának mai napig tiltott gyümölcséből. Különös íze volt, a szívemhez kaptam tőle.”(61–62.)

Káin – fentebb leírtuk – az önérzetes ember, az emberi méltóság megtestestítője. Ő is szereti és imádja Istent, de nem tűri igazságtalan, önző elvárásait, követeli tőle szülei és saját jussát, teremtő elképzéléseihez segítségét kéri. Szereti testvérét is, meg akarja őt érteni, áldozatot hoz érte. Szüleit nem marasztalja el bűneik miatt, Éva álmainak megvalósítója akar lenni. Legnagyobb keserűségében is vállalja a kihívást. „Nincs más utam. Csak a lehetetlen.”(80.) Arabellát, miután az elfordult Ábeltől, a büszke férfi szerelmével tudja csak megajándékozni: „Könyör-

gésben a legutolsó leszek mindig. Az Istennél is, tenálad is.”, de indulatában megöli Ábelt annak véres kövével, amikor testvére Arabellát az Úrnak akarja feláldozni. Az életet vállalja e nővel, a megosztást az egyedülvalóságban. Testvére holtteste fölött mondott monológja szintézisértékű: „Nem akartalak sohase megölni. (...) ha porból leszünk is, emberként meg nem maradhatunk az alázat porában, ... mert a mieink az Éden kristályfái.”(91-92.)

JEGYZETEK

1. Ábel és Kain. In: Charles Baudlaire válogatott művei. Európa Könyvkiadó, Budapest 1964 (Ford.Szabó Lőrinc), 168–169.o.
2. Vö: Sütő András: Színművek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1992, 299. o.
3. Biblia. Mózes első könyve 3–4. rész. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1983, 9. o.
4. Lásd a 2. sz. j. 300. o.
5. Vö: 2 sz. j. 301. o.
6. Sütő András: Napló. Helikon Kiadó. Budapest 1998, 23. o.
7. Lásd a 2. sz. j. 300. o.
8. József Tischner: A dráma filozófiája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 87. o.
9. Megj.: A szándék fogalma (a pszichológiában) különbözik a vágyakozás fogalmától. Mindkettő célra irányul, de a szándékot meghatározhatjuk pusztán a személyes okság struktúrája alapján, amely megmutatja, hogy valaki mit próbál tenni, vagy mit tesz meg sikeresen. A vágyakozás arra a motivációra utal, amely értelmet ad a szándéknak. (Vö: Fritz Heider: A személyközi viszonyok pszichológiája. Osiris Kiadó, Budapest 2003, 200. o.)
10. Megj.: A drámából vett idézetek oldalszámai az alábbi kötetre vonatkoznak: Sütő András: Színművek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1992.
11. Bécsy Tamás: A dráma lételméletéről. Akadémiai Kiadó. Budapest 1984, 145–147. o.
12. Peter Szondi: A modern dráma elmélete. Gondolat Kiadó, Budapest 1979, 72–73. o.

Antalík József versei

De profundis

Uram, hallgassd könnyörgésem,
Kérlek, megtört, figyelj engem!
Ne szállj perbe Te szolgáladdal,
Mélyből, aki Hozzád szólal.

Göröngyös út végét járom,
Eltűntek már vágy és álom.
Sötétségbe vetem ágyam,
Gyűlölt sírba rejtem házam.

Sírom mélyén békét lelek,
Testhez láncolt, gyarló lélek.
Testem porlad, láncom lehull,
Lelkem szabad, útnak indul.

Nyújtsad kezed, ne bolyongjam,
Megtaláljam Hozzád utam!
Áltálléve időt, teret,
Végtelenben Tiéd legyek!

Romos oltár

Soha, szívem, ó, soha már,
Sosem leszel mindenségem.
Napom egykor, most tört sugár,
Üdvöm s átkom nem vagy nekem.

Minden álmom elsodort ár,
Jéghideg vagy, érzem régen.
Szerelmed csak romos oltár,
Összedűlt már, észrevétlen’.

Vén koromra elvesztettem,
Szívem lázban, eszem rímben.
Istenem, ezt mint tehettem,

Végzetem lesz szívgyötrelmem?

Józan ész lép most helyedre,
Hogy a fejem rendbe szedje.
Ne maradjon már a rabja,
Hamvadó tűz csonkdarabja.

Időm lejár, üt az órád,
Gyűlölt halál vár már reám.
S mi él túl, ha testem már por?
Egy vers, egy rím vagy csak egy sor...

Be nem vallom

Be nem vallom magam előtt,
Hogy még mindig szeretem őt.
De ha kérdik – semmi bajom,
Róla senki sose tudjon.

Akárhogy is fáj szívemnek,
Elmúlt minden, nem szeretlek.
És most hogyan? Hivalkodjam
Lépten-nyomon bánatommal?

Rejtegetve fájdalmamat
Epekedjek még utánad?
Feledjek el minden percet,
Amely reád emlékeztet?

Féltem őrzöm, takargatom
Áloműző, fájó titkom.
Elsuttogom gyűrt párnámnak,
Álomtalan, Téged várlak.

Sima Ferenc halálára

JAKAB ISTVÁN

Sima Ferencről – búcsúzva is tőle

Már csak a temetése után értesülhettem arról, hogy 2005. április 24-én távozott az élők sorából, 88. évében. Húsz évig dolgoztunk együtt a pozsonyi magyar tanszéken, két egybenyíló dolgozószobában. Docensként ment nyugállományba abban az időben, amikor még ennek az oktatói fokozatnak a megszerzése is politikai követelményekhez volt kötve. Ő meg nem tartozott azok közé, akik politikai ténykedésekkel igyekeztek biztosítani karrierjüket. De a Csemadok nyelvi szakbizottságának több éven át volt elnöke, s ebben a tisztségében részt vett a kassai Kazinczy-napok szervezésében és rendezvényeinek lebonyolításában is.

A tanszéken hangtant, történeti nyelvtant és nyelvjárástant oktatott. Elkötelezett híve volt a prágai strukturalista nyelvészeti iskolának. Nyelvszemlélete az egyetemi oktatásban, folyóiratcikkeiben, valamint két könyvében is megnyilvánult. Alapos nyelvi felkészültsége ellenére sem állíthatjuk ugyanis róla, hogy polcai roskadoztak volna az általa írott könyvektől. Nem tartozott a nyelvészeti munkákat sorozatban gyártó nyelvészek közé, de amit megírt, annak súlya volt a szakterületen. Könyv formájában egyetemi jegyzete jelent meg *Magyar hangtan* címmel, alig 50 oldalas, de aki azt alaposan áttanulmányozza, az képet kap nemcsak a magyar fonetikáról, hanem az akkoriban még eléggé elhanyagolt fonológiáról is. Jellemző volt munkáira az alaposág, a filológiai pontosság és igényesség. Nem véletlen, hogy kandidátusi fokozatot néhány ilyen alaposan megírt folyóiratcikke, szövejtéti tanulmánya alapján javasolt számára az illetékes bizottság. A docensi oktatói fokozatot meg *Magyar nyelvtörténet I.* című könyve alapján kapta meg a kor legjelentősebb magyar nyelvtudósainak, Bárczi Géza akadémikusnak és Deme László egyetemi tanárnak a javaslata alapján. Ez utóbbi tankönyvül is szolgált és szolgál ma is a tanszék hallgatói számára. Sajnos, a mű tervezett II. része már soha nem készül el, akárcsak a szintén tervbe vett dialektológiai műve, amelyhez sok értékes anyagot gyűjtött össze Nyitra környékéről. Reméljük azonban, ez az anyag nem marad szekrénybe zárva, hanem a tanszék, a Gramma Nyelvi Iroda és a Fórum Intézet illetékesei gondoskodnak arról, hogy közkinccsé váljék. S ugyanúgy az a hanganyag is, amelyet Sima Ferenc tanár úr irányításával a tanszék hallgatói vettek szalagra nyelvjáróterületükön, s bizony ma már észrevehető rajtuk a minőség romlása.

Felelősségérzete megnyilvánult a tanszéki könyvtár szervezésében, gyarapításában is. A pozsonyi bölcsészeti kar magyar tanszéke – jórészt az ő érdeméből –

nagyon jó, a magyartanárképzés szempontjából kitűnően hasznosítható könyvtárral rendelkezik.

Társszerzőként részt vett egy magyar–szlovák és szlovák–magyar részből álló zsebszótár szerkesztésében is. E szótár anyagának szerkesztésén is észrevehető Sima Ferenc gondosan kialakított, csiszolt szótárszerkesztési elveinek érvényesítése, szakmai felkészültsége.

Aki munkáit – tankönyveit – olvassa, az hamar megállapíthatja, hogy „jól fésült”, tömören fogalmazott szöveggel kell megküzdenie, amely azonban értékes szakmai tartalommal ajándékozza meg fáradozásáért. Mondataiban nincs egyetlen fölösleges szó sem: minden szónak súlya és fontos tartalma van.

Ha valaki legalább ennyit elsajátított tőle, már az is eredmény. De tudjuk, hogy ő ennyivel nem érte volna be: sokkal több ismeretet nyújtott tanítványainak. Lehet, hogy akkor terhesnek érezték ezeknek az ismereteknek a befogadását, de ma már bizonyára a hasznát és értékeit is érzik. Mint ahogyan mi, volt kollégái is érezzük, hogy ránk is hatással volt léte és munkássága. Köszönet érte!

TANULMÁNY

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Tájhazalélektan

Krammer Jenő portréjához

A két világháború között létrejött életművek átértékelése 1989–1990 után csak részlegesen történt meg, a korszak irodalom- és eszmetörténetének jelentős alakjairól gyakran még mindig a korábban megrajzolt vázlatos képet őrizzük, ráadásul minél inkább besoroltatott valamely alkotó, gondolkodó a diktatúra haladó hagyományába, annál idegenebbnek tartja őt az utókor. A csehszlovákiai magyar irodalom és tudományosság kiemelkedőbb képviselői munkáinak kiadása – ez csak részben jelentett újrakiadást, hiszen sok szerzőnek életében, illetve a politikai fordulat előtt egyáltalán nem jelent meg válogatott kötete, így életművük összegyűjtése is ránk maradt¹ – a viszonylag lendületes kezdetek után elakadt, ezért gyakran ma is az egykori közhelyek élnek tovább egy-egy szerzőről. Sokszor úgy tűnik föl, a szlovákiai magyar értelmiségben nincs is elegendő érdeklődés ezen életművek iránt, s ezt talán éppen az példázza a legjobban, hogy körülbelül egy évtizeddel ezelőtt Krammer Jenő válogatott tanulmányainak kiadását egy, a szlovákiai magyar könyvkiadók képviselőiből álló kuratórium nem támogatta. Nem valószínű, hogy azért, mert a delegáltak által Krammer életműve könnyűnek találtatott. Attól tartok, hogy nem is nagyon ismerték. Krammernek azóta sem jelent meg könyve.

Pedig egyetlen faktum miatt is megérdemelte volna a figyelmet: azon kevés, valaha csehszlovákiai magyar alkotók egyike volt, akiknek legalább egy műve világnyelven is olvasható, ráadásul többszöri hivatkozások tárgya. Krammer Ödön von Horváthról írott öregkori monográfiájáról van szó, amely először németül jelent meg (*Ödön von Horváth. Leben und Werk aus ungarischer Sicht*. Bécs, 1969), s amelynek az író ifjúkorára, pozsonyi éveire s talán első munkáira vonatkozóan is Krammer műve a fő forrás a német szakirodalomban, amint az a drámaíróról magyar könyvtárakban föltalálható német kiadványokból is kihüvelyezhető és amint ebben Fried István is megerősített, amikor nagyjából egy évvel ezelőtt terjedelmesebb tanulmányt írtam Krammerről. (Természetesen nem volna hiábavaló, ha egy, a német irodalomtörténeti szakirodalomban otthonosan mozgó kutató visszakeresné és minősítené e hivatkozásokat, mert az e téren való kutatások hiányából adódnak azok a helyzetek, amelyben e pillanatban én is vagyok; tudniillik e kérdésben azt állíthatok, amit akarok – vélhetően senki sem fog rám pirítani.) Az említett monográfián kívül Krammernek Bécsben, Prágában, jeles konferenciák

előadászövegeit tartalmazó kiadványokban megjelentek kisebb, Ferdinand Raimundról, Grillparzerről, Kafkáról, a prágai német irodalomról írott német nyelvű dolgozatai. De megérné a kutatást Krammer két világháború közötti nyugat-európai kapcsolatainak részletesebb föltárása is, nem utolsósorban azért, mert az, amit például a francia íróktól közvetített, dokumentálható hatást tett a csehszlovákiai magyar értelmiség első nemzedékére. Krammer 1948 utáni publikációi, amelyekről alább nem lesz szó, illetve amelyek értékelését a szakemberekre hagyom, jórészt a nyelvtanításhoz kötődő, illetve a német nyelvtannal foglalkozó munkák, főként nyelvkönyvek, német irodalommal és történelemmel foglalkozó egyetemi jegyzetek. Az Irodalmi Szemlében megjelent csehszlovákiai magyar tárgyú tanulmányain, emlékezésein kívül főképp az osztrák, illetve „Összbirodalmi”, Monarchia-beli, esetleg Magyarországhoz is kötődő német nyelvű írókról, színészeiről szóló e néhány dolgozat tér el ettől, s egy-két tanulmány szülővárosának, Kismartonnak a polgári iskolájáról, amelynek édesapja, Krammer József volt az első igazgatója.

A hivatkozásoknál, az idézettségénél nem kevésbé fontos tehát Krammer közvetlen kapcsolata főként a franciaországi és a svájci francia irodalommal (s az, hogy a húszas években, a harmincas évek elején igyekezett nyomon követni a német kultúra alakulását is). Közvetítő hatása már diákjainál is kimutatható. Nevesebb tanítványai közül ketten, Jócsik Lajos és Dobossy László is az ő hatására, illetve az ő kapcsolatai révén jutottak el Párizsba, ahol mindketten tovább is tanulnak – ennek hozadéka Jócsik munkásságában legalább közvetetten fölismerhető, Dobossy pedig tolmácsa és értelmezője lett a francia irodalomnak a magyar olvasók felé.

Krammer mint humanista él a közemlékezetben. Róla szóló tanulmányomban² idéztem már, de annyira jellemzőnek vélem, hogy itt is hadd citáljam Simándy Pál rá vonatkozó, s egy Szalattnai Rezsőnek írott levelében szereplő megjegyzését: „Ha Győry Dezső eljutott a vox humana képviselőjére, Krammer Jenő elejétől ennek volt hordozója. Fábry Zoltán csak egy szektás szemlélet hálójából szabadulva és későn jutott el a vox humana hangoztatásáig, Jenő született humanista volt.”³

Krammer neve, részben a róla eddig megjelent értékelések alapján a Sarló nemzedékéhez kapcsolódik. Éppen mert hagyományfölfogásunk sokáig egyoldalú volt, nem árt emlékeztetni arra, hogy annak a korosztálynak, amelynek egy része a Sarlót létrehozta, volt egy másik, egy proházskás – a Proházka Körökben szocializálódott, neokatolikus – fele is. Krammer, aki egyébként – 1900-as születésű lévén – nem a Sarló gerincét képező évfáradatokhoz tartozott (magának a szervezetnek nem volt a tagja, amint az a sarlósok Boross Zoltán összeállította, az *Ez volt a Sarló* főcímmű, 1978-as reprezentatív kötetben megjelent névsorából is kiderül, sőt Boross kimondottan a szervezetet segítő, a Sarló áldozatkész barátai között említi őt), annyira, amennyire sarlós, proházskás is volt, amennyiben a harmincas évek

végén, a negyvenes évek elején e katolikus világnézetű csoport folyóiratának, az Új Szellemnek a munkatársa lett. A radikalizálódásban a húszas-harmincas évek fordulóján nem követte a Sarló vezérkarát, a tagság valószínűsíthető többségével együtt részt vett viszont a csehszlovákiai magyar kisebbség egységesülésének a harmincas évek második felében bekövetkező folyamatában.

A Turul című diáklapban a főhatalom-változás után közölt egyik novellájából kiderül, hogy az első világháború utolsó évében a gimnáziumból az olasz frontra vitték, s a háborús élmény, és különösen a háborús veszteségek számbavétele, a történelmi Magyarország széthullása, az elszakított magyarság létbizonytalansága (amelyet szlovákiai pályaszakaszának alább említendő fő művében plasztikusan, de a tudomány módszereivel ábrázol, illetve ír le), a térségben terjedő nyomor és mindaz, ami a Duna völgyét sújtotta akkoriban, a szociális elkötelezettséget erősítették meg benne, de az ekkor felnövő korosztályok hangadóival szemben a humanizmusa – melynek következménye volt valószínűleg már maga a pedagógusi pályaválasztása is – megóvta a radikalizmus bármiféle formájához való kapcsolódástól. A Turulban közreadott többi novellájában is a magyar tragédia foglalkoztatja a világháborúból – a fölösleges emberáldozat, a szomszédos államok haderejének támadása Magyarország ellen –, Nyugat-Európát bejárva azonban a magyar állam bukását már az általános összeomlás részeként, egy, az egész földrészre kiterjedő dehumanizálódás jeleként értelmezi. Első tervei éppen ezért a széttört kontinens elemei közötti kommunikáció továbbéltetésére irányultak. Nyelvismerttel és személyes kapcsolatokkal rendelkezvén magyar szépirodalmi műveket próbált átültetni világnyelvekre – németre és franciára; napi tanári feladatai által megghiúsított ötletei között Móricz Zsigmond és Berde Mária egy-egy munkájának fordítása szerepelt, egy évtizeddel később pedig az akkor Európa-szerzte ismert és népszerű, azóta is sűrűn kiadott Jean Giono-val közösen Tamási Áron *Ábelét* akarták lefordítani franciára (e tervet viszont a háborús állapotok hiúsították meg). Krammer számára megmaradtak azonban a közvetítés egyéb formái. A húszas-harmincas évtizedfordulón fontos szerepe volt a friss francia irodalom megismertetésében, az elsősorban a kolozsvári Korunkban közölt cikkei viszonylag apró terjedelmük ellenére is emlékezetesnek bizonyultak: Peéry Rezső például, Krammer halálhírét hallva, Szalattnai Rezsőnek küldött levelében negyven évvel e cikkek megjelenése után is fontosnak tartotta kiemelni: „a nevelőmunka, amelyet a Korunk francia könyvszemléjében kifejtett, jótékonyan ellensúlyozta egyoldalúan német szociológiai tájékozódásunkat, amiért nagy hálát éreztem iránta: amiért mestereimnek tekintetem s egy életre megszerettem”.⁴

A kolozsvári Korunkban és Barta Lajos folyóiratában, a pozsonyi Új Szóban közölt cikkei – elsősorban a Korunkban rendszeresen megjelent e francia könyvszemléi, melyekről Fukári Valéria írt pontos tanulmányt⁵ – jelölik első lényeges pályaszakaszát, továbbá az A Mi Lapunkban közölt írásai, amelyekben viszont főként a század első felének általa személyesen ismert humanistáit mutatta be. Kö-

zékük tartozott Romain Rolland, Charles Ferdinand Ramuz és Valentyin Bulgakov, Tolsztoj egykori, a róla szóló cikk írásának idején Csehszlovákia élők titkára. A közvetítés azonban fordított irányban is megtörtént: úgy tudjuk, hogy Jiří Volkerről például ő írta az első francia nyelvű – sőt, Dobossy László szerint az első világnyelven megjelent – tanulmányt, a „csehszlovák” kulturális sajtóban ugyanakkor a modern francia irodalmat interpretálta. Ő szervezte meg Aldo Daminak, a politikai földrajz neves szakemberének (aki korábban megismertette vele Ramuz prózáját) és Emil Boleslav Lukáčnak a találkozását, ennek folyományaként a Mladé Slovensko olvasói eredeti, számukra írt szövegből (Albert Béguin tanulmányából) ismerkedhettek meg a francia irodalom újabb irányzataival. (Valószínűleg Béguin *A modern francia irodalom* című tanulmányáról van szó, amely Krammer fordításában magyarul is megjelent a Korunk 1928-as évfolyamának két számában.)

A Korunkban közölt francia szemlék az egész magyar nyelvterületen újdonságot jelentettek – Duhamel, Paul Morand, Henry de Montherlant, Henry Poulaille, Jean Cocteau, Jean Guéhenno, Prévost, Malraux, Ramuz műveiről vagy egy-egy elemfuttatásáról esik szó bennük, de például Proustról is szól az egyikben, illetve a modern francia irodalmat bemutató összefoglaló írás is van köztük —, s bár kétségtelenül az irodalom társadalmi beágyazottságára és feladataira esik bennük a hangsúly, esztétikai vonatkozásban is sokszor először vagy az elsők között mutattak rá magyarul egy-egy könyv jelentőségére. A fő lelki motívum Krammernél a cselekvéskényszer: tenni valamit a válságba sodort emberiségért. Ez részben – talán tételezen is – a krisztianizmus formájában jelenik meg és szocialista színezetet ölt, s a lelki válság, amely lassan véget vet e típusú szemléző tevékenységének, a tettek értékvesztettségének fölismeréséből eredhet. Változtatni kell a világon, de nem erőszak árán, hiszen éppen az erőszak juttatta oda, ahol van: lényegében a forradalom tagadása adja meg világnézete és cselekedetei alapját, ezt egyértelműen tartalmazza az általa egyébként tisztelt és szeretett Fábry Zoltánnak írott egyik levele.⁶ Az bizonyos, hogy tolsztojánus vonásokat találunk ez időben közreadott szövegeiben, s az életműnek nemcsak ezt a szakaszát, hanem a későbbieket is meghatározza a humanista Romain Rollandnál lévő kapcsolata, míg a Ramuz életművével való megismerkedésének következménye az egyébként a provincializmus ellentétét képező regionalizmus iránti érdeklődés és figyelem. Megjegyzendő egyébként, hogy a francia baloldali írókhoz Krammer Ramuz révén jutott el; a svájci író irányította őt párizsi kiadójához, s annak munkatársa, a szocialista Henry Poulaille küldte Krammernek tíz éven át a recenziós példányokat. (Poulaille egyik regényét, a filmtechnikára épülő *Az örült vonat*ot Krammer le is fordította; a kis könyv 1928-ban jelent meg a berlini Voggenreiter Verlag magyar osztályának kiadásában. [Legalábbis a címlap szerint; a borítón az 1929-es évszám szerepel.]

A harmincas évek elején Krammer számára értelmét veszti a valamely ügy mellé közvetlenül ki nem álló, azaz a társadalmi érvényességét elvesztő, illetve földadó irodalom. Nemzedéki szinten is látványos példája ennek egyik Szvatkó Pál-

nak írt magánlevele, amelyet Szvatkó – Krammer megnevezése nélkül – belefoglalt az öt éven keresztül előkészített, az első száma megjelenése után mégis megbukott Új Munka című folyóirata *Morituri te salutant* című vezércikkének szövegébe:

„Én sokáig nagyon hajlottam arra, hogy minden politikán felül valami abszolút emberi lelkiület vonalán keressem helyemet – ennek az álláspontnak igen megfelelne az irodalom – de *ma* tisztán látom, hogy mindez csak menekülés a bátortól, nyílt színt vallás elől. Színt vallani azonban csak akkor lehet, ha az emberben megvan a hit annak a világnézetnek az igazában, amelyet vall. Én – s ebben hű maradok a remarque-i nemzedékhez – nem tudok hinni abban, hogy bármilyen cél igazolja emberi életek kioltását, lerombolását. [...] Ezért hallgatok mostanában, s ezért nem fogadom különösebb örömmel az Új Munka megjelenését, és nem is ígérem további közreműködésemet. Miről is írnék!? Van értelme annak, amit pl. a Korunkban végeztem, a francia irodalom újabb könyveit ismertetni?! Hát lényegesen ezek a könyvek akkor, amikor egyetlen nagy probléma foglalkoztatja a világot? [...] Bizonyára olvastad Romain Rolland bátor megnyilatkozását Páneuróppal kapcsolatban, olyan szavak ezek, amelyek mindennél szebben kifejezik az én álláspontomat. Igen, fontosnak tartom, hogy az irodalom és a tudomány öncélúsága megszűnjék, hogy tudjuk: miért írunk. Ami engem illet, én ugyan mindinkább a praktikus pedagógiában ismerem fel igazi hivatásomat, ezt kedvvel, örömmel töltöm be, s a fiatalsággal való foglalkozást mindennél többre becsülöm.”⁷

A viszonylagos – majdnem egy évtizedes – állandóság, megállapodottság akkor következik el életében, amikor Érsekújvárra nevezik ki tanárnak, ahol – amint azt később idézni fogom – valóban úgy érezte, otthonra talált. Az első jelentős, az ő nevéhez is fűződő teljesítmény e területen a *Középiszólások, ahogy ők látják helyzetüket* című, a tanítványai által írt füzet megjelentetése. A bevezetőben Krammer tisztázza, hogy a munka valóban a diákok műve, akik a kész szöveget adták oda neki elbírálás céljából. A füzet vádirat az akkori oktatási rendszer ellen, amelyet Dobossy Lászlóék alkalmatlannak ítélték arra, hogy felkészítse őket az életre, s amelynek – illetve a diákok életének – egy-egy szegmensét szedik darabokra az egyes írások. Krammer a bevezetőben és a füzetben közölt tanulmányában is megerősíti e szigorú kritikát. Az iskolai élet általa tagolt tényezői – a tanító, a tananyag, a diákcsoport, az egyes diák – közül mindvégig az utóbbira fordít feltűnő figyelmet; köztudottan a diákokról írta a két világháború közötti legfontosabb munkáját is, *A szlovenszói magyar serdülők lelkivilágát*. Krammer ott volt és előadást tartott a Sarló 1931-es nevezetes kongresszusán, ahol a vezérkar a közhiedelemmel ellentétben nem egyszerűen a szociális igazságosság eljöveteleért, illetve a nép fölemeléséért és nem is a kultúra mindenki számára elérhetővé tételéért bontott zászlót, hanem, ellenkezőleg: a kollektivitás, közvetetten a tervutasításos rendszer és a pártirodalom mellett kötelezte el magát, amiért is a nemzedék egyik korábbi mestere, Simándy Pál az írástudók árulásának megnyilvánulásaként

emlegette e kongresszust. De Simándy is föltétlen értéknek minősítette Krammer ottani előadását,⁸ amely valóban nem illett a sztalinista szóáradatba, hiszen például „elvitathatatlan követelés”-ként említette, hogy „a szocialista nevelésnek még sokkal individuálisabbnak kell lennie, mint a polgári volt”, mert a cél a gyermek képességei minél teljesebb kibontakozásának elősegítése. A kongresszusi beszédek nyilvánvaló különbségei ellenére sikerült elfogadtatni ott egy Krammer céljaival egybecsengő programot, amelynek legfőbb hozadéka a magyarországi jelentős pedagógiai íróval, Kemény Gáborral való kapcsolatfölvétel lett, ez viszont a magyarországi reformista pedagógusok és szlovákiai magyar szakemberek közös munkájában folytatódott. (Erről Krammer öregkorában egy fontos tanulmányt adott közre.⁹) Az együttműködés célja egyébként nem egyszerűen a szakirodalomban modernebbnek minősített cseh pedagógia eredményeinek átplántálása, illetve Magyarországon való ismertetése volt: Kemény Gábor világosan utal rá egyik levelében hogy bizonyos szakmai – de az ideológiával is összefüggő – kérdésekről Magyarországon, más kérdésekről Csehszlovákiában nem lehet „gátlás nélkül” értekezni. Az egész Kárpát-medencére kiterjedő magyar pedagógus-együttműködés azt tenné lehetővé, hogy amit az egyik ország szaksajtójában nem lehet elmondani, azt a másikban pertraktálnák és viszont.¹⁰ (Krammer a budapesti *A Jövő Útjain* című szakfolyóiratban 1934-ben például *Élménypedagógia a francia nyelvtanításban*, 1935-ben *A gyermekszínpad mint nevelőtényező*, 1937-ben *Az adleri individuálpeszichológia szerepe Szlovenszón* címmel közölt írást.) Ez a munka meg is kezdődött, ha a várt eredmények nagyrészt elmaradtak is; nem sikerült tető alá hozni az Apáczai Könyvtár címmel tervezett füzet sorozatot és a Duna-völgyi Pedagógiai Szemle című folyóiratot sem (melynek a tervek szerint Krammer lett volna a csehszlovákiai szerkesztője), de ez utóbbi ötletből nőtt ki a *Pedagógiai Évkönyvek* elvileg Krammer által szerkesztett csehszlovákiai sorozata, amelynek azonban egyetlen kötete jelent meg – Érsekújváriban –, az 1937-es, mert a következő évben bekövetkezett a politikai fordulat. A megvalósult közös tervek legjelentősebbike a Nagy László Könyvtár című füzet sorozat; a vele kapcsolatos munka szálai szintén Kemény Gábor kezében futottak össze. A pedagógiai reform szükségességét az új diáknevezékről gyűjtött ismeretek föltárásával is igazoló egyik, éppen Kemény által írt, *Iskolai értékelés és kiválasztás* című füzetben szerepelnek a csehszlovákiai magyar – Krammer, Dobossy és Szalatnai Rezső nevéhez fűződő – kutatási eredményekre való hivatkozások is, s még fontosabb, hogy a sorozat harmadik darabjaként jelent meg Krammernek a csehszlovákiai magyar fiatalokról szóló ismert munkája.¹¹

A harmincas évek első felében Csehszlovákiában is fontos módszertani tanulmányokat publikált; az egyik leglényegesebbet ezek közül a Masaryk Akadémia folyóiratában. *A szlovenszói magyar pedagógia feladatköre*¹² az érvényes, új szakirodalom és a helyi gyakorlat összehangolását, a módszertan alkalmazásának szükségességét és lehetőségeit, illetve a „speciálisan szlovenszói magyar pedagó-

giai elmélet problémáját” tárgyalja, a társadalomtudományok és a pszichológia eredményeinek alkalmazására buzdít, főként a nevelés, nem pedig az oktatás terén, a vizsgálendő tényezők – a nevelő, a tanuló, a csoport, az iskola és a tananyag – elkülönítésével, méghozzá utalva a feladatok területi szintre való lebontásának elengedhetetlen voltára. Egyébként Krammer már két évvel korábban is a helyi szociológiai tényezőknek a nevelésben való fölhasználhatóságáról beszélt a rádióban, konkrétan arról, hogy Érsekújváriban mennyire fontos a parasztéletforma tanulmányozása.¹³ Maga sem futamodott meg a helyi feladatok elől: 1936-ban őt választják meg a végre megalakuló érsekújvári Járási Közművelődési Testület elnökévé, amelyen belül rövidesen föllállítják az aktívan működő gyermekvédelmi osztályt, s maga Krammer például a középiskolai menza és internátus ügyében ír cikket az Érsekújvár és Vidéke című hetilapba.

Az első kisebbségi korszak végéig publikált dolgozatai közül csak néhány fontosabbra szeretnék utalni – ezeket részletesebben tárgyaltam a fentebb említett hosszabb tanulmányban –, így a szakpedagógiai dolgozatai közül *A modern nevelésről*¹⁴ és *A modern pedagógia gyakorlati kérdései*¹⁵ című, eredetileg előadás-szöveggként elhangzott programadó, a legfrissebb szakirodalomra épülő tanulmányokra, amelyek a nevelés és az oktatás közötti szakadékról, a „mechanikus tudáshalmaz” rossz koncepciójáról, a „konkrét, egyéni lélek”-re irányuló pedagógusi érdeklődés nélkülözhetetlenségéről, „a pedagógiai szituáció” ismeretének szükségességéről szólnak, s amelyekben a szerző a „tudásreprodukálással” vált oktatás ellen érvel. Ismerteti bennük a pedagógiában alkalmazandó lélektani segédtudományokat, a vitalizmus és a szellemtörténet hasznosítható eredményeit, és Eduard Spranger korszakos jelentőségű *Lebensformen*-je alapján elhatárolja a serdülőkor különböző szakaszait, majd taglalja a szakirodalomnak a középiskola válságára utaló téziseit. (Tételezen így adja meg a szakmai munka alapfeltételeit: „a modern nevelés két alapkövetelménye: 1. pedagógiai téren: életkorhoz alkalmazott, az életritmust tiszteletben tartó lélekformálás; 2. didaktikai téren: cselekvő tanítás, azaz a tanulók öntevékenységén át az igazi megértés lehetővé tétele.” E helyütt nincs mód az eredetiben jóval szabatosabban, részletesebben kifejtett tézisek tüzetesebb taglalására – másrészt még mindig nem mondtam le arról, hogy egyszer e tanulmányok kötetbe gyűjtve is megjelenhetnek –, csak arra utalnék röviden, hogy Krammer figyelmeztetett rá: egyes ideológiai csoportok a modern szakirodalom segítségével, a fiatalok természetes igazságérzetét – a serdülők fő jellemvonásai ugyanis az igazságszeretet, az igazságérzet, a szociális lelkiismeret – kihasználva, de az agresszió beléjük oltásával szélsőséges eszmék rohamcsapatait képezhetik ki az európai ifjúsági mozgalmak résztvevőiből. Egyetlen konkrét, aktuális szempontját emelném ki még e tanulmányoknak, ez pedig a Pályaválasztási Tanácsadók megszervezésére vonatkozik; tekintettel a kisebbség kicsiny lélekszámára, „tulajdonképpen minden egyes felnövekedő gyermekről tudnunk kellene, minden elhelyezkedési lehetőséget számon kellene tartanunk és minden életbe lépő ifjú sorsá-

val kellene törődnünk”. (Az aktuális feladatok elvégzésére hozták aztán létre a Szabad Pedagógiai Munkacsoportot.)

A *szlovenszkói magyar serdülők lelkivilága* című tanulmányában ezeket az összegzett ismereteket alkalmazza Krammer egyetlen nemzedék, a felnőtté vált csehszlovákiai fiatalok – pontosabban, a realitásokhoz és közvetlen tapasztalataikhoz mérten a középiskolások – belső világának feltárására. Az eredmények nagy vonalakban megfelelnek az általános európai formának, az eltérések pedig éppen a „szlovenszkóiság” tényéből adódnak. Spranger három fázisát különíti el az ifjúkorok: „1. az én felfedezése, 2. egy *életterv* lassú kialakulása és 3. *belenővekedés* az egyes életsíkokba”. Ezekből Krammer az utolsó kettőre kíváncsi, ezeket követi nyomon lélektani és történeti vonatkozásaiban. Itt most ebből is csak egyetlen vonást emelek ki, mert eszmetörténeti szempontból ez a legkevésbé tudatosított tényező: a világháború után kisebbségi sorsban felnővekedő nemzedék első fejlődési szakaszának meghatározó jegye a passzivitás volt, ezt követte az irreális társadalomjobbító programok kidolgozása, majd a harmadik szakaszban az „útvesztés”, „visszahúzóadás”, „illetőleg már meglevő világnézeti síkokon való elhelyezkedés”. Ezt a legszemléletesebben éppen a Sarló pályáíve mutatja meg, amely az aprómunka helyett egy „világmozgalom dogmatikájába” kapcsolódott (majd, kiábrándulva a forradalmi mitológiából, tagjaiban, tehát már nem csoportként kereste meg a közvetlen feladatokat). Krammer szerint egyébként a meghatározó nemzedéki jegyek nem pusztán a sarlósoknál mutathatók ki; az egész korosztályt jellemzik. A társadalmi kérdések iránti figyelem, a közéletben való részvétel szándéka a harmincas évekig minden csoportban kimutatható. Ez, illetve ennek mértéke szerinte eltér az európai normától, helyi sajátosságokat is tükröz, annak a helyzetnek a következményeként, amelybe e társadalomtöredék Trianon után került. A nép felé fordulás programjának megfogalmazói, a közép-európai megbékélés hangoztatói ugyanazok, akik a cseh megszállást követően az irredenta verseket írták – mint példának okáért maga Krammer, akinek a Turul című diáklapban jelentek meg ilyen költeményei. Nincs szó itt ellentmondásról, sem a mozgalmi életbe eleve egymással szemben álló ideológiák nevében induló külön csoportokról. Csak ugyanazt a korcsoportot egymás után érő, különböző hatásokat kiváltó eseményekről. A helyzet sajátossága – az, hogy egy fiatal, és viszonylag kisszámú korcsoport kiténtetett helyzetbe jut, az egész közösség számára alkot programot, amint a Sarló története példázza – a kisebbség értelmiségtől való megfosztottságának, szétziláltságának, szervezetlenségének következménye.

A kisebbségi szépirodalmat is a pszichológia oldaláról értelmezte Krammer a korszak végén írt egyik tanulmányában.¹⁶ Ennek az írásnak is csak néhány vázlatosan interpretált megállapítása és az azokból levonható következtetések férnek e cikkbe: A csehszlovákiai magyar szellemi élet meghatározói a kiegyensúlyozatlanság, az intézményesültség és a külső kulturális impulzusok hiánya, amelyek növelik a helyi irodalom iránti érdeklődést – ennek az irodalomnak viszont hi-

ányoznak az alapjai. Elvileg tehát logikus lenne egyfajta regionális irodalom kifejlesztése. Krammer, amikor regionalizmusról beszél, mindig arra az akkoriban egyetemesnek elismert magas szintre gondol, amelyet Ramuz életműve példáz, sőt általában, mint ahogyan ebben az írásában is, konkrétan utal a svájci íróra (az elméleti munkák közül pedig Josef Nadleréra); másrészt viszont esze ágában sincs leválasztani a magyar irodalomról annak szlovenszkói ágát. Valójában a tájirodalom, a „néptörzsi” jelleg s a közös történelem hatása a szlovenszkói magyar kultúrán belül nem olyan erős, hogy abból egy sajátos irodalom alakulhatna ki. Krammer afelé hajlik, hogy – Szvatkó Pálnak az indogermán magyarok szerepét hangsúlyozó elmélete nyomán – a felföldi magyar (polgári) kultúra és Nyugat-Európa kapcsolatait kellene újra végiggondolni, s e területen keresni a folytatható hagyományt. Az is igaz viszont, hogy a *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938* című tanulmánykötetben szereplő írásában¹⁷ a kételyeit is megfogalmazza e kérdés egy másik vonatkozása kapcsán; eszerint nem igazolható az, hogy a magyarság szellemi értelemben legnyugatibb közvetítő ága a szlovenszkói volna – a nyugat-európai kultúrát (a háború után) nem ez a társadalomtöredék közvetíti a többi nemzetrésznek kelet felé, hanem ő kapja onnan. Ez persze részben ismét az intézményrendszer hiányának következménye. (A tanulmány egyébként vázlatosan arra is utal, hogy mely európai kultúrhatások érvényesülnek a széttagolt szlovenszkói magyar világban.)

Nem mond ellent a föntieknek, hogy Krammer a társadalom életében való szerepvállalás fontos feltételének tartotta a környezetbe ágyazottságot, az értelmiségnek a kisvárosi és falusi társadalommal való szoros együttműködését. Ez foglalkoztatta a háborús években is, amikor Szegedre helyezték tanárnak. Ez a néhány év életének alig kutatott szakasza, ezért, ha röviden is, szólok róla. Krammer ekkor a szegedi egyetem gyakorlógimnáziumában tanított – később aztán ismét Érsekújvárrban találjuk —, és a Dugonics Társaság titkári feladatait is ő látta el. Szeged akkoriban a Jugoszláviától visszafoglalt területek regionális szervezeti központja, fővárosa is volt; az ott megjelenő folyóiratnak – amelyet egyébként a szegedi tudományegyetem barátainak egyesülete adott ki – a neve is utal erre: Délvidéki Szemle. (Nem kizárólag itt publikált persze: cikkei, tanulmányai a Kalangyában, a Nevelésügyi Szemlében és az Új Életben is megtalálhatók.) A Délvidéki Szemle 1942 és 1944 között jelent meg, és több mint egy tucatnyi Krammer-írás található benne. Néhány kisebb tanulmány mellett – *A felvidéki magyarság* (1942. 3. szám). *A nyolcvanéves Gerhart Hauptmann* (1942. 12. szám) – főleg recenziók. A kiválasztott témák, művek pontosan megmutatják, milyen körben képzelte el Krammer a magafajta értelmiségi által vállalható szolgálatot: ismertette a Szlovák Köztársaságban megjelent magyar kiadványokat, beszámolt a szegedi és környékbeli regionális kultúra eseményeiről, az ott megjelent, e szellemet tükröző könyvekről – „Nem a népiesség és tájhoz kötöttség szűk kereteiben húzódnak meg, hanem ellenkezőleg, a meglátott népi alkat és táji színezet sajátos jegyeit bővítik ki az örök em-

beri arc és földi világ végtelenjévé”, jellemzi oda kötődő klasszikusainkat, Juhász Gyulát, Tömörkény Istvánt és Móra Ferencet¹⁸ –, és írt a magyar–szlovák, a magyar–német művelődési kapcsolatokról (főként persze ismét egy-két kiadvány kapcsán).

Egyetlen tanulmányát meg kell még említenem ebből a korszakból: tőle származik a Magyarországhoz visszatért szlovákiai magyarság létélményének, tapasztalatainak, közösséglelektanának az egyik legjobb (bár tömör, nem részletező) összefoglalása, amely *A kisebbségi ember lelkivilága* címmel a Magyar Szemlében jelent meg 1941 augusztusában; ez az írás azoknak a munkáknak a körébe tartozott, amelyek a magyar társadalommal próbálták megértetni a kisebbségre jellemző szociális öntudatnak és a demokratizálódás igényének az alapjait, s e tapasztalatok átörökítését kívánták szolgálni.

Ez az a korszaka Krammernek, amikor a katolikus megújulási mozgalommal együtt halad, bár úgy vélem, nem azonosul egészen annak programjával. Az elméleti kapcsolódási pontokat részben egy, a katolikus irodalom lehetőségeiről szóló cikkében találjuk meg:

„Hitem szerint a katolikus univerzalitás gondolatának ma is meglehetne ihlető ereje, de akkor ősi lendület és a katakombakeresztény mindent vállaló odaadása kellene. Érvényesülnie kellene benne annak a claudeli, de végeredményben jellemzően katolikus kettősségnek, amely egyrészt bátran merít az élet teljességéből, tehát feltárja és megrajzolja a mai élet minden gondját, fonákságát, a keresztény ember egész lelkiismereti szorongatottságát (mert ki merné állítani, hogy ma lehet keresztény embernek nyugodtan szemlélni s nem kell minden percben mindent mérlegre tennie), korunk kuszáltságát, hajszoltságát, zűrzavarát, de tenné ezt annak a háttérben mindig ott pompázó hatalmas isteni tervszerűségnek rendíthetetlen hitével, amely erőt ad, hogy a legnehezebb kérdésekkel is szembenézzünk.”¹⁹ Ezt a passzust egyébként idéztem már a fentebb hivatkozott Krammer-tanulmányomban, de ott nem szóltam arról, miket látott a fentiek alapján a legfontosabb kérdéseknek „magyar viszonylatban”. Először is magát azt, hogy „mit jelent magyarnak lenni”, hogy a nemzetet belül mit jelent a nép, mi következik abból, hogy Magyarországon több etnikum él, pontosabban hogy „más nemzetekkel élünk egy állami keretben és ezen túl földrajzi egységben”, hogy mi következik a *közös* történelmi hagyományból, milyen a szórványok sorsa, de például azt is, hogy a zsidóságnak mi volt a szerepe „a magyar élet alakulásában”. Ez az utóbbi valószínűleg kitértetett figyelmet érdemelne, s azt hiszem, belemagyarázás nélkül mondhatom, hogy ez az utalás nem azért szerepel Krammer szövegében, mert ő is „zsidótlanítani” akarta volna a magyar kultúrát; ellenkezőleg, úgy gondolom, a zsidóságnak a magyar polgárosodásban és a polgári kultúrában betöltött jelentős feladatkörére emlékeztet a maga csendes módján, hiszen e kultúra szerepét akkor is fontosnak tartotta, amikor a tájhaza megismerésének fontosságáról beszélt. Az Új Életben közölt egyik írásában²⁰ saját sorsának ehhez kötődő fontos fölismerése foglaltatik: „Mint »nyugat-eu-

rópai« ember kerültem Érsekújvárra, német és francia irodalmi szaktanulmányok, németországi, svájci tartózkodás volt közvetlen mögöttem, és Franciaországban töltöttem szünidőimet. Gyermekkoromat és serdülő ifjúságomat Pozsony táji és szellemi körében éltem le, így a legnyugatibb magyar város fiaként érkeztem a kisalföldi magyar parasztvárosba. Sokszor kérdezték pozsonyi ismerőseim, hogy lehet ezt a poros, kietlen »fészket« kibírni, viszont önmagamban az első hónapoktól kezdve be kellett vallanom, hogy valami egészen sajátos talajosságot érzek Érsekújvár fiaiban, valahogyan jólesik közöttük megállapodnom, mintha a tisztán eszmei magyarságom itt gyökereket verne és lassanként a hazafias szólamok mögött megjelennek a népi valóság. Különösen a fiatalokban lehetett ezt a talajosságot szépen megfigyelni.” Ennek a cikknek az apropóját az adta, hogy Krammer „az igazi cselekedtető iskolá”-t igyekezett népszerűsíteni, amelyben a helyi szintre lebontott tantervet a „talajország” sajátosságaira építve dolgozzák ki, amelyik tehát megismerteti „a táj és a benne élő nép szellemi és érzelmi gazdagságát”. A távlatosabb megfontolás pedig az, hogy Érsekújvár fejlesztésében a szervességre kell törekedni; a „parasztmetropolisz”-szal párhuzamba állított Szeged a század elején nem így épült föl, a nagyvárossá válás nem a régi településben rejlő lehetőségeket bontotta ki, fejlesztette tovább. (Krammer ennek bizonyítékaként Bálint Sándor, a nagy szegedi néprajztudós véleményére utal.) Rokona e cikknek egy másik szálon a *Miért felelős a francia iskola* című írása;²¹ ebben a francia katolikusok kiadványsorozatának első darabját ismerteti, mely azt kutatja – „nem annyira bírálat és felelősségrevonás, mint inkább [...] pozitív nevelői elvek megfogalmazása által” –, hogy milyen negatív szerepe lehetett a két világháború közötti oktatási rendszernek a nagy összeomlás, a német megszállás előkészítésében. A tudáshalmaz, a túlterheltség, az életközösség hiánya, a csak absztrakciókban való gondolkodás mind elősoroltatnak a francia könyvben a bukás okai között; viszont „Az annyira hiányzó művészeti nevelés sokat segíthet azon a bajon, hogy iskoláink megtanítanak írni és beszélni, de nem tanítanak meg látni és hallani.”

Visszatérve röviden a háborús mítoszok, a náciizmus megítéléséhez: 1942-es érsekújvári előadásában Krammer a krisztusi törvényt fogadta el és változatlanul Spranger főművéből vette a mércét.²² Bizonyára nem függetlenül ezektől az elvektől, 1944. novemberében a német biztonsági erők székesfehérvári parancsnoksága más érsekújvári értelmiségiek mellett az ő letartóztatását is „megrendelte” az újvári rendőrségtől.²³

A szlovákiai magyaroknak a második világháború utáni diszkriminációja idején Krammer Budapesten – minisztériumi feladatként – az áttelepített gyermekek nevelésének szervezésével kapcsolatos feladatokat vállalt; a Szlovákiából elűzött magyarság ottani lapjának, az Új Otthonnak a munkájából is főként erről szóló cikkekkkel vette ki a részét.²⁴ Befejezésül mégsem ebből idézek, hanem egy olyan írásából, amelyben az európai nézőpont is közvetlenül érvényesül. 1947-ben az Eötvös Kollégium francia vendégdiákjaival – leendő tudósokkal – látogattak el Pit-

varosra és környékére; a három franciát ő kísérte „a lakosságcsere körüli problémák egyik gyújtópontjában”. Előbb az iskolába, aztán az egyik Szlovákiából áttelepített magyar, majd egy Pítvaroson maradó, végül egy áttelepülni készülő szlovák családhoz látogattak el. Az áttelepített magyar gyerekek addig számukra ismeretlen szempontokkal lepik meg a nyugati vendégeket:

„– Hogy tetszik nektek az új otthonotokban, megszoktatok-e már? – kérdezik rajtam át a franciák.

– Nem lehet megszokni – mondja a kisfiú –, hiszen Gútán ott volt a Vágduna, abban fürödtünk egész nap, itt meg nincsen semmi víz.

Ez a válasz megint fejbe kólint. A franciák egymás között heves párbeszédben vitatják meg, milyen nehéz a víz menti embereknek víz nélküli tájra kerülni, mennyire nem lehet népeket egyszerűen csak »átültetni«. Ezt a megállapításukat nemsokára számok is beszédesen igazolják. Bepillantunk a telepítési hivatalba s ott némi kis tájékoztatást kértünk a birtokmegosztásról. A legfeltűnőbb adat, hogy a gútaiaknak régi otthonukban mennyi legelőjük volt, itt pedig éppen az nincsen. Tekintve, hogy franciáim közül egyik tájféldrajzzal, a másik közgazdasággal foglalkozik, rögtön felméri, mit jelent ez az állattenyésztés szempontjából...” Mennyire más a két csoport helyzete, töpreng Krammer: az önként áttelepülők ügye főképpen technikai probléma, akit viszont kényszerítettek arra, hogy elhagyja szülőföldjét, egyszerűen „kitépték a tájból.” A franciák ellátogatnak az útnak induló szlovák családhoz is. A családfő szerint „... odaát otthon lesznek, hiszen őseik Jolsváról jöttek, no meg aztán az anyanyelvükhöz is ragaszkodnak, az ifjúságnak is érvényesülés kell a szlovák életben, szóval mennek... Amikor az anyanyelvhez való ragaszkodását emlegeti, az egyik francia csendesen megjegyzi: De hiszen mindezt szlovákul mondja, így az anyanyelvét itt is megtartotta... Igen, igen, de azért mégis más lesz ott, hajtogatja az áttelepülésre jelentkező gazda.”²⁵

A tájhaza „fölepítésének” koncepciója és a nyugat-európai kultúra, főként a tudomány eredményeivel való fölvertezettség, a párhuzamos szempontok együttes érvényesítése – ezeket volna a legfontosabb megvizsgálni Krammer szlovenszói pályaszakaszából. Leendő monográfusának e korszak kapcsán főként az ezekre utaló dokumentumokban kell majd elmélyülnie. Akkor is, ha Krammernek az 1950-es évektől 1973-as haláláig alig nyílt alkalma arra, hogy továbbírja azt, amit erről korábban mondott. 1948 utáni teljesítményeinek mérlegre tétele pedig buda-pesti tanítványaira vár.

JEGYZETEK

¹ Így például amikor a kilencvenes évek elején Peéry Rezső életművének háromkötetes válogatását készítettük, Tóth Lászlóval folyóiratok tucatjait és több napilapot kellett átböngészniük, hogy összemáshathassuk azt az anyagot, amely munkánk alapját képezte, s részben ugyanígy jártunk el G. Kovács Lászlóval Szvatkó Pál kötetének összeállításánál is.

² Filep Tamás Gusztáv: A humanista voksa. I–II. Pro Minoritate, 2004/Nyár, [66]–90. p.; 2004/Ősz–Tél, [33]–63. p.

³ A Simándy-idézet Szalatnai Rezső 1973. március 12-én Peéry Rezsőnek írott levelébe van belefoglalva. Lásd: Kedves Rezső! Drága Bió! Peéry Rezső és Szalatnai Rezső levelezése. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Filep Tamás Gusztáv. Present–Noran, 2001, 139. p.

⁴ Peéry Rezső levele Szalatnai Rezsőnek 1973. január 30-án. In Kedves Rezső! Drága Bió! Peéry Rezső és Szalatnai Rezső levelezése. I. m., 134. p.

⁵ Fukári Valéria: Krammer Jenő emlékezete. Irodalmi Szemle, 1974. 1. szám, 67–72. p.

⁶ Krammer Jenő levele Fábry Zoltánnak 1926. szeptember 16-án. Lásd: Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946. Válogatta Csanda Sándor és Varga Béla. Az előszó és a jegyzetek Csanda Sándor munkája. Madách, Bratislava 1978, 78–79. p.

⁷ Szvatkó Pál: Morituri te salutant. Bevezetőnek. Új Munka, 1931. 1. szám, [1.] p.; a szöveget újraközöltük Szvatkó írásainak válogatott kötetében: Szvatkó Pál: A változás élménye. Válogatott írások. Válogatta, szerkesztette, a szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta, valamint a bevezető tanulmányt írta: Filep Tamás Gusztáv és G. Kovács László, 98–103. p. (Az Új Munkának ebben az egyetlen számában egyébként Krammer – a levélből kikövetkeztethetően némileg cáfolva – közölt egy Jean Gionóról szóló cikket: Egy fiatal francia barbár. Új Munka, 1931. 1. szám, 15. p.)

⁸ Simándy Pál: „A Sarló jegyében.” Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig. A Sarló 1931. pozsonyi kongresszusának vitaanyaga. Magyar Írás, 1932. 7. szám, 558–559. p. Krammer A tökéletes embenevelés felé című előadásának szövege a recenzált kiadványban a 71–77. oldalakon található.

⁹ Krammer Jenő: A pedagógus Kemény Gábor és a harmincas évek csehszlovákiai magyar nevelői törekvései. In Neveléstörténet és szocialista pedagógia. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest 1969, 236–246. p. (A pedagógus Kemény Gábor címmel és a tartalmat nem érintő apró változtatásokkal megjelent az Irodalmi Szemle 1969. 1. számában is.)

¹⁰ Kemény Gábor levele Krammer Jenőnek 1933. december 16-án. In Kemény Gábor válogatott pedagógiai művei. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kóte Sándor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966, 338. p.

¹¹ A szlovenszói serdülők lelkivilága. Szociálpszichológiai tanulmány. Budapest, 1935. (Nagy László Könyvtár 3.)

¹² Magyar Figyelő, 1933. 1–2. szám, [128]–133. p.

¹³ Érsekújvár, a modern kultúrkritika szemszögéből. Krammer Jenő dr. előadása a pozsonyi rádió érsekújvári óráján. Érsekújvár és Vidéke, 1931. 52. szám, 6. p.

¹⁴ Magyar Tanító, 1934. 24. szám, 725–733. p.

¹⁵ Magyar Tanító, 1935. 8. szám, 227–229. p., 9. szám, 260–264. p., 10. szám, 291–297. p.

¹⁶ Krammer Jenő: A szlovenszói magyar irodalom – lélektani szemszögéből. In Szlovenszói magyar írók antológiája. [Szerkesztette: Dallos István–Mártonvölgyi László.] IV. köt., Nyitra 1937, [22.]–27. p.

¹⁷ Krammer Jenő: Európa és a csehszlovákiai magyarság. In Borsody István (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938. Az Ország Útja, Budapest [1938], 205–211. p.

¹⁸ Krammer Jenő: Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. Új Élet, 1941. 6. szám, 191. p.

¹⁹ Vita a katolikus irodalomról. [Krammer Jenő hozzászólása.] Új Élet, 1942. 4. szám, 101. p.

²⁰ Krammer Jenő: Érsekújvár – Szeged távlatából. Új Élet, 1942. 6. szám, 172–175. p.

²¹ Új Élet, 1942. 9. szám, 268–270. p.

²² K. E. [Kovács Endre]: A tanár és a diák viszonyáról adott elő Krammer Jenő a polgári iskola szemnariumában. Érsekújvár és Vidéke, 1942. 13. szám, 2. p.

²³ A dokumentumot közli: Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezők, dokumentumok. Összeállította és a bevezetőt írta: Sándor László. Kossuth–Madách, Budapest–Bratislava, 1978, 364–365. p.

²⁴ Krammer Jenő: Mi legyen a kallódó ifjúságunkkal? Új Otthon, 1947. 6. szám, [1.] p.; Még egyszer a kallódó ifjúságról... 11. szám, [1.] p.; Csallóközi kismagyarok közt Rajkán... 1948. 1. szám, [1.] p.

²⁵ Krammer Jenő: Utazás a francia diákokkal a lakosságcsere körül. Új Otthon, 1947. 15. szám, [1.] p.

Mérföldkövek IX.

Április végén Udvardon került sor a Mérföldkövek IX. című, a helytörténe-szek számára rendezett konferenciára, melynek témája (a világháború befejezése 60. évfordulója alkalmából) a második világháború volt. A bevezető előadást Szakály Sándor budapesti hadtörténész tartotta. Itt hangzott el Koncsol László megnyitója, valamint Csanda Gábor irodalomkritikus előadása, melyet az alábbi-akban közlünk. Előadást tartott Janek István budapesti történész (Az I. bécsi dön-tés és a magyar–szlovák kapcsolatok) és Bukovszky László levéltáros is (Mene-kiültügy a Felső-Csallóközben 1944–45 címmel). A tanácskozás társrendezői Udvard Község Önkormányzata, a Pro Patria Honismereti Szövetség, a somorjai Bibliotheca Hungarica, a Csemadok Országos Tanácsa és udvardi helyi szerveze-te, valamint a Rákóczi Szövetség helyi szervezete volt. (Ez utóbbi előadások szö-vege nem állt rendelkezésünkre, ezért közlésüktől eltekintettünk.)

KONCSOL LÁSZLÓ

Visszaigazodhatunk Nyugat-Európához...

Idei konferenciánk központi tárgya a II. világháború s a szerep, amelyet az a négy-öt év a magyar nemzet történetében játszott, illetve szemmel láthatólag mind-örökkön örökké játszani fog.

Közhely, hogy a II. világháború az I. világháború mérges gyümölcse lett. Azé a békéé, amely Versailles-ban és Trianonban a győztesek és a legyőzöttek közt 1920-ban megkötötték. Az I. világháború viszont abból az alapfeszültségből robbant ki, hogy néhány atlanti ország, az angolok, a hollandok, a belgák, a franciák, a spanyo-lok és portugálok a nagy újkori földrajzi felfedezések évszázadaiban minden elfog-lalható területet megkaparintottak, míg néhány erős nemzet, mely a gyarmatosító lá-zak korában beleragadt városállamokra és fejedelemségekre tagolt középkori állam-mozsaikjába, s csak később, a XIX. sz.-ban tudta erejét egyetlen állam határai közt egyesíteni, ebből a mohó és kiábrándító, háborúktól, torzalkodásoktól, népiirtások-tól terhelt osztozkodásból kiharadt. Itt elsősorban Németországról és részben a mi megboldogult Monarchiánkról van szó, illetve Olaszországról. Az oroszok más lap-ra tartoznak: ők csöndben délre, a Fekete-tenger és a Kaukázus, Szibéria és Közép-Ázsia felé hódítottak területeket; az orosz klasszikus irodalom java, Puskin, Lermon-tov, Tolsztoj stb. a Kaukázus megkaparintásáért, a csecsenek és szomszédai ellen

harcolt, s ez üt most vissza Oroszországra.

A gyarmat a domínium részére négyes hasznot hajt: nyersanyagforrás, olcsó munkaerő, rabszolgatermő biológiai óriásüzem és tömegárupiac. Az első gyarmatszer-ző roham nyertesei gyarmataik vérét szíva növelték hatalmasra gazdagságukat. Ha pél-dául Nagy-Britannia saját területén, a szigeteken marad, s nem válik egész földrészek urává, önerőből csak XX. sz. eleji gazdagságának elenyésző töredékét tudta volna kifej-leszteni. A mai Európa többi vezető s a kontinens belső, közössé szervezett piacait ura-ló állama nemkülönben. Gazdagok, de ha a pompázatos díszletek mögé nézünk, látom a kiirtott népeket, nyelveket, kultúrákat és civilizációkat, kifosztott természeti környe-zetüket, a kiirtott erdőket és állatokat s a feneketlen, fölszámolhatatlan nyomort, amit létrehozta, s kivonulván vagy kiveretvén maguk mögött hagytak.

Nem biztos, hogy a gyarmattartók és a kolonizálásból kiharadt ipari országok között feltétlenül európai háborúnak kellett 1914-ben kirobbannia, de ami történt, az adott viszonyok, lehetőségek, szigorú meghatározottságok és gondolkodásmód rugói szerint zajlott le. A német, az osztrák–magyar és a teljes nemzeti egység küszöbére ért olasz ipar, mezőgazdaság és kereskedelem további nyersanyagokat és piacokat igényelt, s ki akart törni határai közül. Az addigi történelem logikáját követve gyar-matokat követelt, illetve hódítani akart birtokosaiktól, hogy a rablók megrablásával szerezzék meg az aranytojást tojó tyúkokat, s teremtsék elő a gazdasági növekedés le-hetőségét.

Kétségbeesett és eleve rossz döntés volt; egy háború végkifejletét lehetetlen kiszámítani. Gondoljunk csak Koreára, Vietnámra, Afganisztánra, Irakra: magabiz-tos szuperhatalmakat szegényít meg egy-egy függetlenségét bármi áron megvédeni kész kis, viszonylag szegény nemzet. A központi hatalmak számos tényezőt rosszul mértek föl; az ember így utólag nem is érti a németek elvakultságát. Az ész kontroll-ja nélkül eleresztett ökölcsapásukba csak belebukniuk lehetett. Velük bukott, mint tudjuk, a Monarchia, s benne mi, magyarok, józan ésszel megmagyarázhatatlanul a legnagyobbat. A gáncsot főleg a csehek és a franciák vetették nekünk, nagy- és kis-hatalmi érdekük szerint.

Trianon után érdekes volt látni, miként lobbanhat föl egy-két év alatt egy ha-zára lelt kis nemzet imperializmusa. Állami életüket a csehek mindjárt 1919-ben hó-dítással és felső-magyarországi területek gyarmatosításával kezdték, bizonyítva, hogy valószínűleg nincs nemzet és ország, amely egy-egy kínálózó alkalmat kihasznál-va ne akarna területeket rabolni és népeket leigázni. A Kisantant államai gyarmattar-tó szövetségeiket utánozták.

A második világháború részben a békekötések revíziójáért, részben az első nagy háború változatlan céljaiért folyt, de három társadalompolitikai berendezkedés – ideológia – is harcolt benne. Adva volt a gyarmattartó atlanti demokráciák tőkés koalíciója, vele szemben a háborús romokon mérges virágokat hajtó olasz és német fasizmus és harmadik erőként a bolsevizmus. Acélkolosszusok robbantak egymásba, a tömeggyilkos barna és a szintén tömeggyilkos vörös diktatúra. A demokratikus polgári tőke a szovjet haderő mellé állt, s hatalmas háttérrel erősítette a náciz-

muson. Az 1944–45-ös végkifejletről már az én emlékezetem is őrzi a képsorokat, nyolc-kilenc éves voltam, amikor a magyar, a német, a román és a szovjet hadak ki-, be- és átvonultak ungi és zempléni falvainkon, s ágyúztak, bombáztak és katyuszáztak bennünket.

Mi, magyarok a második világháborúból sem maradhattunk ki. Katonáinkat a keleti hadszíntérre szállították, de felszerelésük és fegyverzetük bűnösen hiányos volt. A versailles-i és a trianoni béke megtiltotta, hogy a vesztesek hadsereget tartsanak, s mire Horthyék fegyverkezni kezdtek, már késő volt; a sebtében kiépített nemzeti haderő legfeljebb önvédelemre lett volna elegendő. Amit a magyar diplomácia (az elégséges ész) 1938-tól az utódállamok magyarlakta területeinek visszaszerzésében elért, azt a hadsereg (az elégtelen ököl) elveszítette. Tudjuk, emberben, anyagban, lelki és szellemi értékekben, kultúrában és modern civilizációban mindent elveszített. Elvesztettük Európát; szomszédaink, a dédelgetett utódállamok nemkülönben.

A versenyképtelenné vált szovjet diktatúra rendszere összeroppant, s Nyugat-Európa ezzel nyerte meg, ötvenöt évvel 1945 után a második világháborút. Általa viszszaigazodhatunk Nyugat-Európához, ahova honalapításunk óta tartoztunk. Nagy esély ez számunkra, mert egy remélhető hosszú távon minden nemzetközi feszültséget a közös gazdaság, piac, kultúra és hadsereg intézményrendszerével képes megoldani. Az Európai Unió belátható időre biztosan kizárja a kontinens belső háborúját, azért is hozták létre, s a magyar növekedés, ha az országot jól fogják kormányozni, hosszú távon biztosított. Egyelőre elszalasztott esélyeket lát az ember, a reményt viszont nem adja föl. A szörnyű, a borzalmas, gyilkos, két forró és egy hideg világháborús évszázad után, a XXI. század első éveiben ez éltet bennünket.

CSANDA GÁBOR

A háborús évek tükröződése a szlovákiai magyar irodalomban

Problémafelvázoló és kérdéskijelölő jellegéből adódóan e rövid dolgozat nem vállalkozik arra, hogy bármilyen mértékben is taglalja a címben foglalt tárgykört, mindössze ráirányítja – legalábbis szándékai szerint – a figyelmet néhány olyan kérdésre, melyek e tárgykörben az irodalomról való gondolkodást és az irodalomtörténeti jellegű kutatást segíthetik. Ugyanezért a dolgozat a téma kulcsfogalmainak tisztázásától is igyekszik eltekinteni, noha a címben szereplő kifejezéseket használva kénytelen-kelletlen mégis szembenéz az ezzel kapcsolatos foglalkozás szükségességével. A tematikai bontás és az óhatatlanul katalogizáló minősíthető szemlélet esetleges szárazságát a vonatkozó irodalomból vett szemelvényekkel igyekszik élményszerűbbé tenni.

Lássuk sorjában. A címben jelölt „háborús évek” alatt a második világháború

értendő, a ténylegesen a háborús évekhez tartozó, azokat kiváltó és lezáró eseményekkel együtt, tehát a témát nyitó korszakhatárának az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény tekinthető, a korszakot záró mérföldkönek pedig 1945 áprilisa. Az irodalom öntörvényű keretei természetesen csak a legritkább esetekben feleltethetők meg ennek a két korszakhatárnak a küszöbeivel, a konkrét irodalmi művek pedig még kevésbé érdekeltek abban, hogy idő- és cselekményterük megegyezzek a valós történelmiekével. Mindez bizonyos fenntartásokkal a tényirodalomra is érvényes, különösen ami a memoáirodalmat illeti. A szépirodalom a maga sajátos eszközeivel és esztétikájával ennek a változatosságnak rendkívül alkalmas alanya. Dobos László *Földönfutók* (Madách, 1967) című regényéből hozva a példát: „Ezerkilencszázegettszázötödik szeptembere, Bodrogközben tíz hónapja véget ért a háború.” A regényidő és a háborús évek ideje közt értelemszerűen jelentős az eltolódás, s persze a szlovákiai magyar irodalom a második világháborús egyetemes világégnél érzékenyebben reflektál az ezt követő, speciálisan a nemzeti kisebbséget érintő represzsiókra. Dobos László idézett regénye is valahol ott kezdődik, ahol a második világháborús események befejeződnek. Ismét más – történelmi és irodalmi – kérdés tehát, hogy a világháborús események befejeződése nem feltétlen jelenti sem a szabadság eljövését, sem pedig a polgári életet. Komáromi Ressler János *Ráckerti orgonák* (Madách, 1971) című regényének alábbi részlete erre világíthat rá: „Ha azt az időt, amikor minden nap új eseményt hozott, amikor sohasem tudták, hogy másnap melyik országban hajtják le a fáradt fejüket, amikor egy percig sem voltak biztosak abban, vajon másnap még élnek-e, tűznek neveznénk, akkor a szögesdrót mögötti élet lett életünkben a víz. Szöges ellentéte a forrongó, örökké változó előbbinek. A hadifogság valóban a hideg zuhanyt jelentette. Ez volt a kijózanodás, a visszagondolás, a szemlélődés, a józan ítéletalkotás időszaka. De minél tovább tartott, annál fájóbbá vált az emlékezés. Egyszer aztán ennek is vége lett, és következett a lélekölő unalom.”

A fentiek értelmében azt hiszem, nem vethető el az a belátás, hogy a háborús évek fogalma nem korlátozható pusztán csak a második világháború kezdetének és végének többé-kevésbé napra pontos dátumai közé eső időszakra. A történelmi események linearitásából eredően a történelmi tematikájú irodalom is többnyire folyamatában igyekszik megragadni az idő múlását, s ezáltal a tematikailag egymásra kötődő események is óhatatlanul szétszálazhatatlanokká válnak benne. Különösen érvényes ez az olyan irodalom esetében, mely a tükrözési elv alapján működő alkotói és befogadói gyakorlatot követi – márpedig a szlovákiai magyar irodalom itt tárgyal és idézett része meghatározó mértékben ilyen eset. Ekként jelenik meg a *Földönfutók*ban a világháború végének általános tapasztalata a háború utáni speciális kisebbségi tapasztalattal, a hontalanság éveivel: „Nyelvük szerint különválasztják az embereket; jókra és rosszakra, győztesekre és legyőzöttekre. A hatalom új urai törvényt ülnek; nem kérdeznek, csak vádolnak. [...] Aki anyanyelvén szól, az bűnös, azt ütni és gyűlölni kell.” Ekként peregnék tovább a *Ráckerti orgonák* fejezetein belül a felszabadulás utáni közvetlen események a pozsonyi gyűjtőtáborban, majd a focsani hadifogoly-

táborban. (Komáromi Ressler János regénye az idei ünnepi könyvhétre jelenik meg új, cenzúrázatlan kiadásban a Nap Kiadó gondozásában.)

A háborús tematika másfajta – belső – bontása további irányokat is kijelölhet az irodalomtörténeti vizsgálódás számára. Viszonylag jól elkülöníthető a háborús évek irodalmán belül az ún. holokausztirodalom. Ez a tematikailag leszűkített tárgykör még annyira sem feldolgozott, mint a tágabbnak tekinthető háborús irodalom, noha az ebben a kategóriában született művek, különösen az emlékiratok és a tényirodalmiak nem teljesen recepció nélküliek. A szépirodalom területéről példaként hozható fel Zádor Margit *Emlékfoszlányok* (Kalligram, 2003) című kötete, mely elsősorban abban különbözik a naplóirodalom hasonló darabjaitól, hogy kerüli a közvetlen vallomások beszédmódot és felszámolja az egyértelműen referenciális olvasat lehetőségét. Mellesleg *A háborús évek tükröződése a szlovákiai magyar irodalomban* című dolgozatban is speciális helyet foglal el, hiszen a mű szerzője csehországi, cselekménye pedig jórészt Kárpátalján játszódik. A huszadik század egyik legtragikusabb, a második világháborún belül is legembertelenebb eseménysorozata így az imago regionis prizmáján át bizonyos értelemben egy olyan sajátos világlátás kifejezője lesz, mint amilyen egyébként – más összefüggésekben – a szlovákiai magyar irodalomnak is tulajdonítható. Az alábbi hosszabb részlet talán – metonimikusan – érzékeltetheti ezt: „A város felismerhetetlen volt: az utcák kihaltak, a boltok redőnyei leeresztve, csak a csukott ablakok összehúzott függönyei közül lebbent meg egyik-másik, s mögülik fürkész szemek meredtek rá, vajon ki az a sárga csillagos lány, akit megint elfogtak. A Latorica-udvarnak nevezett rövid átjáró utca piac felé eső végét hevenyészett deszkapalánk zárta el, rajta csúf, maszatos papírlapok éktelenkedtek halálfejekkel és ilyenféle felírásokkal: Vigyázat, gettó! Járványveszély! Zsidó vérszopók, hazaáruolók... Ez volt a gettókapu. Valami fegyveres suhanc belerúg a bőröndjébe: – Nyisd ki, hadd lássam, mit akarsz becsempészni! A bőrönd magától kinyílik, alig van benne valami, egy könyv a földre hullik.”

A címben jelölt háborús évek tág kérdésének problematizálása ezzel korántsem tekinthető kimerítettnek, bővebb taglalását azonban ennek a dolgozatnak a keretei nem teszik lehetővé. Hasonló okokból célszerű eltekintennünk a szlovákiai magyar irodalom fogalmának részletkebe menő felfejtésétől is. Tehetjük ezt annál is inkább, mert szerencsére az irodalom mára már a tudományosság keretein belül is elfogadhatóan tisztázta ennek a terminus technicusnak a használhatóságát, ugyanakkor kijelölte (vagy pontosabb így fogalmazni: kitapogatta; elsősorban Németh Zoltán tanulmányaiival) használhatóságának határait. A Zádor Margit-könyv beemelésevel részint már ennek az újabb bekezdésnek a határait is jelöltük. Nem kerülhető meg azonban a fordításirodalom, mely napjainkban az eredeti művek megjelentetése és ezek szakszerű kritikai recepciója fényében mellőzöttek tűnik. Kijelölt tárgykörünkben legalább az utalás szintjén emlékeztessünk a háborús évek irodalmának arra a nem csekély szeletére, mely a fordításirodalom révén vált/válhatott a szlovákiai magyar irodalom részévé, legalábbis a befogadás szintjén. Ennek első mérföldköve Julius Fučík *Üzenet az élőknek* című feljegyzései-börtönnaplója. A műnek több fordítását

is számon tarthatjuk, az 1989 előtti időszakban pedig a szélesebb körben ismert munkák egyikének számított. E dolgozatban az eddigiekhez hasonlóan elsősorban emblematikussága okán említődik: a szlovákiai magyarok jelentős része áttételesen, Fábry Zoltán számos hivatkozása, a műből vett idézete révén is ismerheti, másrészt témánkat tekintve az időrendben lefordítottak közt az elsők közé tartozik; Peéry Rezső magyarítását a Magyar Könyvtár 1950-ben jelentette meg. A több reprezentáns közül további kiragadott példaként említhető Alfréd Wetzler munkája, *a Jelentés a pokolból* (a fordítás eredetije: Jozef Lánik: Čo Dante nevidel), mely L. Gály Olga fordításában jelent meg (Nap Kiadó, 1993).

E helyt még talán annak a tágabb horizontnak a kijelölése tekinthető megfontolandónak, mely a szlovákiai magyar irodalmat nem csak a (cseh)szlovákiai illetőségű szerzők Cseh/Szlovákiában – és esetleg másutt kiadott – műveivel azonosítja, ideértve az ilyen szerzők által fordított idegen nyelvű irodalmat is, mint az előbbi két példánk. Számolnunk kell ugyanis azzal, hogy a fentiek értelmében definiált szlovákiai magyar irodalomból megszámálhatatlanul sok mű kimaradna. Példaként említhető egy másik Fučík-könyv, a *Riport az akasztófa tővéből* – ezt Palotai Erzsébet fordításában adta ki a Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó (Bratislava, 1965). Maradva példánkánál: ebben az esetben figyelmen kívül kellene hagynunk, hogy a fordítót, Palotai Erzsébet a szlovákiai magyar irodalomtörténet-írás nem tartja a szlovákiai magyar irodalom részének, s természetesen a szerzőt, Julius Fučíkot sem, míg a kötetet megjelentető kiadót és a kiadás helyét igen. Felmerül a kérdés: hány ponton kell kapcsolódnia a fordított műnek ahhoz, hogy *A háborús évek tükröződése a szlovákiai magyar irodalomban* című dolgozatban releváns példaként szerepelhessen. A kérdés tehát tulajdonképpen ez: kitágítható-e a szlovákiai magyar (fordítás)irodalom fogalma egy olyan horizont irányába, melyben ezt az irodalmat a szlovákiai magyarok által olvasott irodalommal lehetne azonosítani. Ha nem, számolnunk kell azzal, hogy akár ugyanannak a szerzőnek az egyik műve tárgyalási alapnak tekinthető, a másik nem. További példák ehhez a bekezdéshez: ugyanabban az évben, 1978-ban jelent meg magyarul a *Párizs bukása c.* Ilja Ehrenburg-mű és a *Keresztesvitézek c.* Stefan Heym-mű (természetesen mindkettő a háborús évek irodalmát képezi; E. Fehér Pál, ill. Bányay Géza ford.). Mindkettőt az Európa Könyvkiadó jegyzi úgy, hogy bizonyos példányszámot a Madách számára nyomtatott. Részei-e ezek a szlovákiai magyar fordításirodalomnak? A kérdésre adott válaszukban figyelembe kell-e vennünk, hogy az egyik művet Magyarországon nyomták, a másikat Szlovákiában.

Röviden a címben szereplő irodalom fogalmához. A tematikus tárgyú vizsgálatok során természetesen csak másodlagosan van jelentősége annak, hogy a tárgykörbe tartozó könyv a szépirodalom vagy a tényirodalom része-e, amiként másodlagos szempont a műnem és a műfaj is. Kiemelt hely illetheti meg a szakirodalmat, azokat a tanulmányokat, bibliográfiai munkákat, szakkritikákat stb., melyek *A háborús évek tükröződése a szlovákiai magyar irodalomban* címszó alá sorolhatók. Cél szerűnek tűnik – s ez egyaránt érvényes a szépirodalomra, a tényirodalomra és a szakirodalomra is – külön foglalkozni a könyv alakban megjelent munkákkal és a fo-

lyóiratbeli meg az egyéb sajtóközlésekkel. A tényirodalmi műveknek az 1989 óta tapasztalható rendkívüli elszaporodása indokoltta teszi, hogy ezeket a fő tematikai kategórián belül további alcsoportokba soroljuk. A kategorizálás-csoportosítás több szempont szerint lehetséges: a tárgyalt háborús esztendőik szerint, a tárgyalt események műfaja szerint, a fikcióhoz és a valósághoz való kötődése szerint, aszerint, hogy egy konkrét személy vagy egy nagyobb közösség, csoport múltját tárgyalja-e stb. Amiként a szépirodalom esetében, itt is vizsgálat tárgyát képezheti az illető mű színvonala, értéke, hiszen leginkább az ilyen jellegű olvasatoktól várható el a művekről való termékeny diskurzus. Valószínűsíthető, hogy a könyv alakban megjelent legtöbb tényirodalmi munka az elképzelhető osztályozó kritériumok közül egyszerre többnek is megfelel.

A holokausztirodalom már említett szépirodalmi példájához a tényirodalomból ragadjuk ki az 1991-ben megjelent *Akire emlékeznek, az él* című broszúrát (Nap Kiadó), melyben a Márai Sándor Alapítvány *A dunaszerdahelyi zsidóság tragédiája* c. nemzetközi konferencia válogatott anyagát adta közre. Egészen más jellegű munka *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945* című Sas Andor-kötet (Kalligram, 1993), mely leginkább a levéltári kutatásra alapozott tudományos ismeretterjesztés követelményeinek tesz eleget. Mint címe is jelzi, a háborús évek irodalmának egyik speciális oldalága, a hadifogság a témája Géczy Lajos terjedelmes könyvének (*Civilek hadifogságban*, Madách, 1992). Témánk szempontjából kiemelt hely illeti meg az *Adalékok Esterházy János és a szlovákiai magyarság második világháború alatti ellenállásához* című Molnár Imre-tanulmányt (Kalligram, 1995/4). Érdekes szemszögből állít emléket a háborús éveknek a *Diákok a viharban* (Kalligram, 1992) című Kovács Ferenc-könyv, mely az Érsekújvári Magyar Királyi Állami Pázmány Péter Gimnáziumnak és az 1942. évi III. A osztályos növendékeinek a történetét adja elő a második világháborús események forgatagában, 1942-től 1945-ig, egy életrajzi vonatkozású napló keretein belül. Konkrét helyszínhez kötődik a tudományos ismeretterjesztő irodalom szigorú követelményeinek is eleget tevő Varga László-munka, a *Béke poraikra* című kötet (Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 2002), alcíme szerint *Az 1. és 2. világháború áldozatai és hősei Nagymegyeren*. A főként levéltári kutatáson alapuló könyvet gazdag képanyag, számos dokumentum és a hivatkozott irodalom jegyzéke emeli hasonló társai fölé. Szintén egy helység közösségének szenteli figyelmét az egészen más jellegű *Két tűz között* c. kötet (Dombóvári SZEC SOX Kft., 2001), Danajka Lajos műve; alcíme szerint *A felsőszeli leventék kálváriája 1944–1946*. Ennek további alcíme (Visszaemlékezések fél évszázad múltán) utal arra a három tucatnál is több adatközlőre, akiknek az elbeszéléséből, visszaemlékezéséből áll össze a kötet. Magyarics Ferenc *Életemből* c. könyve (Katedra Alapítvány–Lilium Aurum, 2004; alcíme: *Három és fél év a II. világháborúban*) az egyes szám első személyben elbeszél, a történetek előadásmódjában a szépirodalomhoz közel álló munkák sorába tartozik. Egy olyan referenciális olvasatot kínál, melynek hitelességét a rendkívüli részletességre és pontosságra törekvés hivatott szavatolni: „De fogadalmam nem tudtam betartani, ugyanis Kovácsot már mint sza-

kaszvezetőt előttem két lépéssel, 1945. február 10-én délután két órakor fejbe lőtték Mýtónál a hegyekben.”

Visszatérve a szépirodalomhoz, a dolgozat nem nélkülözheti a téma reprezentánsainak legalább utalásszerű említését. *A háborús évek tükröződése a szlovákiai magyar irodalomban* témával foglalkozó kutató nagyon gazdag anyagra lelhet a szlovákiai magyar irodalom jeles képviselőinek különböző könyveiben (költőink, íróink és irodalomtörténészeink vegyes műfajú és esszékötetekében), azokban a részekben, melyekben a szerzők a pályájukra, életútjukra emlékeznek. Ilyen jellegű munkák ritkán ugyan, de időről időre máig megjelennek. Ellentétben a tényirodalom sorjázó köteteivel, második világháborús éveket tematizáló irodalmi művek egyre ritkábban születnek. Napjainkban lényegében nem beszélhetünk ilyen könyvek újrakiadásáról sem, így az ezzel való foglalatosságnak óhatatlanul szembesülnie kell az aktuális recepció teljes hiányával, magyarul: nem tudjuk, vajon a szlovákiai magyar irodalom háborús tematikájú műveit ma olvassák-e. Amiként nincs az 1945 utáni szlovákiai magyar irodalomnak irodalomtörténete, csupán néhány poétikailag megalapozatlan és hivatkozási alapként nem kezelhető kézikönyve, a szakma részéről egyelőre nem tapasztalható a korábban írt művek újraolvasására és újraértékelésére irányuló igény sem.

Görömbei András közel negyed évszázados monográfiája (*A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*, Akadémiai Kiadó, 1982) az utolsó olyan összefoglaló jellegű mű, mely a műveket kevésbé ismerő kutató számára a tematikailag szűkített keresésekhez is szempontokat nyújthat pusztán a jelentősebbnek tartott életművek kritikai igényű taglalása révén. Így természetesen elemzi a második világháborús Egri Viktor-élményt (Márton *elindul*, 1954; *Túrj, üllő!*, 1956; *Megmondom mindenkinek*, 1965; *Agnus Dei*, 1968), mai olvasójában nem hagyva kétséget afelől, hogy ezek a művek csekély értékűek. Szabó Béla ide sorolható témájú ifjúsági regényét (*Marci, a csodakapus*, 1955) sikerültnek tartja, de nem tárgyalja. Részletesen tárgyalja ellenben Rácz Olivér életművét, s ezen belül ide sorolható munkáit – *Megtudtam, hogy élsz* c. regényét (1963) és *Álom Tivadar hadparancsa* (1975) c. novelláit. (S egy utalás erejéig vissza ahhoz a megállapításhoz, hogy manapság már nemigen születnek háborús témájú szépirodalmi művek: ezzel szemben Rácz Olivér hagyatékából még most is kerül elő szöveg, az Irodalmi Szemle idei áprilisi száma adózik egy ilyennel a jó tollú szerző emlékének, a hitleri haláltáborok felszabadulásának hatvanadik évfordulója alkalmából.) A művészilag kevésbé jelentős regények közt említi Görömbei Ordódy Katalin első két, háborús tematikájú kísérletét (*Megtalált élet*, 1958; *Nemzedékek*, 1961). Részletesen elemzi Dobos László *Egy szál ingben* (1976) című regényét, mely a szlovákiai magyarság történelmét öleli fel 1918-tól az 1950-es évek elejéig; ez egyébként a közelmúltban új kiadásban is megjelent (egyelőre visszhang nélkül). Röviden utal Gál Sándor háborús tematikájú novellisztikájára. *Tábori lapok* c. kitűnő szövegére már nem terjedhet ki a figyelme – ez ugyanis egy évvel a monográfia vizsgált szakasza után, 1981-ben jelent meg Gálnak a *Fekete ménes* c. kötetében. Mács József *Kétszer harangoztak* (1978) című regényét nem

említi. A meg-megújuló Mács-életmű az egyedüli egyébként, melyben a háborús tematika visszaköszön, a szerző *Öröködbe, Uram...* c. regényfolyamának második kötete öleli fel ezt az időszakot (*A Kos jegyében*, Méry Ratio, 1999). Grendel Lajosig eljut ugyan a Görömbei-monográfia, de az ő történelmi háttérű regényei is a vizsgált időszak utáni években jelentek meg. Megnyugtató azonban, hogy a Grendel-recepció e tekintetben szinte példátlanul kielégítő, amiként a Grendel-monográfia is (Szirák Péter, Kalligram, 1995). Noha Duba számos szintetizáló műve közül az *Ív-nak a csukák* ekkor már megjelent (1977), nem esik róla szó. (A regény ezzel a mondatlal kezdődik: „Azon a télen a tankok, a lánctalpas terepjárók meg a túlterhelt katonai teherautók és trénszekerek teljesen tönkretették az utat, amelyen a fiú haladt.”) Dubáról Szeberényi Zoltán írt használható monográfiát (Nap Kiadó, 1997). Az említett prózairodalmat illetően, különösen Dobos és Rácz tekintetében Koncsol László tanulmánygyűjteményére (*Ívek és pályák*, 1981) lehet biztonsággal támaszkodni.

Végezetül még egy utolsó szempont, röviden. Aligha vitatható, hogy a szlovákiai magyar irodalomról, s ezen belül a háborús évek irodalmáról nem lehet a művek ismerete nélkül beszélni. Nem mindegy, hogy ez az ismeret csak e művek témájára terjed ki, vagy olvassák is őket. S ebből a szempontból az sem mindegy, milyen mértékben, terjedelemben és igénnyel taglalja őket az iskola, hiszen alapvetően minden olvasót ez indít el az olvasás útján. Jelzésértékű lehet, hogy az alapiskola 9. osztálya számára készült *Irodalom* (Pappné Balázs Éva, SPN, 2000) még csak az említés szintjén sem tud Rácz Olivérről. A gimnáziumi tankönyv (*Irodalom*. 8., Görömbei András, Terra, 1997) ugyan említi Rácz Olivér nevét, de munkásságával sajnos ez sem foglalkozik. A témával foglalkozó kutatónak tehát ilyen jellegű anomáliákkal is szembe kell néznie. Ezen idővel talán változtatható a szlovákiai magyar irodalommal való koncepciózus és intézményes keretek közt való foglalkozás – s vélhetően az ehhez a mostanihoz hasonló szakmai tanácskozások esetleges irodalmi és irodalomtörténeti hozadéka is –, a szakmailag felkészült fiatal irodalomtörténészek részéről ugyanis napjainkban nem tapasztalni efféle hajlandóságot.

(Elhangzott 2005. április 30-án Udvardon a *Mérföldkövek* című szlovákiai magyar helytörténetesek országos találkozásán. Köszönöm Végh Lászlónak, a Bibliotheca Hungarica igazgatójának a témát, a címet és a dolgozat megírásához nyújtott segítségét)

Eseménynaptár

JÚNIUS

- 1795. VI. 3-án hunyt el Kármán József író
- 1875. VI. 3-án hunyt el Georges Bizet francia zeneszerző
- 1900. VI. 4-én született Louis Armstrong amerikai dzsessztrombitás
- 1900. VI. 5-én született Gábor Dénes magyar származású angol, Nobel-díjas elektromérnök
- 1930. VI. 8-án született Duba Gyula író
- 1945. VI. 8-án született Popély Gyula történész
- 1870. VI. 9-én hunyt el Charles Dickens angol író
- 1880. VI. 10-én született Kaffka Margit író, költő
- 1910. VI. 12-én született Blaskovics József nyelvész, turkológus
- 1865. VI. 13-án született William Butler Yeats ír származású angol, Nobel-díjas költő, drámaíró
- 1905. VI. 21-én született Jean-Paul Sartre francia filozófus, regény- és drámaíró
- 1970. VI. 23-án hunyt el Fekete István író
- 1980. VI. 23-án hunyt el Komlós Aladár irodalomtörténész, író
- 1890. VI. 24-én született Baktay Ervin író, művészettörténész, India-kutató
- 1835. VI. 27-én született Hermann Ottó természettudós, néprajztudós
- 1810. VI. 28-án született Robert Schumann német zeneszerző

Napló

KITÜNTETTÉK A MŰVÉSZET ÉS A KÖZÉLET ÉRDEMES MUNKÁSAIT

Csáky Pál, a szlovák kormány miniszterelnök-helyettese május 11-én kitüntetéseket adott át a szlovákiai magyar művészeti, kulturális, tudományos és sporélet jeles képviselőinek. A Szlovák Köztársaság Ezüstplakettjével tüntették ki – többek között – a 90 éves Hasák Vilmost, pedagógusi, tanönyvírói és fordítói munkásságáért. Fukári Valéria kerek jubileuma alkalmából, az irodalomkritikus, a magyar–szlovák kölcsönösséget és a közös történelmünket kutató munkájáért vehette át a kitüntetést. A 65 éves Tóth Elemér több évtizedes költői munkásságáért, műfordítói és lapszerkesztői tevékenységéért, H. Mészáros Erzsébet, a Nő volt főszerkesztője, születésnapja alkalmából újságírói munkásságáért vehette át a kitüntetést. Szűcs Bélát, az Alkotó Ifjúság, az Új Ifjúság, valamint az Új Szó volt munkatársát, a Vasárnap egyik alapító szerkesztőjét 75. születésnapja alkalmából tüntették ki. Szűcs Béla egészségi állapota miatt nem vehetett részt az ünnepségen.

VISEGRÁDI DÍJ SZIGETI LÁSZLÓNAK

A visegrádi országok kulturális miniszterei által alapított díjat – Rudolf Chmel, szlovák miniszter javaslatára – elsőként Szigeti László, a Kalligram Kiadó igazgatója vehette át április 28-án, a besztecebányai Operaházban, az ünnepi hangverseny alkalmából. A díjat a visegrádi országok (lengyelek, csehek, szlovákok, magyarok) kulturális miniszterei tavaly novemberben, Sárospatakon tartott tanácskozásukon alapították, s olyan személyek részesülnek benne, akik jelentős eredményeket értek el a közép-európai kulturális együttműködés terén.

HELYTÁLLÁSÉRT DÍJAT KAPOTT KONCSOL LÁSZLÓ

A felvidéki magyarság érdekében kifejtett több évtizedes irodalmi, publicisztikai és közéleti tevékenységéért Pro Probitate – Helytállásért Díjjal tüntették ki Koncsol Lászlót. A díjat Bárdos Gyula az MKP parlamenti frakciójának vezetője adta át. A díjazott életútját Komlóssy Zsolt frakcióvezető-helyettes méltatta. A díjat – Eszterházy János emléke előtt tisztelve – a parlament magyar képviselői alapították, s immár tizedkettedszer adták át, május végén, Komáromban.

ARANY JÁNOS-DÍJ LISZKA JÓZSEFNEK

A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi közgyűlésén Vizi E. Szilveszter, az Akadémia elnöke adta át Liszka Józsefnek, kiemelkedő tudományos munkásságáért, az Arany János-díjat. Az MTA tavaly alapította a díjat, hogy a Magyarországgal szomszédos államokban, valamint a nyugat-európai és tengerentúli diaszpórában élő külföldi magyar tudósok munkáját jutalmazza vele. A Magyar Tudományosság Külföldön elnöki bizottsága három kategóriában ítéli oda a kitüntetést: a tudományos életműért, a kiemelkedő tudományos teljesítményért, valamint a fiatal kutatók kiemelkedő tudományos teljesítménye elismeréseként.

Gratulálunk a kitüntetetteknek!